

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 18 • પ્રકરણ : 01 • સળંગ અંક : 205

26 એપ્રિલ 2012

ડિજિટલ અવતાર - પચીસ

‘સરસ્વતીનાં ધામ આ, ભૈ, ...’

• વિપુલ કલ્યાણી

પત્રકાર એટલે લોકશિક્ષણનો આચાર્ય. બ્રાહ્મણોનો બ્રાહ્મણ અને ચારણોનો ચારણ. પ્રજા યુયુત્સુ થઈ જાય ત્યારે પત્રકારે લડવૈયા અને સેનાપતિ પણ થવું પડે.

- આચાર્ય કાકા કાલેલકર

શબ્દકોશ અનુસાર, ‘યુયુત્સુ’નો એક અર્થ છે : ‘લડવાની ઈચ્છાવાળું; યુદ્ધેચ્છુ’. કાકા કાલેલકરને આ અર્થ જ અભિપ્રેત હોય; શૂરા ને મહારથી, ધૃતરાષ્ટ્રના દાસીપુત્ર ‘યુયુત્સુ’ નહીં.

આ દિવસોમાં ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી પત્રકારત્વને ક્ષેત્રે, નોંધનીય તવારીખોનો સિલસિલો, જેવા અનુભવવાનો મળે છે. લંડનથી બહાર પડતા “ગરવી ગુજરાત” સાપ્તાહિકને 45મું વર્ષ બેઠું. રમણીકલાલ સોલંકીએ સાતત્યપણે આશરે પાંચ દાયકાની મજલ કાપી છે. ઉત્તર વેમ્બલીના એક ‘ટેરેસ્ટ’ મકાનમાંથી, હસ્તાક્ષરમાં ચોપાનિયું તેમણે શરૂ કરેલું, અને હવે તેમણે અને પરિવારે, વિશાળ કદનું માતબર આધુનિક સંકુલ ઊભું કર્યું છે. બીજી પાસ, દિવંગત કુસુમબહેન શાહ અને સાથીદારોએ 1972માં “ગુજરાત સમાચાર”નો આરંભ કરેલો. આરંભે તે પખવાડિક હતું, અને તરત પછી, સાપ્તાહિકમાં ફેરવાયેલું. અને તે ય હવે ચંદ્રકાન્ત બી. પટેલની માલિકીમાં, નવા ક્લેવર સાથે, પોતાની હયાતીના 40 વર્ષની ઉજવણી માંડે છે.

આ વિલાયતી ગુજરાતી સામયિકોના આ માર્ગસૂચક અવસરે “ઓપિનિયન” પણ પોરસાય છે. તેમનું અભિવાદન કરીએ છીએ.

વિલાયતી ગુજરાતી તંત્રીમાંના એક, જેને ‘બાળમરણ’માં જેવાની ઈચ્છા રાખતા હતા, તે “ઓપિનિયન” ય હવે 17 વર્ષ પૂરાં કર્યાં છે. મુદ્રિત અવતારનાં આરંભિક પંદર વર્ષ બાદ, છેલ્લાં બે વરસ ડિજિટલ અવતારને ખાતે જમે છે. આ અનુભવ નોખો છે, પોરસાવનારો છે. તેનો તો પરિધિ વ્યાપ પણ વધ્યો છે. આમ, હાલ, તેને 18મું વરસ બેઠું.

આ ડિજિટલ અવતારનું આ આખરી વર્ષ છે. વર્ષ અંતે તે વેબસાઈટમાં પરિવર્તિત થઈ ગયું હશે. અને વળી, ચાલુ વરસથી તેની વેબપેઈજ કામ કરતી થાય તેવી ગોઠવણ છે.

પરંતુ આ અંકમાં, મુખ્યત્વે, “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”ની વાત કરવી છે.

અમેરિકાથી પ્રગટ થતા આ સામયિકનું આ રજત જયંતી વર્ષ છે. જાન્યુઆરી 1997નો “ઓપિનિયન” અંક ‘ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ દશાબ્દી અંક’ તરીકે પ્રગટ થયેલો, તેની સહજ યાદ આપીએ છીએ. ‘ઉત્સાહ, ખંત, લગનીનો યજ્ઞ’ નામે અંકનો અગ્રલેખ તેની સાહેદી આપે છે. તે લેખનું ફેર વાચન આજે ય રાજીપો જન્માવી જાય છે.

આ રજત જયંતી અવસર જગતભરના ગુજરાતીઓ માટે એક સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક ઘટના છે. આમે ય ગુજરાતમાં જ્યારે સાહિત્યલક્ષી - સંસ્કારલક્ષી સામયિકને સીધાં ચઢાણ હોય, ત્યારે બૃહદ્ ગુજરાતમાં એની કેડી ભારે વસમી બને છે. એથીસ્તો, પચીસપચીસ સાલ એ કેડીએ આવનજાવન થાય એ મોટી વાત બને છે. આમ “ઓપિનિયન” આ અવસરને પોષે છે. વાંચે ય છે : ‘પા’મી સદી ... પામો સદી - સૌખ્ય, સ્વાસ્થ્ય અને સેવાભરી.

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”નો એપ્રિલ 1997નો અંક ‘વાચક વિશેષાંક’ થવાનો હતો. મુખ્ય વિષય હતો: ‘વીતેલાં પચીસ વર્ષ’. અમેરિકાવાસનાં પહેલાં પચીસ વર્ષના અનુભવો વાચકો કંડારે એનાં મોટાં જ મૂલ હોય. તંત્રી કિશોર દેસાઈએ ત્યારે સૂચવેલા વિષયોની યાદી વિચારવા સમ છે. “ઓપિનિયન”ના જાન્યુઆરી 1997ના અંકમાં આપી તે યાદી જેઈએ : ‘અમેરિકામાં તમારો પહેલો દિવસ, પહેલો પગાર, પહેલી મુશ્કેલી; અહીં આવીને તમે કેટલા દિવસ રહેલા, ભોજન માટે શું કરતા હતા; તમારો પ્રથમ અમેરિકન મિત્ર; તમારી ભાષા, તમારી કુનેહ, આવડત, ભણતર મદદરૂપ કે અડચણરૂપ; તમે ભણ્યા તે ક્ષેત્રને લગતું કામ કરો છો કે કેમ; તમારો પ્રથમ યાદગાર અનુભવ; તમારા ઘરમાં બોલાતી ભાષા, જેવાતું ટી.વી., ખવાતું ભોજન; અમેરિકન સ્પોર્ટ્સમાં, અમેરિકન નાટક, સંગીત, રાજકારણ કે વાનગીઓમાં તમારો રસ; વેલેન્ટાઈન ડે, લેબર ડે, ફોર્થ

નરવું કર્યું નિદાન

• હરિકૃષ્ણ પાઠક

સરસ્વતીનાં ધામ આ, ભૈ, ડોકાણાં કેમ ?
હળવો ઉત્તર વાળીએ; આપ પધાર્યાં જેમ.

નહીં મારફત ચાલતી, નહીં ઈજારેદાર,
ભલો ભલો ચાલે અહીં વાટકિયો વહેવાર.

વનપ્રવેશ કો ઊજવે, સાદી ઊજવે કોક;
‘નાદી નાદી’ છો કરો, બ્રમ-બરાડા ફોક.

અમૃતપર્વ લગી ટક્યા ? તો શતાયુના આશિષ
આપી રહેશે વેગળા, સ્હેજ નમાવી શીશ

માન ધન અને મર્તબા લાગી ગઈ જે લેલ,
કરો પ્રશસ્તિ સર્વની, મળશે નિઃસંદેહ.

વાણકારણ ના બાંધવાં વિવેચકોથી વેર.
અર્ધાં છોલી નાખશે, અર્ધાં કરશે જેર.

સામયિકો સાહિત્યનાં તો રજવાડાં છે બાપ !
આરંભે અળવીતરાં તો પડે બેવડા તાપ.

ઊંચાં આસન જે મળ્યાં મહાવિદ્યાલય ધામ,
દોડી દોડી સૌ કરે વાણ્યધિવાં કામ.

‘સોમાં સાડાત્રણ તમે, શીદને દઈએ દાદ?’
સાડી છત્રુના હવે સાંભળજે સૌ સાદ.

સાચો મહિમા શબ્દનો પણ ફણગા કૂટ્યે જાય
જાત-ભાતની ‘ચિતના’ ચો-તરફે ઊભરાય.

અક્ષરના આકાશમાં ઊડે વિધવિધ રંગ,
ટૂંકો નહિ, કાકારવો જીતી જાયે જંગ.

ધૂણો છે આ ધરમનો પણ સબધા સેવાદાર
એવા છે હુંશિચાર કે ધાર્યું કરે ધરાર.

બલિહારી આ વિશ્વની એવી અફલાતુન,
અલગ અલગ ચોકા રચે, પછી મચાવે ધૂન.

પહોંચ-પ્રતિષ્ઠા-પદ વળી છેડા દેશ-વિદેશ
લખે એટલું છાપશે, ચિંતા નહિ લવલેશ.

પોતીકાંનો જે પનો (એને) મોટો કરવા કાળ
ટૂંકો કરશે અન્યનો, નહીં શરમ કે લાજ

પાઠ્યપુસ્તકોનો વળી છે રક્ષિત વિસ્તાર,
સાઠ-ગાંઠ જે ના’ વડે, ના જશો એ પાર.

ચિંતા મેલી ચાકડે તો કશો ઉલાળ-ધરાળ?
ખરી કસોટી જે કરે એ તો કેવળ કાળ.

જવાબ દીજે જાતને, કરી ખરો ઈકરાર,
સમાધાન કરવાં નથી ? તો ખડા રહો ટટ્ટાર.

ભલે રામ ના રીઝવ્યા કે ભજ્યા ન ભોલેનાથ;
સરસ્વતી જે સ્લાયમાં, સાહી લેશે હાથ.

પાઠકને પછે પડ્યાં કાગળ, ટેકણ, પેન,
લખ્યા વિના એ શું રહે ? લીધાં વસમાં વેન.

હરખ હિયામાં ઊમટ્યો, લાધ્યું કેવળ જ્ઞાન,
ચોરે બેસીને જુઓ, આ નરવું કર્યું નિદાન !

(સદ્ભાવ : “નવનીત - સમર્પણ”, જાન્યુઆરી 2012)

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું ઈન્ટરનેટી માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના વાંચક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે. રસ ધરાવનારાઓએ સત્વરે પોતાનો 'ઈ.મૈલ આઈ.ડી.' મોકલવો જરૂરી બને છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જાહેર દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Holly Cottage',
13 Ferring Close,
HARROW, Middlesex HA2 0AR [U.K.]

e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે સંપર્કનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

"ઓપિનિયન"નું આ ડિજિટલ અવતરણ છે. અને ગમતાનો ગુલાલ કરવાની દરેકને રજામજા જ હોય.

ઓવ્ જુલાઈ, ક્વિસમસ વગેરે તમારા ઘરમાં કેમ ઉજવાય છે; અમેરિકન ટ્રીમ, અહીં આવીને તમે શું પામ્યા અને શું ગુમાવ્યું; તમારાં બાળકો, એમની પહેલી 'ડેઈટ'; તમારાં વડીલોની અમેરિકાની જિંદગી; અને તમને ભારત પાછા જવાના વિચાર આવે છે, પણ જવાનું કેમ નથી.'

આ સવાલો ડાયસ્પોરાનાં ઈતિહાસની, સાહિત્યની અને કથાની પીઠિકા બાંધી આપે છે. બહુ મજબૂત સવાલો છે, અને વળી, દરેક મુલકના ડાયસ્પોરિક સમાજમાં જઈ તેના જવાબ એકઠા કરવાનું બીડું ઝડપવા જેવું છે. ટૂંકામાં, આ કરવા જેવું કામ છે.

ઉમાશંકર જોશીએ 23.08.1987ના રોજ, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ના તંત્રી કિશોર દેસાઈને પાઠવેલા, 'સુખી સફર ઈચ્છતા' નામક પોતાના સંદેશામાં, કહેલું, 'અહીંથી કેટલુંક નિચોડ જેવું ત્યાં રજૂ કરો. પણ એકપક્ષી વ્યવહાર ન હોય. ત્યાંની સંસ્કાર-પ્રવૃત્તિઓ, ત્યાંનું સર્જન-ચિંતન તેનો લાભ અહીં અમારા સુધી રેલાવો.' વાહ ! ... આવી આવી સમજણ તળ ગુજરાત માંહેના સંપાદકોને ય હોય તો ? "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ", "ઓપિનિયન" સરીખાં સામયિકોને જે તાણ વર્તાય છે તેમાં કેટલેક અંશે રાહત સાંપડતી હોત ! ... ખેર !

વારુ, આ અંકમાં, અમેરિકાથી પ્રગટ થતાં "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ની રજત જયંતી ટાંકણે, તંત્રી કિશોર દેસાઈએ પસંદ કરેલા આઠ સંપાદકીયો સમાવિષ્ટ છે. એક એક લેખ વિચારોની મંજૂષા રજૂ કરી જાય છે. ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી સમાજને માટે તો તેમાં ઘણું મોટું વિચારભાણું બંધાયું છે, પણ સાથે સાથે તળ ગુજરાતને માટે નક્કર અંગૂઠિનિર્દેશનો છે. તેમાંના કેટલાક સરસ નિબંધો બને છે. આથીસ્તો, આવા એક સંગ્રહના પ્રકાશન વિશે રઘુવીર ચૌધરી લખે છે તે સાચું ઠરે છે : 'છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી પ્રગટ થતા રહેલા "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" નામના ત્રૈમાસિકે અમેરિકાના ગુજરાતી લેખકો અને વાચકોને ભાષા-સાહિત્ય દ્વારા પોતાની સાંસ્કૃતિક અસ્મિતા ટકાવી રાખવામાં મદદ કરી છે. તો

સર્જકો અને સંસ્કાર પુરુષો વિશે વિશેષાંક પ્રગટ કરીને બીજાં સામયિકો માટે નેત્રદીપકનું કામ કર્યું છે.'

આવું સબળ સામયિક હવે બીજી પચીસીમાં પણ માંડે છે ત્યારે તેને અંતરમનની અનેક શુભકામનાઓ ઈચ્છીએ અને એમની સુવાર્ણ જયંતીની કેડી ધોરી માર્ગે બની રહો તેમ પ્રાર્થના કરીએ. અસ્તુ.

પાનબીડું :

'અહીં આપણાં બાળકો જે રીતે જીવે છે અને ઉછરે છે, તેના પર તો દબાણ લાવી શકાય તેમ નથી. એ લોકો આ આપણી ભાષામાં જીવતા નથી. પણ હું અને તમે, આ ભાષામાં આપણે જીવ્યા છીએ, જન્મ્યા છીએ અને ભાષા બોલનારી આખી એ પ્રજાના એક અંતર્ગત ભાગ છીએ. આપણી આ ભાષા બારસો-ચૌદસો વર્ષ જૂની છે. આટલી જૂની પરંપરાના આપણે વારસદાર છીએ, એટલે આપણી જ એ જવાબદારી થાય છે.'

— ભીખુ પારેખ

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

પ્રકૃતિ રોશનીની

♥ પંચમ શુક્લ

અકિય વાયુ ભરેલી શીશીમાં પૂંજ થઈ, તપે છે રોજ ઠરે છે એ દેહ ખિન્ન થઈ.

કદી એ ત્રાડ ગગન ભેદીને ન ગૂંજી શકી, બદામી કેશવાળી કેસરીય ના જ થઈ.

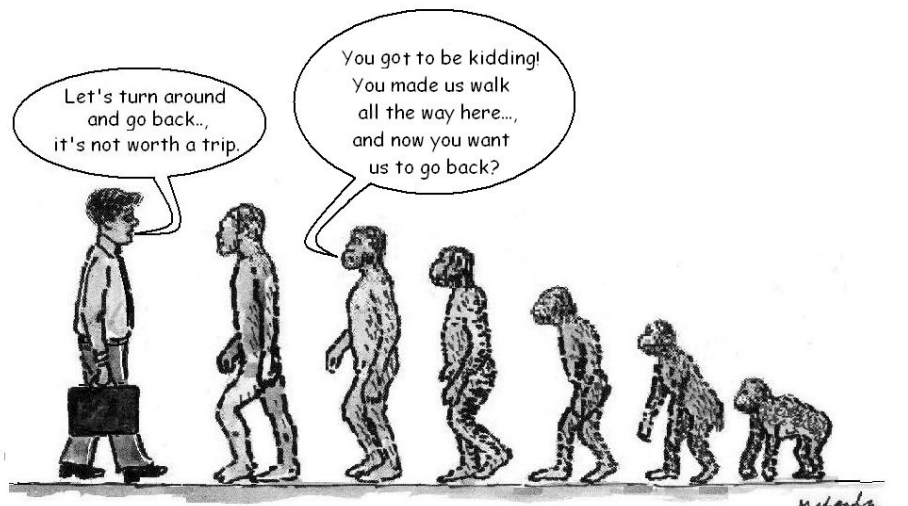
થઈને ચાંદરણું જ્યાં ઝિલાય મૂઠી મહીં, ઝમે એ આંગળીઓની તરડથી પેય થઈ.

ગુસ્તુવબળ અને સાપેક્ષતાની ગૂંચવણમાં, નિહારિકાઓ વિષે એ ધૂમે ત્રિશંકુ થઈ.

નયનથી માંડી નવા ઉપકરણની ફોજ છતાં, પ્રકૃતિ રોશનીની ના કશામાં મૂર્ત થઈ!

૨૧-૫-૨૦૧૦

e.mail : spancham@yahoo.com

પામો સદી ... પામો સદી - સૌખ્ય, સ્વાસ્થ્ય અને સેવાભરી

આપણે કઈ દિશામાં જઈએ છીએ

• કિશોર દેસાઈ

એપ્રિલ (એટલે કે એપ્રિલ 1989) અંકમાં, ગુજરાતી સાહિત્યના ત્રણ સારસ્વતોએ, નોર્થ અમેરિકાવાસી ગુજરાતીઓને ઉદ્દેશી, લાગણીપૂર્વક પત્રો લખ્યા છે. તેમાં તેમની સહાનુભૂતિનાં દર્શન થાય છે. એમણે જે વાત કહી છે તે મનન કરવા યોગ્ય અને દિશાસૂચક છે :

1

પણ મારા દેશબંધુઓ જે ગ્રીન કાર્ડ લઈને અહીં આવ્યા છે અને પાઈનવુડની માફક વર્ષોથી આ જંગલમાં ઊભા છે એમની સમજશક્તિમાં એક દિવસ Forest fire (દાવાનળ) જાગે અને એકબીજા સાથે સહકારથી કામ લેવાની ભાવનાનો ઉદય થાય એ ઘડીની રાહ જોઈ રહ્યો છું.

બાકી કાન તો આજે પણ છે !

પણ એ સાંભળવાવાળા કાન નથી. કાણાંવાળા કાન છે ટેલિવિઝનની કોમર્શિયલવાળાઓને કામ લાગે તેવા કાન છે - કાનનાં સ્ટબ વેચવાની એ જગ્યા છે ! હું મારા દેશબંધુને પૂછું છું કે ભાઈ! આપણે આખું જીવન આ અમેરિકન ટેલિવિઝન કોમર્શિયલમાં જ પૂરું કરવાના છીએ? આપણા દેશ સાથે, દેશબંધવો સાથે આપણા સહવાસીઓ સાથે આપણે કંઈ સંવાદ સાધવાના છીએ કે પછી સેલ ! સેલ ! સેલ ! નાં પાટિયાં વાંચતાં વાંચતાં સેલ કરવાનું તો બાજુએ રહ્યું પણ જાતને ય સસ્તામાં સસ્તી રીતે વેચતા રહેવાના છીએ?

- ડૉ. જયંતી પટેલ 'રંગલો'

2

સામાન્ય રીતે અમેરિકામાં આપણે ધન કમાવા જઈએ છીએ. પણ જતે દા'ડે, એમ કરવા જતાં બીજી સાહિત્ય સંસ્કૃતિ, અસ્મિતા કે રાષ્ટ્રપ્રેમ વગરના થઈ જવાય, તો એવી કમાણી ધૂળની કમાણી ગણાય. બીજી-ત્રીજી પેઢીએ ખબર પડે કે મૂળિયાં ઊપડી ગયાં છે, બલકે ઘસાઈને નષ્ટ થઈ ગયાં છે. આવી આંતરસમૃદ્ધિને વિશે અમેરિકાવાસી ગુજરાતી ગરીબ બની જાય એવી દહેશત આજના સંજોગોમાં સતત રહે છે. એમ જોતાં, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" જેવા નક્કર પરિભળની ખાસ જરૂર હતી. તમે એ તાકીદને પ્રમાણી, ને તમને સહકાર મળ્યો એ ઓછા આનંદની વાત નથી.

તમારા શુભ હેતુને માટે સૌને સતત સમજાવતા રહશો, તો લક્ષ્મી સરસ્વતીના કામે ન આવે એવી ગાંડી નથી. બાકી એળેબેળે આવેલી લક્ષ્મી બીજાંઓને તો ઠીક, પણ સરસ્વતીને કદી કામ આવતી નથી.

- ડૉ. સુમન શાહ

3

આજ ધરતી પર સાડાત્રણ હજાર માર્ઠલની સફર કરતાં કરતાં વ્યક્તિગત અને સામૂહિક રીતે જ્યાં જ્યાં પણ આપણા ગુર્જરબંધુઓને મળ્યો છું ત્યાં ત્યાં લોકોને મેં આવતી ભાવિ પેઢીના સંસ્કાર અને ધર્મ માટે સચિત ભાળ્યા છે.

'મૂળિયાં ટોંપાય તાં પોણી સેર્યે શો દા'ડો વળે?'

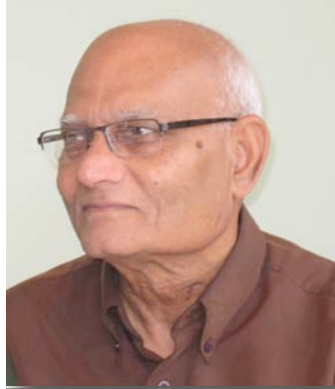
ખરાં મૂળિયાં જ ટૂંપાઈ ગયાં હોય ત્યાં ઘાતે એટલું જળ સિંચીએ પણ છોડવાને નવજીવન ક્યાંથી લાધે?

- જ્ઞેસેફ મેકવાન

મૂળ વાત એક જ છે. આપણે કઈ દિશા તરફ જઈ રહ્યા છીએ? મોટા ભાગના ગુજરાતીઓ અહીં આટલાં વર્ષોના વસવાટ પછી પણ cultural

shockમાંથી બહાર આવ્યા નથી. હેતુવિહીન પાર્ટીઓ, છાશવારે જમણવાર, ઓવરટાઈમનો મહારોગ, નવાં નવાં અને તરેહ તરેહનાં મંડળોની સ્થાપના, ગલીએ ગલીએ મંદિરો, સન્સંગો, ભજનો ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિમાં જ રચાપચયા છે. ભારતથી આવેલા સાધુમહારાજો, સંગીતનૃત્યકારો, ફિલ્મી કલાકારો અને નટનટીઓને આગળ રાખી સંસ્કૃતિના નામે અઢળક નાણાંના સંચયની પ્રવૃત્તિમાં વર્ષોનાં વર્ષો વીતી રહ્યાં છે. અહીં ગુજરાતીઓ આર્થિક રીતે સંપન્ન છે, સમર્થ છે, શક્તિશાળી છે. કદાચ એટલે જ યેનકેનપ્રકારે પુરુષાર્થ કર્યા વિના

રાતોરાત પ્રતિષ્ઠિત બનવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. સંપત્તતા, સામર્થ્ય અને શક્તિ એ ત્રણેયનો સમન્વય સંધાય તો ઘણું થઈ શકે. Educational trust ઊભાં કરી શકાય. નાણાંના અભાવે જે બાળકો ભણી શકતાં ન હોય તેમને સ્કૉલરશિપ મળે એવી સુવિધા કરી શકાય. યુનિવર્સિટી, કૉલેજો કે શાળાઓમાં endowment fund ઊભાં કરી શકાય. ઉત્તમ ગુજરાતી પુસ્તકોનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરાવી, અહીંની લાઈબ્રેરીઓમાં વહેંચી આપણી અસ્મિતા, આપણા સાહિત્યિક, સાંસ્કૃતિક વારસાની ભિટ અમેરિકન પ્રજા સમક્ષ ધરી શકાય. અહીં આપણાં બાળકોને ગરબા, રાસ, નૃત્યનાટિકા જેવાં અનેક ક્ષેત્રે કેળવણી આપી તૈયાર કરીએ અને અહીંના Community centre તથા શાળાકૉલેજો દ્વારા એમની કલાને અમેરિકન પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરી શકાય. મે

કિશોર દેસાઈ

મહિનામાં ન્યુ જર્સી ખાતે વિટરરી એકેડમી તથા ઈન્ડિયા કલ્ચરલ સોસાયટીના ઉપક્રમે હરીન્દ્ર દવેનાં ગીતોનો કાર્યક્રમ હતો. ત્યાં કુ. કલ્પના પારેખે (ઉ. વર્ષ ૧૨) હરીન્દ્રભાઈનું 'જ્યાં ચરણ રુકે ત્યાં કાશી' ગીત જાણે ભારતના કોઈ ખ્યાતનામ રેડિયો કલાકારના કંઠે ગવાતું હોય એવી અદ્ભુત રીતે ગાયું હતું. આવાં ઘણાં બાળકોને તૈયાર કરી શકીએ. બાળકોમાં શક્તિ છે. મોટેરાંઓમાં કોઠાસૂઝ લોવી જરૂરી છે. અને આપણી પાસે બહુ સમય નથી. થોડા સમય પહેલાં Detroit જવાનું થયેલું. ત્યાં ગુજરાતીઓનો બહુ મોટો કાર્યક્રમ હતો. લગભગ 1500-1600ની મેદની જમી હશે. વિધવિધ વાનગીઓ પેશ કરવામાં આવી. તેમાં બાળકોનો ઉત્સાહ, અભિનય અને રંગબેરંગી costumes દાદ માગી લે એવાં હતાં. દુ:ખની વાત એ છે કે આવા કાર્યક્રમો હજી પણ આપણે આપણા પૂરતા જ મર્યાદિત રાખ્યા છે. અમેરિકન પ્રજા સમક્ષ આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાને રજૂ કરવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે. અન્ય પ્રજા સાથે સાકરની જેમ કેવી રીતે ભળી જવું તે આપણે ગુજરાતીઓએ દૂર શીખવા જવાની જરૂર નથી. વર્ષો પહેલાં સંજાણ બંદરે ઊતરેલા પારસીઓએ એ સબક આપણને શીખવ્યો જ છે.

આપણે એનો અમલ કરીએ એમાં જ આપણું શ્રેય છે.

(સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" જુલાઈ, ૧૯૮૯)

મા વિષે -

• કિશોર દેસાઈ

ગયા વર્ષે સપ્ટેમ્બર મહિનામાં મારી બા બિમાર પડ્યાં એટલે એમને લોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યાં. સમાચાર સાંભળીને હું તરત મુંબઈ ગયો. બાને મળ્યો. બા રાજી થયાં. બે દિવસ પછી બાએ દેહ છોડ્યો. હું પાછો અમેરિકા આવ્યો. પ્લેનમાં બાના જ વિચારો આવતા હતા. અચાનક એક વિચાર ઝબકી ગયો કે 'મધર્સ ડે'ના પ્રસંગે "ગુર્જરી"નો અંક માતૃમહિમા વિશે બનાવીએ તો?

અહીં ઘણા મિત્રોને એ પ્રસ્તાવ ગમ્યો. અનેક મિત્રોને એ વિષય પર - એટલે કે માતાને કેન્દ્રમાં રાખીને કંઈક લખી મોકલવા વિનંતી કરી. એના પ્રતિસાદમાં ઘણાં મિત્રોએ માતા વિશે લેખો મોકલી આપ્યા. એના પરિપાક રૂપે "ગુર્જરી"નો આ અંક સાકાર બન્યો છે. એટલે આ અંક આપણા સૌને માટે માનૃતર્પણ બરાબર છે. આ સૌ મિત્રોનો હું ખૂબ આભાર માનું છું.

જગતના બધા જ સમાજોમાં કોઈક ને કોઈક રીતે માતાનું સન્માન અને આદર થાય છે. માતા પ્રત્યેનાં આદર અને સન્માનની આ ભાવના પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવે છે, કારણ કે બધા જ સમજે છે કે મા છે તો આપણે છીએ. માનવીના જીવનઘડતરનો પાયો ચાણવાનું કામ માતા કરે છે અને તે પણ અબોલ રહીને. જે ઘરમાં માતાનું ગૌરવ થાય છે તે ઘર સ્વર્ગ બની જાય છે. જેમને આ વાત સમજવામાં મુશ્કેલી પડે છે તેમને માટે ઈશ્વર પોતાની કૃપાના દ્વાર પણ બંધ કરી દે છે. ઈશ્વર સિક્કાની એક બાજુ છે તો માતા સિક્કાની બીજી બાજુ છે. માતા ઈશ્વરનો પડછાયો છે. ઈશ્વર સર્જનહાર છે તો માતા જનની છે. સર્જનની મોટામાં મોટી જવાબદારી એણે માતાને સોંપી છે.

ગ્રીક અને રોમન સામ્રાજ્યમાં અનેક દેવદેવીઓને પૂજવાની પ્રણાલિકા છે. હિંદુ ધર્મની માફક તેમાં પણ ઘણી બધી પૌરાણિક કથાઓ છે. ઈ.સ. પૂર્વે 250ના અરસામાં ગ્રીક અને રોમન પ્રજા 'રુહીઆ' નામની દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરીને દર વર્ષે વસંત ઋતુમાં મહોત્સવ ઉજવતી હતી. પૌરાણિક કથા અનુસાર દેવી 'રુહીઆ' એ ટીટાન નામના તેમના એક દેવની પત્ની થાય અને જ્યુપિટર, પ્લુટો, નેપ્ચ્યુન, વેસ્ટા, જુનો વિગેરે તેમના દેવદેવીઓની માતા થાય, આપણે જેમ અંબા માતાની આરાધના કરી નવરાત્રિના પ્રસંગે ઉત્સવ ઉજવીએ છીએ તેમ જ એ લોકો 'રુહીઆ' માતાની આરાધના કરતા હતા. આ સિવાય પણ ઈંગ્લેન્ડ, યુગોસ્લાવિયા, જર્મની જેવા બીજા અનેક દેશોમાં પણ 'મધર્સ ડે'નો મહિમા ઘણો બધો છે.

જ્યારે અમેરિકામાં તો 'મધર્સ ડે'નો દિવસ ખૂબ દબદબાપૂર્વક ઉજવવામાં આવે છે. તેનો પણ એક નાનો ઇતિહાસ છે. ફિલાડેલ્ફીઆમાં રહેતી મિસ એના જાવિસ નામની એક બાઈને 'મધર્સ ડે'ની પ્રણેતા ગણવામાં આવે છે. ઈ.સ. 1905માં એની મા ગુજરી ગઈ ત્યારે એની ચોટ એને ખૂબ

લાગી હતી. એને એમ લાગ્યું કે, 'મોટા ભાગના આપણે, આપણી માતાની અવહેલના કરીએ છીએ, અને એનું જોઈએ એવું સન્માન એ જીવંત હોય છે ત્યારે કરતાં નથી. મા મૃત્યુ પામે છે ત્યારે આપણને માતાનાં અનેક ગુણોનું ભાન થાય છે. પણ ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હોય છે.' આ ઉપરથી એને એક વિચાર આવ્યો કે વર્ષમાં એક દિવસ તો એવો રાખવો જ જોઈએ કે જે દિવસે આપણે આપણી માનાં ગુણોનો કૃતજ્ઞ ભાવે આદર કરીએ. પરિણામે 'મધર્સ ડે'નો વિચાર એને સ્ફૂર્ણો.

ઈ.સ. ૧૯૧૦માં વેસ્ટ વર્જિનિયાના ગવર્નરે 'મધર્સ ડે' જાહેર કરતો એક ઠરાવ એના રાજ્યમાં રજૂ કર્યો. પછી તો ઓક્લાહોમા રાજ્ય તરફથી પણ એને અનુમોદન મળ્યું. ઈ.સ. 1912માં 'મધર્સ ડે' ઈન્ટરનેશનલ એસોશિએશન' નામની એક સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી. આ સંસ્થાએ માત્ર અમેરિકામાં જ નહીં પણ આખા જગતમાં 'મધર્સ ડે' ઉજવાય એ માટેની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી. પરિણામે ૭ મે, ૧૯૧૪ના દિને કોંગ્રેસમાં એક ઠરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો જેમાં જણાવાયું કે દરેક મે મહિનાના બીજા રવિવારને 'મધર્સ ડે' તરીકે જાહેર કરવો. ઠરાવ રજૂ કરતી વખતે એ વાત પર ભાર મૂકીને જણાવવામાં આવ્યું કે, 'આ મહાન દેશને શક્તિશાળી બનાવવા માટે અમેરિકન માતાઓએ સતત પ્રેરણારૂપ રહીને પોતાનો વિશાળ જ્ઞાનો નોંધાવ્યો છે. આ ઠરાવથી જાહેરમાં આપણે આપણી માતાઓ પ્રતિ પ્રેમ અને કૃતજ્ઞતાભાવ દર્શાવીએ છીએ. કોંગ્રેસમાં એ ઠરાવ પાસ થયો. આમ ૧૯૧૪માં તે સમયના પ્રમુખ વૂડ્રો વિલ્સને એને કાયદાનું સ્વરૂપ આપીને 'મધર્સ ડે'ના દિવસની જાહેરાત કરી. ત્યારથી પ્રતિ વર્ષ અમેરિકામાં 'મધર્સ ડે' ઉજવાય છે. એ દિવસ રજાનો હોય છે અને બધાં સંતાનો માતા સાથે પોતાનો દિવસ ગાળે છે.

બાઈબલમાં એક સ્થળે આદેશ આપતાં કહ્યું છે કે, 'હે પુત્ર, તું તારી માતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કદી પણ કરીશ નહિ.' માતાએ આપેલી આજ્ઞાનું પાલન નિષ્ઠાપૂર્વક કરવાથી ગાંધીજી ઘણી બધી મુશ્કેલીઓમાંથી ઉગરી ગયા અને પોતે મહાત્મા બની ગયા. જગતના અનેક મહાપુરુષોએ પોતાને મળેલી સફળતાનો યશ પોતાની માતાના ચરણે ધરી દીધો છે. જનમદાત્રી છે એટલે મા એક સૌથી વિરલ અને અલૌકિક શક્તિ છે - અને એટલે જ એનો પ્રભાવ

તેજસ્વી છે. ગમે તેટલો ક્રૂર અને ઘાતકી માણસ હોય પણ એ પોતાની મા પાસે નરમ બની જાય છે. એને ખબર છે કે આખું જગત મારી ઉપેક્ષા કરશે પણ મારી માનો ઓછાઓ તો કદી નિર્મૂળ થવાનો નથી. જીવન જીવવા માટે મા પર રહેલી આ ઊંડી શ્રદ્ધા એ કોઈ નાનુંસૂનું બળ નથી.

એક વાર એક બાળકીએ એની માને નિર્દોષભાવે કહ્યું, 'મા, તું મને ભગવાન કરતાં પણ વધારે ગમે છે.'

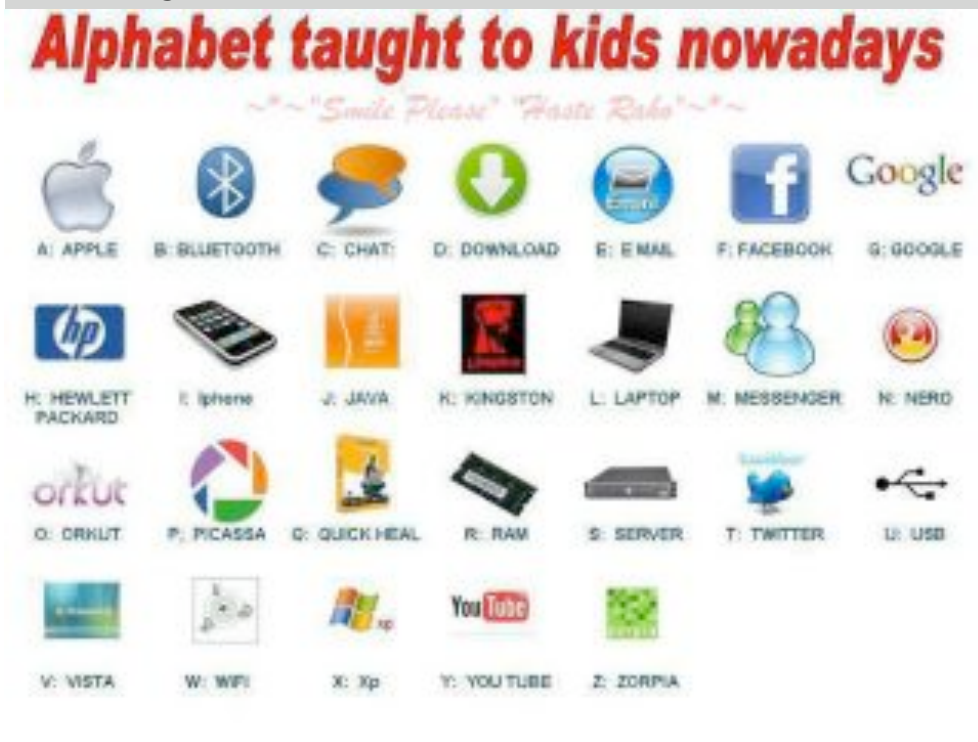
સાંભળીને માએ ઠપકો આપતાં કહ્યું, 'બેટા, એવું ન કહેવાય. એમાં ભગવાનની ઉપેક્ષા છે.'

બાળકીએ ફરીથી કહ્યું 'પણ મા, સાચ્યે જ, તું મને ભગવાન કરતાં પણ વધારે ગમે છે.'

મા કહે, 'તને એવું કેમ લાગે છે?'

ત્યારે બાળકીએ જવાબ આપ્યો કે, 'મા હું તારા ખોળામાં બેસી શકું છું. હું તને ભેટીને વહાલ કરી શકું છું. ભગવાન તો કેટલા બધા દૂર છે.' મા સાથે નજીકપણાનો ભાવ ઈશ્વરને પણ નજીક

બોલો બોલો કુછ તો બોલો ...

મૉસ્કોનિવાસી અમીષ શેઠના 'ફેઈસબુક' પરની 21.03.2012ની સામગ્રીમાંથી સાભાર

લાવવાને સમર્થ છે. મા સાથે એવો ભાવ ન કેળવાય તો મા અને ભગવાન બંને ખૂબ દૂર રહે છે. આપણા ગણેશજી મા પાર્વતીની પ્રદક્ષિણા કરીને શરતમાં જીતી ગયા. એમાં આગસુ પ્રકૃતિનું કારણ નથી, પણ માતૃવંદનાનો ભાવ છે. માતાની આસપાસ કરાતું પરિભ્રમણ એ વિશ્વ પરિભ્રમણ કરતાં ઘણું ઊંચું છે, એવી ભાવના એમાં મૂર્ત છે.

આપણને જ્યારે કોઈ એમ કહે છે કે, 'તું બરાબર તારી બાના જેવો જ છે' અથવા 'તું બરાબર તારી બાના જેવી જ છે' ત્યારે આપણે કેવાં લાગણીભીનાં થઈ જઈએ છીએ? આનું કારણ એ છે કે માની એક ઝળાહળતી મૂર્તિ આપણાં હૃદય પર હંમેશાં અંકિત થયેલી હોય છે. માને કોઈ પણ 'એન્ગલ'થી જુઓ, મા, મા જ હોય છે.
(સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" એપ્રિલ, ૧૯૯૪)

હમ અકેલે ચલ પડે ...

• કિશોર દેસાઈ

'હમ અકેલે ચલ પડે',
ઔર ફિર ?.....
'કાફલા બનતા ગયા!'

એવો જ કાંઈક સરસ અનુભવ "ગુર્જરી" માટે થયો. 'હિમતે મદદ, તો મદદે ખુદા' એમ માનીને જૈતજૈતામાં "ગુર્જરી" પ્રગટ તો થયું - જાન્યુઆરી ૧૯૮૮માં - અને જૈતજૈતામાં આ ૨૫મો અંક રૌપ્ય જયંતી અંક સુધી આપણે આવી પહોંચ્યા!

૧૯૭૧માં હું અમેરિકા આવ્યો હતો સ્વપ્નાઓનો ભંડાર લઈને, ઘણાં બધાંઓની જેમ જ! એમાં આરંભનાં કેટલાંક વર્ષો તો અમેરિકાની આ પાવનભૂમિમાં નાખેલાં મૂળિયાંઓની માવજત કરવામાં જ નીકળી ગયાં! વર્ષો વીતતાં ગયાં અમનચમનમાં! અને છતાં, ઘણી વાર અંતરિયાળમાં ઢબૂરાયેલો ખાલીપો - વ્યથાનો, વેદનાનો, સંવેદનાનો અને હોમ સિકનેસનો - ઠેઠ ભારતની ભૂમિ સુધી મને લઈ જાય! કશુંક ખૂટતું લાગે. કશુંક ખૂંચતું લાગે. ઘણાં બધાંને ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓ કરતાં જોઉં મને પણ થાય, કાંઈક કરું. પણ શું કરું?

એક સ્વપ્ન હતું - અમેરિકામાં આપણી ગુજરાતી ભાષાની, ભાવનાઓની, સંસ્કારિતાની સૌરભ મહેકતી રાખવાનું. અહીં કશું ગુજરાતી વાંચવાનું ન મળે. દુકાળ પડી ગયા જેવું લાગે. ઘણાં બધા મિત્રોના ચહેરા ઉપર પણ આવી જ કોઈ વ્યથાના ભાવો વાંચું. થોડાંક મિત્રો જેઠે વર્ષો સુધી એની વાતો કરતા રહી, એ સ્વપ્નાને મનમાં રમાડ્યાં કર્યાં! માનસપાટ ઉપર "ગુર્જરી"નો જન્મ થઈ ચૂક્યો હતો! એનાં હાલરડાં ગાઈને એને પંપાળ્યા કરવાની જાણે એક ટેવ પડી ગઈ હતી ! ત્યાં જ તે અરસામાં કવિ નિરંજન ભગતનું અમેરિકામાં આગમન થયું. નિરંજનભાઈ એટલે મારે મન વડીલ, મોટાભાઈ, મિત્રવર્ધ! એમની સમક્ષ "ગુર્જરી"નો વિચાર રજૂ કર્યો. અને એમણે તરત શુભેચ્છા દર્શાવી - સાથે સાથે ઠપકો પણ આપ્યો કે, 'હજી સુધી બેસી કેમ રહ્યા છો?' 1987માં ભારત જવાનું બન્યું. સ્વ. ઉમાશંકરભાઈ જોશીના આશીર્વાદ મળ્યા. હરીન્દ્ર દવેની હૂંફ મળી. અને બકુલભાઈ ત્રિપાઠી તો સદાય ઉત્સાહનો ઉછળતો દરિયો. તેમાં વળી, મારા બાળસાપ્તા જયંતભાઈની સતત પ્રેરણા, નિષ્ઠા અને ઓથ ભળી. જયંતભાઈ અને બકુલભાઈ સાથે ત્રણચાર કલાક જયંતભાઈના ઘરમાં બેસીને પહેલા અંકની રૂપરેખા બનાવી નાખી. અને પછી અહીં અમેરિકામાં પત્રાબહેન નાયકની હૂંફ, પ્રોત્સાહન અને પ્રેરણા. બસ, પછી તો ભાઈ વાતાવરણ જામી ગયું, હિમત આવી ગઈ અને આમ જાન્યુઆરી

૩૦મી ૧૯૮૮એ "ગુર્જરી"નો પહેલો અંક - મહાત્મા ગાંધી સ્મૃતિ અંક - તરીકે આપ સૌના હાથમાં આવી ગયો. ગુજરાતના જાણીતા ચિત્રકાર 'ચકોર' બંસી વર્માએ દોરી આપેલું કલાત્મક રેખાંકનથી સુશોભિત મુખપૃષ્ઠ એના પર હતું.

આ પ્રથમ અંક વિશે મુંબઈના "મધ્યાંતર" દૈનિકમાં રિવ્યુ આપતાં ડો. દિનેશ ભટ્ટે લખ્યું છે કે :

'જાન્યુઆરી ૧૯૮૮માં પૂજ્ય મહાત્માજીના સ્મરણાર્થે એક અસામાન્ય અને અદ્વિતીય કાર્ય અમેરિકામાં થયું. અમેરિકામાં ગુજરાતીઓને સૂઝેલું એ કાર્ય જાણે કે ગુજરાતીઓ ઘર બનાવતા હોય એવું લાગતું હતું. એ વાસ્તવિક કાર્ય તે, મહાત્મા ગાંધી સ્મૃતિ અંક તરીકે શિષ્ટ અને સંસ્કારી ત્રૈમાસિક "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"નું પ્રકાશન.' આમ અમેરિકામાં અને ભારતમાં પણ "ગુર્જરી"ને અભૂતપૂર્વ આવકાર મળ્યો.

આજે ૨૫મા અંક વિચારું છું, કેટલા બધા લેખક મિત્રોએ કેટલી બધી હોંશથી અને મમતાપૂર્વક "ગુર્જરી" દ્વારા આપ સૌ સુધી ગુજરાતની ધરતીની સુગંધ પહોંચાડવામાં અમને સહકાર આપ્યો છે. "ગુર્જરી"નું જાણે એક સદા વિસ્તરતું કુટુંબ બનતું ગયું છે. પછીનાં વર્ષોમાં તો ગુજરાતી શબ્દની, સંગીતની, નાટ્યની, ધર્મવચનોની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અમેરિકામાં વધતી ચાલે છે. "ગુર્જરી"એ આ સૌની વચ્ચે - આ સૌની સાથે પોતાનું એક વિશિષ્ટ રૂપ જાળવી રાખ્યું છે, વિશિષ્ટ 'રોલ' ભજવ્યો છે અને ભજવતું રહેશે - ઘણાં ઘણાં ઘણાં વર્ષો સુધી!

એક અગત્યની વાત. "ગુર્જરી"માં સૌ અંતરના ઉમળકાથી, બદલાની અપેક્ષા વિના સહકાર આપે છે. "ગુર્જરી" ધંધાદારી સાહસ નથી. પણ, કાગળ, છપાઈ, પોસ્ટેજ, વડીલવટ વગેરેનો બધો અનિવાર્ય ખર્ચ તો ખરો જ ને? અને તે ય અમેરિકન

"ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"કાર કિશોર દેસાઈ અને સકલ સંકુલનાં કર્ણધાર હંસા દેસાઈ

ડોલરમાં? અમને ખૂબ આનંદ થાય છે એ કહેતાં કે, અનેક સૌજન્યશીલ ગુજરાતી ડોક્ટરો અને વેપારીમિત્રોએ માત્ર સ્નેહપૂર્વક "ગુર્જરી"ને જાહેરખબર આપીને "ગુર્જરી"ને ટકાવવાનું બળ આપ્યું છે. આ મિત્રોનો અમે ખૂબ ખૂબ ખૂબ આભાર માની, અહીં અમારો અંગત ઋણભાવ વ્યક્ત કરીએ છીએ. આવી સંસ્કારલક્ષી પ્રવૃત્તિઓને આવા આદર્શવાદી, સંપત્તિવાન અને લાગણીશીલ ગુજરાતીઓનો વ્યવહાર ટેકો મળી જ રહે છે એનું "ગુર્જરી" એક ખૂબ ગૌરવવંતુ ઉદાહરણ છે.

તો વળી, અમદાવાદમાં બેઠાં બેઠાં પ્રકાશન અંગેનાં વિવિધ પાસાંઓના દેખરેખ અને વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારાં ઉદારદિલ મિત્રો ઉપાબહેન અને નવનીતભાઈ સંભાળી રહ્યાં છે. અને ત્યાંથી જ મુદ્રણ સંચાલનનો મોટો ભાર આજે પણ રઘુવીર ચૌધરી અને તેમનો પરિવાર ઉપાડી રહ્યા છે, એ આપણા માટે કેટલા સદ્ભાગ્યની વાત છે.

મને ટાગોરનું પેલું ગીત, 'તારી જો હાક સુણી કોઈ ન આવે તો એકલો જાને, એકલો જાને, એકલો જાને રે ...' બહુ ગમે છે. "ગુર્જરી" કાર્યાલયની મારી ઓફિસમાં મૂકેલી એ પંક્તિઓ મને સતત પ્રેરણા આપ્યા કરે છે! અને છતાં, "ગુર્જરી"ની યાત્રાના આ પથ પર હું એકલો જ ચાલી રહ્યો છું એવો આશ્વાસ મને કદી ય થયો નથી ... કારણ કે આ પથ પર પરિચિત-અપરિચિત એવાં અનેક ગુર્જર બંધુઓ અને ભગિનીઓનો સાથ સહકાર અને હૂંફ મને સતત મળ્યા કરે છે. હું આ સૌ સહયાત્રીઓની મૈત્રીની હૃદયપૂર્વક પ્રશંસા કરું છું. હું એ સૌનો ઋણી છું !

(સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" જુલાઈ, ૧૯૯૪)

આપણે વૈનિયાઓ મહાત્માને માપવા નીકળ્યા છીએ

• કિશોર દેસાઈ

ગાંધીજીના જીવન વિશે, ખાસ કરીને તેમના હરિલાલ સાથેના સંબંધો વિશે, સાચી હકીકતોનો તટસ્થતાથી અભ્યાસ કર્યા વિના, નવલકથા કે નાટક લખવામાં આવે, અને પછી તેને નાટક દ્વારા પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, તે યોગ્ય છે ખરું? આ મુદ્દા ઉપર હાલમાં પુષ્કળ વિવાદ ચાલી રહ્યો છે.

થોડા વખત પહેલાં હરિલાલ ગાંધીનાં પૌત્રી ઊર્મિ દેસાઈએ જાહેરમાં પત્ર લખીને ગાંધીજીના જીવનની હકીકતોને અવળી રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે એવી ફરિયાદ કરી હતી. (“ગુર્જરી”ના જુલાઈ ૧૯૯૮ના અંકમાં એ પત્ર છપાયો હતો.) ગંભીર હકીકતદોષો તરફ ધ્યાન દોરવા છતાં તે પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખવામાં આવી છે, એ તેમની ખાસ ફરિયાદ છે.

લોકશાહીમાં ગાંધીજી જેવી વિભૂતિને પણ ચર્ચાને ચાક્રે ચડવું પડે છે. એમાં આમ તો કંઈ ખોટું નથી. પણ કંઈક બુધ્ધિગમ્ય ચર્ચા થાય અથવા બૌદ્ધિક સ્તરે ગાંધીજીના વિચારોનું મંથન, દોહન થાય તો તે ઉપયોગી પણ નીવડે. એને બદલે વિવાદ જગાવીને પોતાનું કામ સાધી લેવાની વૃત્તિ જો રહેલી હોય, તો તેની ચર્ચા થવી જ જોઈએ.

ગાંધીએ તો એનું સમગ્ર જીવન, કોરી કિતાબ જેવું, જગતની સામે મૂકી દીધું છે. એકલદોકલ નહીં, પણ હજારોની સંખ્યામાં વિશ્વના ખૂબ ઊંચાઈએ પહોંચેલા મહામાનવોએ, ગાંધીજીને, તેમના વિચારોને, તેમના આદર્શોને, નિષ્ઠાને પ્રામાણિક સંદિક્ષકો આપી દીધા છે. એટલે ગણ્યાગાંઠ્યા કોઈ વૈનિયાઓ, તકસાધુઓ, લેભાગુઓ કે મુફ્ફિસો ચારેકોર ગાંધીનો પુનરપિ પુનરપિ વધ કરીને પછી પોતાનો જયજયકાર કરીને હોબાળો મચાવે તેથી કાંઈ બહુ વ્યથિત થવાની જરૂર નથી.

વર્તમાન જગતમાં તમે નિગેટિવ બનો તો તમને પ્રસિધ્ધિ વહેલી મળે છે. આમાં તમારે ગાંધી જેવું વિશ્વમાં પંકાયેલું કોઈ પાત્ર શોધી લેવાનું અને પછી એને ચર્ચાને ચાક્રે ચડાવવાનું. એમ કરવામાં સાચી હકીકતોની સંભાળ લેવામાં એસી કી તૈસી. બસ, લોકો તો કુતૂહલવશ પણ જોડાવાના જ છે. અને આમ પછી આપણું ટકુ ચાલશે જ. આવી કોઈક ફોર્મ્યુલા પર આ સમગ્ર લેભાગુ વર્ગ કામ કરતો હોય છે. એ બધાં કંઈ રિચાર્ડ એટનબરો નથી કે જે વીસ વીસ વર્ષો સુધી ગાંધીના જીવનને ઝીણવટથી તપાસવાની ધીરજ રાખે અને પછી જ એના પર ક્લિમ બનાવે. કે નથી એ લોકો કોઈ સર્વપક્ષી રાધાકૃષ્ણનું કે જે સિત્તેર જેટલી વિદેશી

વ્યક્તિઓને મળી ચકાસીને પછી કોઈ પુસ્તક લખે. ઈન્ટરનેટના આ યુગમાં ‘જર્નાલિઝમ’નું કલેવર બદલાયું છે. મોટી અને જાણીતી વ્યક્તિઓના જીવન વિશે કોઈ રોમાંચક કથાઓને બજારમાં મૂકવાથી વેચાણ સારું થઈ શકે છે કેમ કે વાણી સ્વાતંત્ર્યની ઢાલ નીચે એની કોઈ સજા નથી.

ગાંધીને આપણે આજે બજાર અને આપણી નબળાઈઓથી ભરેલી લુહાવેલ્યુઝથી મુલવીએ છીએ. ગાંધી સામે ગોડસેનો મહિમા થાય, ગાંધીનું ઘસાતું બોલાય અને પેલો જાણે વીરપુરુષ હોય એમ એને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લેવાય ત્યારે આ વધારે પડતું છે એમ લાગે છે અને આપણે કેટલા બેવકૂફ છીએ તેનું ઉદાહરણ પ્રદર્શન કરતા

હોઈએ એમ લાગે છે. આમાં દેશદ્રોહ છે. ગાંધીને કારણે આપણે ગુલામીમાંથી બહાર આવ્યા છીએ એ ઐતિહાસિક ઘટનાને આપણે ભૂલી જઈએ છીએ.

બેશક, ગોડસે હત્યારો છે. જે હત્યા કરે તેને જો હત્યારો ન કહેવાય તો એને બીજું શું કહેવાય? એની દૃષ્ટિએ કારણો ગમે એટલા મજબૂત હોય પણ તેથી બીજાના વિચારો જોડે સંમત ન થઈએ એટલે એને ખતમ કરી નાખવું એ વિચાર જ બહુ ખતરનાક છે. જો આપણે બધા એમ જ કરવા બેસીએ તો આપણામાંથી કેટલા બચે? બાળાસાહેબ ઠાકરેના કેટલાક વિચારો સાથે આપણે સંમત ન થઈએ એટલે શું એને મારી નાખવાના? પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરવાનો એમને કે બીજા કોઈને પણ પૂરો હક છે. અન્યના વિચારોને ધીરજપૂર્વક સહન કરવાના ઔદાર્યથી તો લોકશાહી પુષ્પ બનતી હોય છે. એની પ્રતીતિ અમેરિકામાં આપણે રોજ કરીએ છીએ. ‘એ માર્શનર બર્ડ’ નામની એક કવિતામાં ઘરઆંગણે વૃક્ષ પર બેસીને ગીત ગાતા કોઈ પંખીને હાથની તાળીઓ પાડીને ઉડાડી મૂકવાના કૃત્યને પણ રોબર્ટ ફ્રોસ્ટે તો ગુનો કહ્યો છે. એમના કાવ્યની છાંદો બે પંક્તિ છે :

And of course there must be something wrong
In wanting to silence any song.

- Robert Frost
ગાંધીજીની હત્યાનો પ્રશ્ન ‘ગુજરાતી વિરુદ્ધ મરાઠી’ કે ‘હિંદુ વિરુદ્ધ મુસ્લિમ’ વચ્ચેનો નથી. માત્ર સાંકળા ટ્રિપ્લિકોણથી એને ન જોવાય. પ્રશ્ન એ છે કે, એક ‘સિવિલાઈઝ્ડ નેશન’ તરીકે આપણે જંગલી અવસ્થામાં રહેવા માગીએ છીએ કે વૈચારિક મતભેદ વચ્ચે પણ આપણે સહિષ્ણુતાથી અડીખમ ઊભા રહી શકીએ એવું વાતાવરણ સર્જવા માગીએ છીએ?

થોડાં વર્ષ પહેલાં એક વિદ્વાન સાથે વાત થતી હતી ત્યારે એમણે એક બાણ છોડ્યું,

‘ગાંધીજીની બ્રહ્મચર્યવ્રતની વાતમાં હું સંમત થતો નથી.’ એ ધામાંથી હજી તો કળ વળે તો પહેલાં એમણે બીજું બાણ છોડ્યું, ‘ગાંધીજીની નિઃસ્વાદવૃત્તિ સાથે હું સંમત થતો નથી.’ ‘ગાંધીજીની સાથે હું સંમત થતો નથી.’ આ જાતનો એક નવો ઠંઠેરો વળી હમણાં હમણાંનો ચાલે છે. અલ્યા બાબભાઈ, ગાંધીજીની સાથે સંમત કે અસંમત થનારા આપણે કઈ વાડીના મૂળા. દેશને આઝાદી અપાવવાનું એમનું તો એક મિશન હતું. એમાં દૃઢ મનોબળવાળાઓની એમને તાતી જરૂર હતી, એવા કે જે ધારાસભામાં સામી છાતીએ લાઠીના ઘા ઝીલી શકે. તો સાજન કલોને, કલોને સાજન, તમારે કયું મિશન છે? પણ ઠીક છે, ગાંધીનું નામ લઈને પંગુઓ ભલે લંઘયને ગિરિમ્ જયંતભાઈ પંડ્યાએ લખ્યું છે તેમ આ બધા અવાજો ચાર દિવસના મહેમાન છે, પછી મુંબઈના દરિયામાં ડૂબી જશે. જ્યારે ગાંધીનો અવાજ સદીઓ વીંધીને પ્રવર્તશે, ભારતમાં જ નહીં, સમગ્ર વિશ્વમાં.

મને ગુજરાતીઓ ઘણી વાર બહુ નમાવા લાગે છે. જ્યાં ખોટું થઈ રહ્યું હોય, ચોખ્ખો અન્યાય થઈ રહ્યો હોય, છતાં ગુજરાતીઓ વર્તમાનપત્રોમાં, સામાયિકોમાં કે જાહેર સ્થળોએ ચર્ચામાં ભાગ લઈને મક્કમતાથી પોતાના વિચારોને રજૂ કરીને રોકકળ મચાવતા નથી. પોતાનાં નાનકડાં વર્તુળોમાં જાણે પાણીપતનું મોટું યુદ્ધ ખેલતા હોય તેમ ઉગ્ર થઈને વાદવિવાદ કરે એટલું જ. ગાંધીજી વિશેનો આ વિવાદ, વર્ષોથી ચાલતો નર્મદા બંધનો વિવાદ, ભારતની કેન્દ્ર સરકારના પ્રધાનમંડળમાં કે દિલ્હીના તપ્તા પર કોઈ ગુજરાતીનો અવાજ નહીં, આવા અનેક પ્રશ્નો પર ગુજરાતી પ્રજાની ઉદાસીનતાનો જોટો જગતમાં મળવો મુશ્કેલ છે. ‘મરવા દોને આપણે શું?’ ‘આપણે એ પંચાતમાં પડવું નથી.’ આવું સાંભળવાનું ગુજરાતી પાસે જ મળે. અરે, વહાલાં ગુજરાતીઓ, ઉપાડો કલમ, અને તમારાં વિચારોને જ્યાં જ્યાં તક મળે ત્યાં મોકલતા રહો. ઈટ ડઝ મેઈક અ ડિફરન્સ.

લાવવાને સમર્થ છે. મા સાથે એવો ભાવ ન કેળવાય તો મા અને ભગવાન બંને ખૂબ દૂર રહે છે. આપણા ગણેશજી મા પાર્વતીની પ્રદક્ષિણા કરીને શરતમાં જીતી ગયા. એમાં આગસુ પ્રકૃતિનું કારણ નથી, પણ માતૃવંદનાનો ભાવ છે. માતાની આસપાસ કરાતું પરિભ્રમણ એ વિશ્વ પરિભ્રમણ કરતાં ઘણું ઊંચું છે, એવી ભાવના એમાં મૂર્ત છે.

આપણને જ્યારે કોઈ એમ કહે છે કે, ‘તું બરાબર તારી બાના જેવો જ છે’ અથવા ‘તું બરાબર તારી બાના જેવો જ છે’ ત્યારે આપણે કેવાં લાગણીભીનાં થઈ જઈએ છીએ? આનું કારણ એ છે કે માની એક ઝળહળતી મૂર્તિ આપણાં હૃદય પર હંમેશાં અંકિત થયેલી હોય છે. માને કોઈ પણ ‘એન્ગલ’થી જુઓ, મા, મા જ હોય છે.

(સંપાદકીય, “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” એપ્રિલ, ૧૯૯૪)

ઊંઝા જોડણી વિષે -

• કિશોર દેસાઈ

ઑક્ટોબર અંક રવાના કર્યા પછી, આવેલા પત્રોમાંથી બે પત્રોએ મારું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું. તેમાંનો એક હ્યુસ્ટનથી અંબુભાઈ દેસાઈનો પત્ર. “સન્ડે-ઈ-મહેફિલ” ઈન્ટરનેટ પત્રિકામાં તેમણે વચિલા લેખના સંદર્ભમાં તેઓ છેલ્લે લખે છે.

'નોંધ : હરનિશનાં ઘણાં લખાણો મેં સંઘર્યાં છે! તેમાંના ઉમદા વિચારો માટે માન છે. ખૂબ ગમ્યાં છે. માત્ર, નથી ગમતી નથી ગમતી! ઊંઝા કેરી ઊંઝી જોડણી, નથી ગમતી!'

બીજા પત્ર ઉત્તમભાઈ ગઢ્ઢર તરફથી ઈ-મેઈલ રૂપે મળ્યો. એમાં “સન્ડે-ઈ-મહેફિલ”ના વાચક રમેશ પેટીગરા એમને જણાવે છે : 'Uttambhai, The Jodani you use for these articles need to be corrected. There are other Gujarati Language word processors available which are not so expensive. Please consider using the right one. એના જવાબમાં ઉત્તમભાઈ જણાવે છે, 'We are using Unza Jodni. Unza jodani is just like Vidyapith's Sarth Jodni ... Only one change Instead of two, it has only one 'I' and 'U' ... thats all!' ના, આ વાત thats all જેવી સરળ નથી.

લંડનના ઓચ્છવ ટાંકણે રતિલાલ ચંદરિયા અને સાક્ષર ધીરુભાઈ ઠાકર

ઊંઝા જોડણી એટલે શું? એવો પ્રશ્ન કદાચ કેટલાંક વાચકોને થાય એ શક્ય છે. ટૂંકમાં કહેવું હોય તો ઊંઝા જોડણીમાં હ્રસ્વ ઈ અને હ્રસ્વ ઉ ને ગુજરાતી ભાષામાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યા છે. આને કારણે તેઓએ પિતાજીને બદલે પીતાજી, નિરાશાને બદલે નીરાશા, સાહિત્યરસિકને બદલે સાહીત્યરસીક, ત્રિપાઈ માટે ત્રીપાઈ, પ્રતિષ્ઠિત માટે પ્રતીષ્ઠીત, ભૂગોળ માટે ભુગોળ વગેરે લખવાનો નિયમ કર્યો છે. ઉત્તમભાઈ ગઢ્ઢર ઈન્ટરનેટ પર “સન્ડે-ઈ-મહેફિલ” નામની ઊંઝા જોડણીમાં લખાયેલી પત્રિકા દર રવિવારે પ્રગટ કરે છે અને E-mail દ્વારા લોકોને રવાના કરે છે. ખૂબ મહેનતનું આ કામ છે અને તેઓ પૂરી ધગશથી પોતાની ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રત્યેની પ્રીતિને કારણે તે કરે છે. એમની આ પ્રવૃત્તિ પ્રશંસાને પાત્ર છે. પણ અગાઉ બે ભાઈઓએ દશવિલા મંતવ્યોની જેમ બીજા પણ ઘણાં વાચકો આ જોડણી-પ્રથાથી નારાજ હશે એમ માની તેમની સાથે મોકળા મને ઊંઝા જોડણી વિશે ચર્ચા કરવાના આશયથી મિત્રભાવે આ લેખ લખ્યો છે.

“સન્ડે-ઈ-મહેફિલ”ના કેટલાક અંકોનું સંપાદન જાણીતા હાસ્યલેખક હરનિશ જાનીએ કર્યું છે. અમેરિકાવાસી ઘણા લેખકોના લેખ આ પત્રિકામાં આવી ગયા છે. આ લેખકો અને હરનિશભાઈ ઊંઝા જોડણીમાં માને છે કે નહીં તેની મને ખબર નથી. પણ સૌને ખબર તો છે જ કે તેમના લેખ ખોટી જોડણીમાં છપાઈ રહ્યા છે. કદાચ આ વાત તેમને મંજૂર છે. આમાં લેખકને પ્રસિદ્ધિ ચોક્કસ મળે છે, પણ એ આખી processમાં માતૃભાષાનું ખૂન થઈ રહ્યું છે, એમ મને લાગે છે. ભરી સભામાં ટ્રૌપદીના વસ્ત્રહરણ જેવી આ પ્રવૃત્તિ છે. અને અચરજની વાત તો એ છે કે આપણામાંના કોઈક ભીષ્મ પિતામહ સહિત આપણે સહુ બાંધવો (પાંડવો શબ્દ નથી વાપરતો કેમ કે પાંડવો નત મસ્તકે બેઠા હતા.) ઉગ્રત મસ્તક રાખીને આ જોઈ રહ્યા છીએ. મારી જાણ પ્રમાણે એક માત્ર મધુ રાયે પોતાની કૃતિ ઊંઝા જોડણીમાં છપાય તે પહેલાં 'મધુરાય ઊંઝા જોડણીના ઉગ્ર વિરોધી છે' એવો પોતાનો વિરોધ દર્શાવતી આ નોંધ મૂકવા માટેનો આગ્રહ રાખેલો. પરિણામે એમના લેખની શરૂઆત પહેલાં આ નોંધ મૂકવામાં આવી હતી, અને તેઓ આ શરતે આ લેખ પૂરતા સંમત થયા હતા. હા, એકવાર પત્રાબહેન નાયકે મને કહેલું કે મેં

મારો વિરોધ લખવા કહેવું પણ તેનો અમલ થયો નહોતો. જો કે, મારે મન આ ગૌણ બાબત છે, કારણ કે મિયાં બીબી રાજ તો ક્યા કરેલા કાજી?

ઉપરોક્ત પત્રિકામાં gujaratilexicon.com વેબસાઈટની જાહેરાત આવે છે. gujaratilexicon.com એ ગુજરાતી ડિજિટલ શબ્દકોશ છે. કદાચ સૌ પ્રથમ ગુજરાતી શબ્દકોશ છે. એના સર્જક રતિલાલ ચંદરિયાની બે દાયકાની તપસ્યાનું આ ફળ છે. દરેક ગુજરાતીએ આ વેબસાઈટની સફર કરવા જેવી છે. આ ડિજિટલ શબ્દકોશ ઊંઝા જોડણીમાં નથી એ નોંધવા લાયક છે. રતિભાઈએ ગુજરાતી 'સ્પેલચેકર'ની દિશામાં પાયાનું કામ કરી આપ્યું છે. આજના કમ્પ્યુટર યુગમાં gujaratilexicon.com કે બીજા કોઈ પણ ગુજરાતી spell checker

જેવા સોફ્ટવેરના આગમન પછી જાણી જોઈને ખોટી જોડણીઓ તરફ લઈ જનારી ઊંઝા જોડણી બિનજરૂરી બની જાય છે. gujaratilexicon.comની બધી જ જોડણી સાર્થ જોડણીકોશ પર આધારિત હોઈ gujaratilexicon.com અને ઊંઝા જોડણી બંને વિરોધાભાસી છે. બંનેને સાથે ઊભા રાખવાનો પ્રયાસ હાસ્યાસ્પદ છે. કેમ કે એ બંને એકબીજાના પૂરક નથી.

કાનો, માત્રા, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અનુસ્વાર આ બધા ભાષાના આભૂષણો છે. એનાથી શબ્દો શોભાયમાન અને ભાષા દેદીપ્યમાન બને છે. એની બાદબાકી કરવી એટલે ભાષાનું ખૂન કરવા બરાબર છે. ભાષાશુદ્ધિનાં ઘણાં

રૂપાંતરો થયાં છે અને થતાં રહેશે. જરૂર લાગે ત્યાં થવા જ જોઈએ, પણ ઊંઝા જોડણીનું આ રૂપાંતર બેહુદું લાગે છે. એની પાછળનું વળગણ અને logic જરાયે સમજાતા નથી. મુરબ્બી મહેન્દ્ર મેઘાણી 'ઉપર' ને બદલે 'પર' જેવો સુધારો સૂચવે છે ત્યારે એની પાછળ રહેલું લોજિક સમજાય એવું છે. એ સ્વીકાર્ય હોઈ શકે કે નહીં એ બીજા પ્રશ્ન છે. ઊંઝા જોડણી એ 'જોડણી સુધારો' નહીં પણ 'જોડણી-બગાડો' છે.

એક બીજી વાત, હ્રસ્વ 'ઈ' અને દીર્ઘ 'ઉ'વાળી સાર્થ જોડણી પ્રથા માત્ર ગુજરાતી ભાષામાં જ નથી, પણ જેને ભગિની ભાષા કહેવામાં આવે છે તે મરાઠી, હિંદી અને સંસ્કૃત ભાષામાં પણ પ્રચલિત છે. કદાચ ભારતની અન્ય ભાષાઓમાં પણ હશે. તો શું આપણે ઊંઝા જોડણી શીખીને આ ભાષાઓ સાથેના આદાન-પ્રદાનથી અળગા રહેવાનું છે? ઊંઝા જોડણીનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી લઘુ-ગુરુના બંધારણ પર અવલંબિત બધા છંદોને કાઢી નાખવા પડે. પછી અનુષ્ટુપ, મંદાકાંતા, વસંતતિલકા કે બીજા કોઈ પણ છંદમાં રચના થઈ ન શકે. સ્થાપિત થયેલી એક વ્યવસ્થિત સાહિત્ય-વ્યવસ્થાને આપણે આપણી મમતને કારણે કોઈ અવ્યવસ્થા તરફ તો નથી લઈ જતાને? એ જોવાની જવાબદારી આપણા સહુની છે. વિપુલ કલ્યાણી સંપાદિત લંડનના “ઓપિનિયન” સામયિકના ઓગસ્ટ ૨૦૦૬ના અંકમાં ભીખુ પારેખ લખે છે :

'ગુજરાતી સંસ્કૃતિમાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્થાન બહુ મર્યાદિત રહ્યું છે. આપણે રહ્યા વેપાર વણજની પ્રજા, એક રીતે જોઈએ તો અંગ્રેજીની જેમ, કે ભાઈ ચલાવો. ખટપટ કરીને મારે મારો ધંધો કરવો છે. પેલાને કેવી રીતે સંભાળી લેવો. એટલે સહિષ્ણુતા પણ ખરી. બહુ કોઈની નજીક પણ ન આવવું. આ જાતની વેપારી પ્રજા ભાષાને હંમેશાં વેપાર સમજે છે. ભાષાનું કામ શું? એમને થોડું ઘણું ગુજરાતી આવડે છે અમે એમને જે કહેવું છે તે સમજવી શકે છે. પછી શું છે? જ્યારે પેલો બંગાળી કહે છે, ના, મારે માટે ભાષા માત્ર નથી. ભાષા મારી અભિવ્યક્તિ છે. એ મારો વારસો છે. ભાષા દ્વારા હું મારા માબાપ અને માબાપ પહેલાંની જે મોટી પેઢીઓ છે તેની જોડે જોડાયેલો છું. આખી ભાષાકીય કોમનો હું તો એક અંતર્ગત ભાગ છું. આ ભાષામાં બોલીને હજારો વર્ષોનો ઇતિહાસ જે છે એ ઇતિહાસ હું જીવું છું. આ જે ભાષા પ્રત્યેનું વર્તન છે, તેને આપણાં ભાષા પ્રત્યેનાં વલણ જોડે સરખાવવા જેવું છે.

અહીં આપણાં બાળકો જે રીતે જીવે છે અને ઉછરે છે, તેના પર તો દબાણ લાવી શકાય તેમ નથી. એ લોકો આ આપણી ભાષામાં જીવતા નથી. પણ હું અને તમે, આ ભાષામાં આપણે જીવ્યા છીએ, જન્મ્યા છીએ અને ભાષા બોલનારી આખી એ પ્રજાના એક અંતર્ગત ભાગ છીએ. આપણી આ ભાષા બારસો-ચૌદસો વર્ષ જૂની છે. આટલી જૂની પરંપરાના આપણે વારસદાર છીએ, એટલે આપણી જ એ જવાબદારી થાય છે.'

આ વાત આપણે સમજીએ અને આજના આ કમ્પ્યુટર યુગમાં Spellchecker જેવા કોઈ સબળ સાધનને વિકસાવવામાં આપણી શક્તિ વાપરીએ. એમ થશે તો મને લાગે છે કે ઊંઝા જોડણીનો આગ્રહ બિનજરૂરી બની જશે. એનો પ્રચાર કરનારા મિત્રો ખેલદિલીપૂર્વક એનો સ્વીકાર કરી આ ઝુંબેશ પડતી મૂકે એવી વિનંતી, રાગદ્વેષથી નહીં પણ મિત્રભાવે કરું છું. "સન્ડે-ઈ-મહેડ્રિલ" દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રસારનું જે સરસ કામ થઈ રહ્યું છે તે સાર્થ જોડણીથી વધારે સારી રીતે થઈ શકશે એમ હું માનું છું. આ બંધી વાતો મેં મારી અલ્પ સમજ પ્રમાણે લખી છે. એટલું જ કે નાનપણથી સાર્થ જોડણીકોશવાળી મારી માતૃભાષાની આંગળી ઝાલીને વિકાસ પામ્યો છું. તેની આ દશા જોઈને વેદના થાય છે. એટલે આ લખ્યું. બાકી હું કોઈ ભાષાશાસ્ત્રી નથી. હકીકતમાં પુરુષોત્તમ મિસ્ત્રી (કેલિકોર્નિઆ) ખૂબ જાણીતા ભાષાશાસ્ત્રી છે. તેઓ પણ એક 'ઈ-ઉ' રાખવાના મતના છે. - એવું ઊંઝા જોડણીની એક પત્રિકામાં જણાવ્યું છે. બીજા બાબુ સુથાર પણ જાણીતા ભાષાશાસ્ત્રી આપણી વચ્ચે છે, જેઓ યુનિવર્સિટી ઓફ પેન્સિલવેનીઆમાં હાલ ગુજરાતીના વર્ગો ચલાવે છે. અને જોડણી વિષયક કમ્પ્યુટર પર ઘણું સંશોધન કરી રહ્યા છે. આ બંને વિદ્વાન મિત્રો આ બાબત વધારે માહિતી આપશે તો વાયકોને એનો લાભ મળશે. અન્ય વાયકોને પણ પોતાના મંતવ્યો પ્રતિભાવ રૂપે જણાવવા નિમંત્રણ છે. (સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયલેક્ટ" જાન્યુઆરી, ૨૦૦૭)

ટી. એસ. એલિયટના કાવ્ય વિશે

• કિશોર દેસાઈ

કોઈ સારું લખાણ વાંચવામાં આવે તો મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણી એની નકલો કરીને મિત્રોને વખતોવખત મોકલતા રહે છે - અલબત્ત, ગાંઠનાં ગોપીચંદન કરીને. એક વાર તેમણે મોકલેલા લખાણમાં ટી.એસ. એલિયટનું આ કાવ્ય જેવામાં આવ્યું.

Where are we going?

The Eagle soars in the summit of Heaven,
The Hunter with his dogs pursues his circuit.
O perpetual revolution of configured stars,
O perpetual recurrence of determined seasons,
O world of spring and autumn, birth and dying!
The endless cycle of idea and action,
Endless invention, endless experiment,
Brings knowledge of motion, but not of stillness;
Knowledge of speech, but not of silence;
Knowledge of words, and ignorance of the Word.
All our knowledge brings us nearer to death,
But nearness to death no nearer to God.
Where is the Life we have lost in living?
Where is the wisdom we have lost in knowledge?
Where is the knowledge we have lost in information?
The cycles of Heaven in twenty centuries
Brings us farther from God and nearer to the Dust

- T.S. Eliot, from 'The Rock'

કાવ્યનું શીર્ષક સૂચવે છે કે દિશા ભૂલી ગયેલા ઈન્સાનની આ વાત છે. આપણને પોતાને જ ખબર નથી કે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ. ચોક્કસ અભિગમ-રહિત હેતુવિહારી નિષ્ક્રિય જીવન આપણે જીવી રહ્યા છીએ એવો સૂર આ કાવ્યમાંથી નીકળે છે. પોતે જ ઊભી કરેલી જંજાળોમાં ફસી જઈને આપણે ક્યાંક અધવચ્ચે અટકી ગયા છીએ અને ત્રિશંકુની હાલતમાં જીવન

વિતાવી રહ્યા છીએ, એ વાત કરતાં કવિ કહે છે, ઉપર ઊંચે ગગનમાં બાજપક્ષી આપણને નિશાન બનાવીને ટ્રાટકવા માટે ઊડી રહ્યું છે અને નીચે ધરતી પર શિકારી પોતાની શ્વાનટોળકી સાથે જાળ બિછાવીને બેઠો છે. કેમેય કરી આ હાલતમાંથી છટકી ન શકીએ એવી પરિસ્થિતિ આપણા માટે સર્જાઈ છે.

આપણી સમસ્યાઓ સાથે કાંઈ જ સ્નાનસૂતક ન હોય તેમ પ્રકૃતિ તો અખંડ, વાણ્યંભી નિયમિત રીતે એકધારી ગતિથી નિર્લેપ ભાવે ચાલી રહી છે. પ્રતિદિન તારલાઓ ટમટમતા રહે છે, સૂર્ય ઊગે છે, આથમે છે. દિવસનું આગમન થાય છે ને પછી રાત્રિના અંધકારમાં ગરકાવ થઈ જાય છે, ઋતુઓ બદલાતી રહે છે. વસંત પછી પાનખર, ફરી વસંત-પાનખર એમ જન્મ-મરણનું ચક્ર અવિરત ચાલતું રહે છે.

પ્રકૃતિની આ નિરંતર ચાલતી ઘટનાઓને એક કોરે ધરબી દઈને આજે માનવી અને યંત્ર વચ્ચે ભારે દોસ્તી જામી ગઈ છે. તેનો ઉલ્લેખ કરતા કવિ કહે છે, કોઈ અંત ન એવાં તરેહ તરેહના પ્લાનો, સ્કીમો, તરકીબો, સંશોધનો આજના માણસ પાસે છે. વિજ્ઞાન અને

ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રમાં ખુદ ઈશ્વરને પણ

અચંબો થાય એવી હરણફાળ પ્રગતિ આપણે કરી છે. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આજના માણસે અસંખ્ય પ્રયોગો કરીને અવનવી શોધખોળો કરી છે. અને આ પ્રગતિથી સૌ રાજીરાજી અને ખુશહાલ નજર આવે છે.

પણ કવિને મન આ સિદ્ધિઓ સીતાજી ભુલાવામાં પડી ગયેલાં તેવાં સુવાર્ણ મૃગ જેવી છે. અને આપણે સૌ આપણા 'રામ'ને આ સુવાર્ણ મૃગ મેળવવા માટે એની પાછળ દોડાવી રહ્યા છીએ. સોનાનો આ મૃગ હાથમાં આવતો નથી અને આપણી દોડાદોડ અટક્યા વિના સતત ચાલી રહી છે. કેટલા ય વિરોધાભાસ વચ્ચે આપણે જીવન જીવી રહ્યા છીએ. 'બધું જ ઝડપથી થવું જોઈએ' એ આજના માણસનો ગુરુમંત્ર બની ગયો છે.

બધું ઝડપથી થઈ શકે એવું જ્ઞાન, એવી ટેકનોલોજી આપણે મેળવી ખરી; પણ શાંત, સૌમ્ય અને ધીરગંભીર રહી શકીએ એવી સ્થિતપ્રજ્ઞ શી મનોદશા કેળવવામાં પાછળ રહી ગયા! શબ્દચાતુર્ય અને વાણીનો વેપાર કરવાનું શીખી લીધું, પણ મૌન રહેવાની કળા ભૂલી ગયા. શબ્દોના ભ્રામિક શણગારમાં પરમ તત્ત્વ સાથેનું સંધાણ ભૂલી ગયા. બાઈબલમાં WORD શબ્દ, સૃષ્ટિની સર્જનાત્મક શક્તિ માટે વાપરવામાં આવે છે. એટલે કે સર્જનહાર માટે વાપરવામાં આવે છે. શીખ ધર્મમાં 'શબ્દ' કહે છે તે જ આ WORD આમ આપણે પરમાત્માને ભૂલી નિજની પ્રશસ્તિમાં ખૂંપી ગયા.

વધુ પડતા જ્ઞાનનો અતિરેક આપણને અજ્ઞાન અને મૂઢ અવસ્થા તરફ લઈ જઈ રહ્યો છે. અંતે તો આ અવસ્થા આપણા જ આત્મઘાતને નોતરી રહી છે. કવિ લાલબત્તી ધરતાં કહે છે, પોતે જ નોતરેલી આત્મઘાતની આ અવસ્થા મૃત્યુનો અર્થ ઈશ્વર પ્રતિ પ્રયાણ એવો ન કરશે, કારણ કે એમાં મુક્તિ નથી.

કવિના કેટલાક વેધક પ્રશ્નો છે જે વરસોના દિસાએ જીવન તો જીવી લીધું પણ એમાં આપણું અસ્તિત્વ ક્યાં છે?

ગુણીજ્ઞાની તો બન્યા, પણ આપણાં ડહાપણ અને શાણપણ ક્યાં ખોવાઈ ગયાં? જેની કોઈ કલ્પના ન કરી શકીએ એવા માહિતીસભર તો બન્યા પણ આત્મજ્ઞાન એમાં ક્યાં અટવાઈ ગયું?

જેમ સાહિત્ય કોસિયા સુધી ન પહોંચે તો એ અધૂરું છે તેમ જે પ્રગતિ સમાજના નાના આમ આદમી સુધી ન પહોંચી હોય તો તે પ્રગતિ શું કામની?

છેલ્લે કવિ કહે છે વીસ વીસ સદીઓથી સતત પ્રગતિની ગુલબાંગ ફૂંકતો માનવી ઈશ્વરથી વધારે ને વધારે વિમુખ થઈ રહ્યો છે અને પોતાના સર્વનાશ તરફ જઈ રહ્યો છે. બાઈબલમાં લખ્યું છે :

'For what is a man profited, if he shall gain the whole world and lose his own soul?'

(સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયલેક્ટ" એપ્રિલ, ૨૦૦૮)

‘સ્વ’ની શોધમાં -

• કિશોર દેસાઈ

‘સ્વ’ને શોધવા નીકળેલો માણસ અનાદિકાળથી ‘સ્વ’ની શોધ કર્યા કરે છે. જ્યાં સુધી ‘સ્વ’ની ઓળખ થાય નહીં ત્યાં સુધી એને કોઈ અજાણ્ય કોરી ખાય છે. ‘સ્વ’ને શોધતાં શોધતાં મોટા ભાગના માણસો ‘હું’માં અટવાઈ જાય છે અને ‘સ્વ’ની શોધ ખોરંભે તો નથી પડતી પણ વધારે વિકટ બની જાય છે. જાણે કોઈ દીવાલ સામે ખડી થઈ જાય છે. નરસિંહ મહેતા કહે કે, ‘હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા’ ત્યારે એમ લાગે કે કદાચ આ ‘હું’ અને એના થકી આવતી અજ્ઞાનતા જ ‘સ્વ’ની શોધને આગળ વધતાં રોકે છે.

કાર્લસ્ટ જ્યારે એમ કહે કે, ‘Knock and it shall be open unto you’ અર્થાત્ ‘દરવાજે ટકોરો માર તો તને જડશે.’ આ વાત ‘સ્વ’ને શોધવા અંખતા માણસ માટે તેમણે કહી છે. કાર્લસ્ટ ભેદ પામેલા ભેદી અને મરમી છે. એટલે આટલું કહીને અટકી જાય પછી ભેદ તો આપણે જ ઉકેલવાનો. વધારે પૂછીએ તો વળી એવો જ ભેદી જવાબ મળે : ‘If thine eye be single, thy whole body shall be full of light.’ આપણે ફરી ચકરાવે ચઢી જઈએ કે આ ‘Single eye’ એટલે શું? હિંદુશાસ્ત્રમાં ‘શિવનેત્ર’નો ઉલ્લેખ આપણે સાંભળ્યો છે. શું તે જ આ ‘Single eye’ હશે? કહેવાય છે કે જેનું ‘શિવનેત્ર’ ખૂલી ગયું હોય છે એને પછી સર્વત્ર જ્યોતિમય લાગવા માંડે છે.

ઘણી વાર હું આ જ્યોતિમય અવસ્થાની અને ‘Thy whole body shall be full of light’ની વિચારધારામાં સરી જાઉં છું ત્યારે ચોપાસ કાંઈ ભાસતું ન હોય એવી અંધકારમય અવસ્થાની અનુભૂતિ થાય છે અને એ અંધકારમાં મારામાં સળવળતો ‘સ્વ’ને શોધવાનો પ્રશ્ન અળશિયાની જેમ સળવળ્યા કરે છે.

કાર્લસ્ટ જેવો જ એક બીજો મરમી ગ્રીસમાં થઈ ગયો જે સતત લોકોની સામે ‘know thyself’નું રટણ કર્યા કરતો હતો. મને એમ લાગે છે કે ‘know thyself’ એટલે ‘જાતને ઓળખ’, ‘સ્વને શોધ’.

એથેન્સની શેરીમાંથી સોક્રેટીસ એક વાર પસાર થતો હતો ત્યારે કેટલાંક અટક્યાળાં છોકરાંઓએ ટીખળ કરતાં પૂછ્યું, ‘તમે વારે વારે બધાને know thyself એવું કહ્યા કરો છો તો શું તમે પોતે તમારી જાતને ઓળખી છો ખરી?’ સોક્રેટીસ કહે, ‘ના.’

‘કેમ?’

તો કહે, જ્યારે મને લાગવા માંડે કે મારામાં જ્ઞાન આવી ગયું છે ત્યારે મને સમજાય છે કે હું વધારે ને વધારે અજ્ઞાનની અવસ્થામાં છું.

વિચાર કરો, આમાંથી આપણે શું તારણ કાઢવું? આ બધા મરમીઓ આવું કાંઈક ટુંકું ને ટચ - ક્યાંક એકાક્ષરી કહીને અટકી જાય પછી આપણે ગોથાં ખાતાં રહેવાનું. નરસિંહ મહેતા જેવા મરમી ‘નિરખને ગગનમાં કોણ ધૂમી રહ્યું’ જેવું ભ્રમવાક્ય કહે ત્યારે આપણે ઉપર દેખાતા ગગનમાં ધૂમનારને શોધીએ. થાકીએ ત્યારે ખબર પડે કે મહેતા અંદરના ગગનની બારીમાં નિરખવાનું કહે છે.

‘સ્વ’ને પામેલો કોઈ મરમી કે દરવેશ એક કિતાબમાં બધું લખી આપે અને આપણે લેશન કરતા હોઈએ, એમ પોપટની જેમ ફટાફટ વાંચી જઈએ, તેથી આપણને ‘સ્વ’ જડી જાય એવું બનતું નથી. ‘સ્વ’ને પામવાની વાતમાં આપણે પોતે જ ડૂબકી મારીને મહાસાગરને તળિયેથી છીપવું શોધી લાવવાનું હોય છે. કદાચ પોતાની શોધમાં પોતે જ રમમાણ રહેવાનું હોય એવો કમ વિધાતાએ ગોઠવ્યો હશે. આ કમ પણ કાંઈ સરળ નથી. હતાશ થઈ જવાય એવો છે. સુન્દરમની એક સરસ કવિતા છે ‘અરે કંઈ વાત કહો, દરવેશ!’ જેમાં આવી જ રીતે હતાશ થયેલો માણસ કુનુલવવશ કોઈ મરમીને ભીતરની વાતું જાણવા માટે પ્રશ્નો પૂછે છે અને દરવેશને વિનંતી કરે છે કે બાપલા, અમને કાંઈક તો કહો.

મીરાં, કબીર, નાનક, નરસિંહ મહેતા, રૈદાસ, તુકારામ, નામદેવ, મૌલાના રૂમ વગેરે જેવાં મરમીઓએ આપણા માટે પથદર્શક બનીને ‘સ્વ’ને શોધવા જતાં માર્ગમાં આવતાં landmark, સીમાચિહ્નોનો નિર્દેશ કર્યો છે.

કબીરજીએ તો ‘કર નૈનો દીદાર મહલમે પ્યારા હૈ’ (અર્થાત, તું નયનોથી દર્શન કરી લે. આ દેહરૂપી મહેલમાં જ પ્રિયતમનો વાસ છે.) નામના પદમાં દેહ બ્રહ્માંડના બીજા છેડા સુધી આવતાં કેટલાં ય સીમાચિહ્નો મૂકી દીધાં છે. અને પછી જાણે આપણને આલવાન કરીને કહે છે, ‘બેટવા, રતાકર બડા ગહરા હૈ. અંદર ડૂબકી મારો ઔર લે આઓ રતન.’

ડૂબકી મારવામાં અને આ રતન મેળવવામાં શા માટે આપણને મુશ્કેલીઓ નડે છે તે સમજાવતાં કબીરજી કહે છે, ‘માયા બડી ઠગિની હમ જાની’ બાહ્યજગતમાં આપણને જે સાચું લાગે છે તે ખોટું છે એવું તેઓ કહે છે. ખોટાને સાચું સમજવાનો આપણો ભ્રમ તે જ માયા. ખોટું એટલા માટે કે જે નરી આંખે જોઈ શકાય છે તે સઘળું કાળક્રમે નાશવાન છે. આત્મસ્વરૂપ આત્મા જે જોઈ શકતો નથી તે અવિનાશી છે અને પરમાત્માનો અંશ છે. આ વાત બધાં જ મરમીઓ, ઓલિયાઓ, સૂફી દરવેશો એક અવાજથી કહે છે. કૃષ્ણ ભગવાન આત્મા વિશે કહે છે, ‘નૈનમ્ ચિન્દન્તિ શ્ચાણિ, નૈનમ્ દહતિ પાવકઃ!’

‘સ્વ’ને શોધવાની વાત તો હજી આપણાથી ઉકેલાઈ નથી ત્યાં ‘માયા’ એટલે શું એ શોધવામાં આપણે અટવાઈ જવાનું. માયા આપણામાં કેવી રીતે પ્રવેશે છે તેની રસપ્રદ વાત મેં એક સંતવાણીમાં સાંભળેલી. તેનો અખતરો મેં મારા બે વર્ષના પૌત્ર રાયન ઉપર કરી જોયો. મેં એક હાથમાં ચોકલેટ મૂકી બીજા હાથમાં લગભગ પરચીસિક ડોલર મૂક્યા. મેં એને કહ્યું કે તું આમાંથી એક પસંદ કર. એણે તરત કેન્ડી પર પસંદગી ઉતારી. મેં એને ઘણો સમજાવ્યો કે જો, આ પરચીસ ડોલરમાં તને આ....ટ....લી બધી ચોકલેટ મળશે. પણ ના, એની પસંદગી ચોકલેટ પર ઠરી અને પરચીસ ડોલર ફગાવીને એક કેન્ડી એણે લીધી. કેન્ડી એ એનું focus હતું. આનું નામ માયા. કદાચ એનો આરંભ કેન્ડીથી થાય છે, પછી રમકડાં, પછી મોટાં રમકડાં, પછી આમ અવિરત ચક્ર ચાલુ થઈ જાય છે, આપણું focus બદલાવું રહે છે અને આમાં આપણો ‘સ્વ’ ક્યાંક અટવાઈ જાય છે.

સંતપુરુષોએ માનવદેહને અમૃતકુંભ કહ્યો છે. કોઈકે એને નવદ્વારની નગરી પણ કહી છે. આ નવદ્વારોને રસ્તે જતાં, ‘સ્વ’ને ભૂલીને બાહ્યજગતની યાત્રામાં ખૂંપી ગયેલો માનવી વૃદ્ધ થાય છે ત્યાં સુધીમાં તો અમીરસનો કુંભ ખાલી થઈ ગયો હોય છે અને પોતે સુકાઈને બાવળ જેવો શુષ્ક, નિષ્ક્રિય બની જાય છે.

લગભગ ઈ.સ. ૧૫૪૪થી ૧૬૦૩ના ગાળામાં આપણે ત્યાં ગુજરાતમાં દાદૂ દયાળ નામે એક મહાત્મા થઈ ગયા હતા. કબીરની જેમ એમનાં પદો પણ તીવ્ર અને ધારદાર ચોટવાળાં છે. એક પદમાં એમણે લખ્યું છે,

ફૂટી કાયા જાજરી, નવ દાહર કાણી

તા મૈ દાદૂ ક્યૌં રહે, જીવ સરીખા પ્રાણી ॥

મતલબ કે આ દેહ હવે કમજોર બની ગયો છે, નવ દેકાણે કાણાંવાળા આ અમૃતકુંભમાંથી અમીરસ બાહ્ય જગતમાં ઢોળાઈ ચૂક્યો છે. જર્જરિત દેહ હવે આ જીવને રહેવા લાયક રહ્યો નથી.

મરમીઓએ શિવનેત્રને લક્ષ્મણરેખા બનાવી છે. એની નીચે જાઓ તો માયાદેવીનું સામ્રાજ્ય મળે. એની ઉપર જાઓ તો અવિનાશી પદ મળે, આત્માનું સામ્રાજ્ય મળે. પસંદગી આપણા પર છોડી છે. એ આપણી દ્વિધા છે. આપણે દશમ દ્વાર (શિવનેત્ર) પર ખંભાતી તાળું લગાવીને બેઠા છીએ. માયાના આવરણ હેઠળ નવદ્વારોને ખુલાં મૂકી દીધાં છે, પછી આવી દશા ન થાય એવો ભાવ અહીં દાદૂના પદમાં રજૂ થયો છે.

આધ્યાત્મિક અભિરુચિ વગરનું આપણું - માત્ર ભૌતિક જીવન બડી તેજ રફ્તારથી fast track પર જઈ રહ્યું છે. કોઈની પાસે સમય નથી. ‘સ્વ’ને ભૂલીને પોતાની જાતથી વેગળા થઈ ગયા છીએ. હવે slow track પર જવાની જરૂર છે, દરદીને આરામની જરૂર છે. ‘શિવનેત્ર’ પર ઘડીક આંટો મારી આવવા

જેવો છે. પરોઢિયે એના રંગીન નઝારામાં અરૂણોદય જોવા જોવો છે.

*

"દાદૂનાં કેટલાંક પદો નીચે મૂક્યાં છે તે માણવા ગમશે.

મૂરતિ ઘડી પપાણ કી, કિયા સિરજન હાર ।
દાદૂ સાચ સૂઝ નહીં, યૂં ડૂબા સંસાર ॥

દાદૂ કોઈ દોડે દ્વારિકા, કોઈ કાસી જાહિં ।
કોઈ મથુરા કોં ચલે, સાહિબ ઘટ હી માહિં ॥

ઈન્દ્રી સ્વારથ સબ કિયા, મન માંગે સો દીન્હ ।
જા કારણ જગ સિરજિયા, સો દાદૂ કછૂ ન કીન્હ ॥

જ્યોં જ્યોં પીજે રામ રસ, ત્યોં ત્યોં બઢે પિયાસ ।
ઐસા કોઈ એક હૈ, બિરલા દાદૂ દાસ ॥

કાઈર કામ ન આવઈ, યહુ સૂરે કા ખેત ।
તન મન સોંપે રામ કોં, દાદૂ સીસ સહેત ॥

દાદૂ જગ દિખલાવૈ બાવરી, ઘોડશ કરે સિગાર ।
તહં ન સંવારે આપકું, જહં ભીતર ભરતાર ॥

(સંપાદકીય, "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" જુલાઈ, ૨૦૦૯)

સુ.દ. બાબત

• કિશોર દેસાઈ

'કવિ અને કવિતા' નામના હરીન્દ્ર દવેના એક પુસ્તકમાં સુરેશ દલાલની કૃતિ 'લીલ લપાઈ જળને તળિયે, સૂર્યકિરણને એમ થયું કે લાવ જઈને મળીએ' મને બહુ જ સ્પર્શી ગયેલી. સુરેશ દલાલ ગુજરાતી સાહિત્યના સર્જક છે, કવિ છે, મોભી છે અને કુશળ વક્તા છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમનો ફાળો ઘણો છે. એમણે ઘણી સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી છે અને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગો આવ્યા છે ત્યારે ત્યારે મેં એમની પ્રશંસા જ કરી છે, પણ આજે મારે અહીં જે વાત કરવી છે તે મનમાં કડવાશ ભરી રાખે અને રચનાત્મક ટીકા-ટિપ્પણ (constructive criticism) પણ સહન ન કરી શકે એવા સુરેશ દલાલની કરવી છે - કરવી જ પડે એવી ફરજ પડી છે.

૨૫ જાન્યુઆરી ૨૦૧૧ના દિને ભારતીય વિદ્યાભવન, મુંબઈમાં 'ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ'ના ઉપક્રમે પત્રાબહેન નાયકના નવા પુસ્તક 'અત્તર-અક્ષર'ના વિમોચન નિમિત્તે એક કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. પત્રાબહેનના નિમંત્રણથી હું અને હંસા પણ ત્યાં હાજર હતાં. કાર્યક્રમ રાત્રે બહુ મોડે સુધી ચાલવાનો હતો અને મારે વહેલા નીકળી જવાનું હોવાથી કાર્યક્રમનો આરંભ થાય તે પહેલાં પત્રાબહેનને અભિનંદન પાઠવવા હું સ્ટેજ પર મળવા ગયો. સુરેશ દલાલ પણ બાજુમાં હતા. તેમની સાથે હાથ મેળવી, ફોટા પાડી થોડી ઔપચારિક વાતો કરી હું સભામાં આવીને બેસી ગયો. તે દિવસના કાર્યક્રમની નિમંત્રણપત્રિકામાં 'પ્રાસંગિક પ્રવચન' માટે સુરેશ દલાલનું નામ હતું. તેઓ બોલવા ઊભા થયા અને 'પ્રાસંગિક'ને બદલે કાંઈક 'અપ્રાસંગિક' વિષય તરફ ચાલી ગયા. અને ત્યાં બેસી આનુરતાથી સાંભળવા ઉત્સુક "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ના સંપાદક કિશોર દેસાઈ બાજુમાં બેઠેલાં પત્નીની હાજરીમાં સુરેશ દલાલે કહેલા કાંઈક આવા શબ્દો સાંભળે છે : 'અમેરિકામાં કિશોર દેસાઈ નામનો એક માણસ છે અને છેલ્લાં યોવીસિક વરસોથી એ "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" નામનું 'ફરફરિયું' બહાર પાડે છે.

ડૉ. સુરેશ પુરુષોત્તમદાસ દલાલ

આપણે કાર્યક્રમોમાં એકની એક કવિતાઓ વાંચીએ છીએ તે તેમને ગમતું નથી એટલે તેઓ તેની ટીકા કરે છે. ત્યારે એમ થાય છે કે આ તો દેસાઈ છે કે કસાઈ?' સભામાં હસાહસ થાય છે અને પડખે બેઠેલાં શ્રીમતીજી રૂક્ષ યઈને ઊંચાંનીચાં થાય છે. ત્યારે મેં એને સમજાવ્યું કે, 'આ વ્યવસાયમાં It is a fair game. મને એમની કોઈ વાત ગમતી ન હોય તો હું એમની ટીકા કરું તેમ મારી કોઈ વાત એમને ન ગમતી હોય તો તેઓ મારી ટીકા કરે. પ્રશ્ન એટલો જ છે કે એવું કરવામાં આપણે ક્યા સ્તરે ચાલી જઈએ છીએ.'

છેલ્લાં કેટલાંક સમયથી હું જોતો આવ્યો છું કે સુરેશ દલાલ જ્યારે અમેરિકા આવે છે ત્યારે કોઈ સભામાં કે કવિસંમેલનમાં એકની એક વાત કરતા રહે છે અને કવિઓ પાસે પણ પોતે નક્કી કરેલી કવિતાઓ જ રજૂ કરવાનો આગ્રહ રાખે છે. જુલાઈ ૨૦૧૦માં નોર્થ અમેરિકાની લિટરરી અકાદમીના આશ્રયે થયેલી મોરારિબાપુની રામકથા વખતે સાંજે યોજાયેલા એક કવિસંમેલનમાં પણ સુરેશ દલાલ પાસેથી ફરી એની એ જ વાતો સાંભળી ત્યારે મેં "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ના ઓક્ટોબર ૨૦૧૦ના અંકમાં એ વાતની ટીકા કરી હતી જે નીચે મુજબ છે :

'જુલાઈ ૯, શુક્રવારની સાંજે થયેલા કવિસંમેલનમાં સુરેશ દલાલ છવાયેલા રહ્યા. સુરેશ દલાલ બોલે એટલે કુવારા ઊડે.

'પણ, નવાઈ તો એ વાતની થાય કે, આવો સમર્થ અને શ્રોતાઓને પકડમાં રાખી શકે એવો પ્રતિભાશાળી વક્તા અમેરિકામાં અપાતા દરેક વક્તવ્યમાં કશુંક નવું કહેવાને બદલે એકની એક વાત વારંવાર શા માટે કહેતા હોય છે? ઉદાહરણ તરીકે 'અહીંના ગુજ્જુઓ વેવલી પાંચમના છે' કે 'નારીવશ અમને ક્યાંથી હોય નરવશતા'વાળી વાતો શ્રોતાઓએ અનેકવાર સાંભળી છે તો અમે 'સર્કલને ચક્કર મારશું રે લોલ'વાળી વાત સાંભળીને મારી પડખે બેઠેલા એક ભાઈએ ટકોર પણ કરી કે સુરેશ દલાલની આ વાત સાંભળી સાંભળીને હવે મને ચક્કર આવે છે. કવિઓ પાસેથી દર વખતે એનાં એ જ કાવ્યો અને પ્રસંગો સાંભળવાનાં હોય તો આવા કવિસંમેલનમાં જવાનો કોઈ અર્થ ખરો? એ પ્રશ્ન થાય તો તે જરાય અજુગતો નથી.'

આવા પ્રસંગોએ હાજર રહેલાં ઘણાં લોકો પાસેથી પણ આવો પ્રતિસાદ સાંભળ્યો હોવાથી મેં આ ટીકા કરી હતી. આ સહન ન થતાં ઉપરોક્ત ટીકાના પ્રત્યાઘાતમાં સુરેશ દલાલે "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ને 'ફરફરિયું' અને 'દેસાઈ' સાથે 'કસાઈ'નો પ્રાસ મેળવી ત્યાં હાજર રહેલા શ્રોતાઓને મારા નામે ખૂબ હસાવ્યા.

સારી વાત છે. આવી રીતે મોટો ગણાતો કોઈ માણસ મનમાં ખટકો રાખીને 'કસાઈ-દેસાઈ'નો પ્રાસ મેળવીને વાત કરે તેથી કાંઈ કોઈ દેસાઈબંધુ કસાઈ બની જવાનો નથી. કોઈ માણસ પોતાની જાતે જ પોતે ક્યા 'લેવલ' પર છે, એનું જાહેરમાં આ રીતે પ્રદર્શન કરે તો આપણે શું કરીએ? એ જોઈને આપણે તો માત્ર જરા આશ્ચર્ય જ પામવાનું હોય અને આવા પ્રદર્શનને ગંભીરતાથી ન લેતાં હસી જ કાઢવાનું હોય.

પણ આ વાતને મેથીની ભાજની ઝૂડી હલાવતા હોઈએ એવા લહેકા સાથે "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" એક 'ફરફરિયું' છે એમ તેઓ કહેતા હોય અત્યારે એ વાર જરા ગંભીર બની જાય છે. ૨૪ વર્ષથી એકધારી ચાલતી "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ"ની આ સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ એ બિનવ્યાપારી ધોરણે ચાલતી એક તપસ્યા છે જે વ્યવસ્થિત રીતે અને પૂરી નિષ્ઠાથી અહીં ચાલી રહી છે. "ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ" અહીં નોર્થ અમેરિકામાં વસતા ગુજરાતી લેખકોની કલમ અને એમની સર્જન-પ્રક્રિયાનો ધબકાર છે, અહીંના વાચકો સાથે એનો પવિત્ર નાતો છે. 'દૂર રહો રહો અહીં અમારી માતૃભાષાના સંવર્ધનનું કાંઈક સારું કામ

નિષ્ઠાપૂર્વક થઈ રહ્યું છે.' એવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે કેટલાય ઝિદાદિલ મિત્રો એને આર્થિક અને બીજી અનેક રીતે ટેકો આપીને ચલાવી રહ્યા છે. કેટલાં બધાં ભાવનાશીલ પરિબળોનો સાથસહકાર હોય છે, ત્યારે આવું સામાયિક ચાલતું હોય છે. સુરેશ દલાલ જ્યારે “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”ને ‘ફરફરિયું’ કહીને હડધૂત કરે છે ત્યારે તેઓ “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” સાથે સંકળાયેલા આ સૌનું અપમાન કરે છે. અહીં પરદેશમાં આ પ્રકારનાં સામાયિકને કેટલો સંઘર્ષ કરવો પડે છે તે જાણવું હોય તો “ગુર્જન” સામાયિકના તંત્રી આનંદરાવ લિંગાયતને પૂછો, “સંધિ”ના તંત્રી બાબુ સુથાર અને ઈન્દ્ર શાહને પૂછો, “ગુર્જરાત દર્પણ”ના સુભાષ શાહને પૂછો “ઓપિનિયન”ના વિપુલ કલ્યાણીને પૂછો ટૂંકમાં, ગુર્જરાતી ભાષાનું પ્રકાશન કરનાર કોઈને પણ પૂછો. આ બધાં ‘ફરફરિયાં’ નથી, પણ તનતોડ મહેનત અને નિષ્ઠા થકી થતું પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યેનું તર્પણ છે.

સુરેશ દલાલ જેવા મોભી માણસ કિત્તાખોરી રાખી આમ નીચલા સ્તરે ચાલી જઈને આવો અભદ્ર વહેવાર કેમ કરે છે તે કળાનું નથી.

સુરેશ દલાલે ‘ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ’ દ્વારા અમેરિકાવાસી લેખકોનાં જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે તેમાંના મોટા ભાગના લેખકોનાં લખાણ અગાઉ નિયમિતપણે “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”માં પ્રકાશિત થયેલાં છે એ હકીકત યાદ રાખવી જરૂરી છે. તમે જેને ‘ફરફરિયું’ કહો છો તે “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”નાં પાનાંઓએ જ આ લેખકોની કલમને પ્રથમ વાચા આપી છે, એમને સન્માનપૂર્વક આવકાર્યાં છે, પ્રોત્સાહિત કર્યાં છે અને એ પ્રક્રિયા ચાલુ જ રહેશે.

સુરેશભાઈ, ભારતીય વિદ્યાભવનમાં તમે મારી આકરા શબ્દોમાં ઝાટકણી કાઢી તે પહેલાં જુલાઈ ૨૦૧૦માં મોરારિબાપુ સાથેની એક સાહિત્યસભામાં તમે સુચિ વ્યાસ માટે પણ એવું જ અજુગતું બોલેલા. તમે જાણો જ છો કે સુચિ વ્યાસના પિતા છગનલાલ જોષી ગાંધીજી સાથે દાંડીકૂચમાં જોડાયેલા હતા. તે પ્રસંગનો ફોટો મોટી ફ્રેમમાં મઢાવીને સુચિબહેને ગર્વથી તેમના દીવાનખંડમાં મૂક્યો છે. આ વાતની રજૂઆત તમારી લાક્ષણિક ઢબે તમે એવી રીતે કરી કે જાણે સુચિબહેન એમના પિતાજી ગાંધીજી સાથે જોડાયેલા તેનો બળાપો કરતા હતા. આવા પ્રસંગને હસવાનો વિષય બનાવી શા માટે તમે નીચલા સ્તરે લઈ ગયેલા, તે સમજાતું નથી, કળાનું નથી.

મને યાદ છે કે ૨૦૦૦ની સાલમાં સુરેશ દલાલ અને ઉત્પલ ભાયાણી ‘ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ’ દ્વારા ભારતની લાઈબ્રેરીઓમાં વિનામૂલ્યે પુસ્તકો પહોંચાડવાનો એક પ્રોજેક્ટ લઈને આવ્યા હતા. મને એ પ્રોજેક્ટ સમજાવીને કહેવું કે અહીંથી કરમુક્ત ડોનેશન મેળવવા માટે “ગુર્જરી” પબ્લિકેશન મદદરૂપ થાય તો તેમને અહીંથી ડોનર મળી શકે. મને લાઈબ્રેરીઓમાં પુસ્તક વહેંચવાનો આ પ્રોજેક્ટ ગમી ગયો એટલે તેમને મદદરૂપ થવા સંમત થયો. પરિણામે બે સદ્ભાવી સહજનોએ ડોનેશન માટે “ગુર્જરી”ને ચેક મોકલ્યા હતા. તેની સંપૂર્ણ રકમ મેં સમયસર ‘ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ’ને પહોંચતી કરી હતી. એ સંબંધી થયેલો સઘળો પત્રવ્યવહાર અત્રે રજૂ કરવાની જરૂર લાગતી નથી પણ એક પત્રમાં સુરેશભાઈએ મને જણાવ્યું હતું કે :

‘તમે ઈમેજમાં જે રસ લીધો એ તમારી સાહિત્યપ્રીતિ તો સૂચવે જ છે પણ એને નિમિત્તે આપણાં સૌનો વ્યક્તિગત રીતે સંબંધનો સેતુ બંધાયો એનો પણ આણસાર આપે છે. તમે ત્યાં રહ્યારહ્યા “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” દ્વારા ગુર્જરાતી ભાષા અને સાહિત્યને જીવાડવાનો સમર્થ અને સાર્થક પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો. એક માણસનો કાફલો કેવો હોઈ શકે એનું તમારું ડાયજેસ્ટ એક ઉદાહરણ છે. તમારે ત્યાં આવ્યા ત્યારે તમે કહેલાં ઉમાશંકરનાં સંસ્મરણો પણ યાદ આવે છે.’

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” માટે અને કિશોર દેસાઈ માટે આવો સુંદર પ્રશંસાપત્ર લખનાર સુરેશભાઈના મનમાં અચાનક જ “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” ‘ફરફરિયું’ કેમ બની ગયું હશે? કિશોર દેસાઈ ‘દેસાઈ’ મટીને ‘કસાઈ’ કેમ બની ગયો હશે? મેં કરેલી એક નાનકડી રચનાત્મક ટીકા સાહન ન થતાં સુરેશભાઈનું અહમ્ શું આટલું બધું ઘવાયું હશે?

સુરેશભાઈ, આપણે બેઉ જીવનના સંધ્યાકાળે ઊભા છીએ. બાકી રહેલાં વર્ષોમાં આપણે હજી પણ ઘણું આપી શકીએ એમ છીએ. ખાસ કરીને તમે તો

સર્જક છો, કવિ છો, ગુર્જરાતી સાહિત્યના મોભી છો. આજે પણ તમારી કલમ કાર્યરત છે. આ બધાં તમારાં જમા પાસાંઓનો અને તમારા બહોળા અનુભવનો લાભ અમારા જેવા ગુર્જરાતી સાહિત્યના પ્રચારનું કપરું કામ ભારત બહાર રહીને કરે છે - ખાસ કરીને આજે જ્યારે ગુર્જરાતી ભાષા અને સાહિત્યની દશા વિશે ચિંતાજનક પરિસ્થિતિ છે ત્યારે - તેઓને મળતો રહે એવું કાં ન કરો? તમે આ દિશામાં વિચાર કરશો જ એવી શ્રદ્ધા છે.

(સંપાદકીય, “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” એપ્રિલ, ૨૦૧૧)

સોનાની લંકાની ત્રિજટા

• રઘુવીર ચૌધરી

અમેરિકાના પ્રવાસે ગયેલા દરેક અગ્રણી લેખકનો “ગુર્જરી”ને લાભ મળ્યો છે. ત્રિજટા અશોકવનની રાક્ષસી હતી, સીતાની રક્ષા કરવાની એની જવાબદારી હતી. રાવણ સામે પણ સીતાનું રક્ષણ થાય, રામ પ્રત્યેનો સીતાનો પ્રેમ દ્રઢ રહે એની પણ ત્રિજટાએ કુનેહ દાખવી. વર્તમાનપત્રો અને સામયિકો પ્રજાડૂપી સીતાના

શીલ, શક્તિ અને સૌંદર્યના રક્ષક બની શકે. આ કામ લાખોનો ફેલાવો ધરાવતાં દૈનિકો કરી શકે, તેમ લઘુ સામયિકો પણ કરી શકે. કેમ કે ઝીણી આંખે જઈ શકાય એવી લઘુમતીમાં રહેલા જાગ્રત નાગરિકો દ્વારા વિધાયક વિચાર પ્રજામાં પ્રસરતા હોય છે.

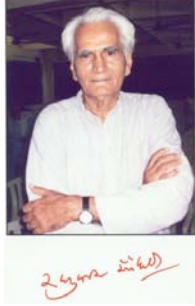
છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી પ્રગટ થતા રહેલા “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” નામના ત્રૈમાસિકે અમેરિકાના ગુર્જરાતી લેખકો અને વાચકોને ભાષા-સાહિત્ય દ્વારા પોતાની સાંસ્કૃતિક અસ્મિતા ટકાવી રાખવામાં મદદ કરી છે. તો સર્જકો અને સંસ્કાર પુરુષો વિશે વિશેષાંક પ્રગટ કરીને બીજાં સામયિકો માટે નેત્રદીપકનું કામ કર્યું છે. સંપાદક કિશોર દેસાઈ “ગુર્જરી”ના મુખપુષ્ટ પર પોતાનું નામ છાપતા નથી પણ એમની હાજરી પ્રત્યેક અંકના પ્રત્યેક પુષ્ટ પર વરતાય છે. એમણે સંપાદિત કરેલાં ચર્ચાપત્રોમાં પણ જીવનલક્ષી મુદ્દે અચૂક હોય. ‘સોનાની લંકા - અમેરિકા’ નામના લઘુલેખમાં સને ૧૯૮૧ના જાન્યુઆરીમાં સ્મિતાબહેને લખેલું :

‘આજે આ જાહોજલાલીઓની ચૂકવવી પડતી આકરી કિંમત સમજાય છે. ખાવાપીવાનો ખર્ચ નહીંવત્ એ કબૂલ, પણ પાણીના ભાવે મળતી આ ‘કેલરી’એ મારા શરીરને બેડોળ બનાવી દીધું છે. મકાન અને કારના વરસો - વરસ વધતા જતા હતાઓ અને મોટાં થતાં બાળકોને ખુશ રાખવાં એ જાણે રાજમહારાજાઓને ખુશ કરવા કરતાં પણ વધુ કઠિન બની રહ્યું છે. ગમે તેટલી વધતી મારી આવક જાણે પરાજિત થઈ રહી છે ... અન્ય દેશો માટે યુદ્ધ લડવા પાછળના ધૂમ ખર્ચનો વેરો આપતાં મારી શારીરિક અને માનસિક કમર તૂટી રહી છે. આ સોનાની લંકામાં સ્વેચ્છાએ કેટ થયેલો હું હવે કિયા રામના આવવાની રાહ જોઉં?’

સ્મિતાબહેન જેવાં અનેક જાગૃત સત્રારીઓ ભારત અને અમેરિકાની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ વિશેની સમજણ પ્રભાવક શૈલીમાં રજૂ કરે છે. કિશોરભાઈ દેસાઈના સંપાદકીય લેખોનો વ્યાપ પણ વિશ્વક છે. એ વ્યવસાયે ઈજનેર રહ્યા, અમેરિકાની મંદી કે તેજમાં સ્વસ્થતા ટકાવી રાખી અને હંસાબહેનની સાથે મળીને “ગુર્જરી”નું ગુર્જરાન ચલાવવા સાદગીભર્યું જીવન પસંદ કર્યું. સાદગી જો સમજપૂર્વકની હોય તો એ ઉચ્ચ વિચારની ઉદ્દીપક બની

શકે. વિદ્યુત તરંગોની જેમ પ્રસરતા રહેતા ઉચ્ચ વિચારોનું અજવાળું પોતાના માળામાં નોંધાવી શકે. કિશોરભાઈએ એ કામ પણ કર્યું. સાથે સાથે ગુજરાતીઓની મજાક કરી મનોરંજક ઉદ્દગારોનો શુક્રપાઠ કરતા મુલાકાતીઓ સામે દર્પણ પણ ધર્યું. સંપાદક દર વખત નવો વિચાર ભલે આપી ન શકે પણ સારાસાર વિવેક દાખવી પોતાનો પ્રતિભાવ સમયસર આપીને પત્રકારનો ધર્મ બજાવી શકે.

પચીસ વર્ષના સો જેટલા સંપાદકીય લેખોને ગ્રંથસ્થ કરવાની જરૂર હતી જ, ત્યાં બળવંત જાની આગળ આવ્યા. એમણે મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરીને નામના મેળવેલી છે. છેલ્લાં કેટલાંક વરસથી એમણે ભારત બહાર રહેતા ગુજરાતીઓના જીવન અને કાર્ય વિશે અભ્યાસ હાથ ધર્યો છે. એમના પ્રયત્નોથી રાજકોટ ખાતે ‘ગાર્ડી’ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ફોર ડાયસ્પોરા સ્ટડીઝની સ્થાપના થઈ છે. એના ઉપક્રમે ચોસઠ સંપાદકીય લેખોનો સંચય પ્રગટ થાય છે, એ ગુજરાત બહાર વસતા ગુજરાતીઓની આંતરિક મૂડીનું સરવૈયું કાઢવામાં અભ્યાસીઓને ઉપયોગી લાગશે. રાજનીતિશાસ્ત્રના વિદ્વાન સદ્ગત પ્રવીણભાઈ શેઠે તેમ જ ઈતિહાસવિદ મકરન્દ મહેતા-શિરીષ મહેતા આ ક્ષેત્રના આવકાર પામેલાં છે. આ સંચયની વિશેષતા એ છે કે એ પ્રજાજીવનને સ્પર્શવાથી સાથે દરિયાપારના ગુજરાતી પત્રકારત્વની ઝાંખી પણ કરાવે છે.

‘ઈતિહાસ-સર્જક રોઝા પાર્કર્સ’ નામનો સંપાદકીય લેખ અહીંના પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવેશ પામે એવો રસપ્રદ અને વિચારપ્રેરક છે. સને ૧૯૫૫ સુધી અમેરિકામાં એવો કાયદો હતો કે બસમાં પ્રવાસ કરતા કાળા મુસાફરે ગોરા મુસાફર માટે જગા ખાલી કરી દેવી. રોઝા પાર્કર્સ ડરાઈવરની સૂચના માનતી નથી. એના પર કેસ થાય છે. દસ ડોલર દંડ અને ચાર ડોલર કોર્ટ ફી એમ ચોંટ ડોલર એણે ભરવાના છે. રોઝા પાર્કર્સ લડત આપે છે. એને માર્ટિન લ્યુથર કિંગનો સાથ મળે છે. જાગૃતિ આવે છે. કિશોરભાઈ રોઝાના સત્યાગ્રહને ગાંધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ સાથે સરખાવે છે.

પછી અમેરિકન પ્રજાની મૂલ્યનિષ્ઠાને બિરદાવે છે. રોઝાએ જે બસમાં મુસાફરી કરી હતી એ સાચવી રાખવામાં આવી છે. પચાસ વર્ષ પછી ૨૦૦૫ના ઓક્ટોબરની ૨૪મી તારીખે રોઝા પાર્કર્સનું ડિટ્રોઈટમાં અવસાન થયું ત્યારે - કિશોરભાઈ લખે છે - ‘આખું અમેરિકા બેઠું થાય છે - તેને અંજલી આપવા માટે ન્યૂયોર્ક અને બીજાં અનેક શહેરોમાં ફરતી પ્રત્યેક બસમાં રોઝા પાર્કર્સને અંજલી આપવા માટે આગલી હરોળમાં સીટ ખાલી રાખવામાં આવે છે.’

અમેરિકાની સેનેટે ખાસ ઠરાવ કરીને રોઝાના મૃતદેહને વોશિંગ્ટન ડી.સી.માં પ્રમુખ આદિ મહાનુભાવોના મૃતદેહોના સ્થાનમાં રાખવાની તજવીજ કરી! સ્વાતંત્ર્ય, સમાનતા અને બંધુતામાં માનતું અમેરિકા સોનાની લંકા હોવાની સાથે રોઝા પાર્કર્સનું ન્યાયમંદિર પણ છે.

જ્ઞાતિવાર ભલે જ્ઞાતિનાં નાનાં નાનાં ગોળવર સંમેલનો ભારતમાં વધતાં જાય છે, અમેરિકામાં પણ આ વલણ વધતું જઈ કિશોરભાઈ સાવચેત કરવાનું ચૂકતા નથી, એમાં એમને ઉમાશંકર જોષીનો સંધિયારો પણ મળે છે. અમેરિકાના પ્રવાસે ગયેલા દરેક અગ્રણી લેખકનો “ગુર્જરી”ને લાભ મળ્યો છે.

‘અબાઉટ ફ્રેમિલી વેલ્યુસ’ નામના લેખમાં ઋષિકાળથી શરૂ કરીને અમેરિકન રીતભાત અને રહેણીકરણી વચ્ચે દીકરા-દીકરીના સંસ્કારના સિંચનનો પ્રશ્ન ચર્ચ્યો છે. દીકરા કરતાં માતા-પિતા દીકરીના ઉછેર પ્રત્યે વધુ ધ્યાન આપે છે એમાં એમને ઔચિત્ય લાગ્યું છે. સને ૧૯૧૦માં વેસ્ટ વર્જિનિયાના ગવર્નરે ‘મધર્સ ડે’ જાહેર કર્યો એ પછીનો ઈતિહાસ આપીને કિશોરભાઈ માતા-પુત્રીનો સંવાદ આપે છે. પુત્રીને મા ભગવાન કરતાં પણ વધુ ગમે છે, કેમ કે એ માના ખોળામાં બેસી શકે છે, ભેટી શકે છે. આ ભાવના વિશ્વક છે.

(સૌજન્ય : લેખકનો ‘સાહિત્ય વિશેષ’ નામે પખવાડિકી સ્થંભ, ‘સત્રડે ભાસ્કર’, ‘દિવ્ય ભાસ્કર’ 18.03.2012)

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” અને કિશોરભાઈ દેસાઈ

સંકલન : રેખા સિંધલ

રાણપ્રદેશમાં તરસ્યાને કોઈ પરબ ચીધે તેમ એક મિત્રએ મને અમેરિકામાં ઉપલબ્ધ “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” વિષે માહિતી આપી. માતૃભૂમિને છોડી, ત્યારે માતૃભાષા તો એની મેળે છૂટવા માંડશે, એ ખબર ન હતી. અંગ્રેજીનો અને કોમ્પ્યુટરનો વ્યાપ એ સમયે (1988) મર્યાદિત હતો. અંગ્રેજી વાંચનની ટેવ નહીં અને ગુજરાતી વાંચન તો અમેરિકામાં ક્યાં શોધવું? “ગુર્જરી”નો પ્રથમ અંક હાથમાં આવતા, સ્વદેશથી સ્નેહીનો પત્ર મળતા થાય, તેવો આનંદ થયો. આ ત્રૈમાસિક નિયમિત રીતે એકવીસ વર્ષોથી મારા જેવા અનેક માટે પરબ બની બની રહ્યું છે.

ગુજરાતી વાંચવું અને લખવું જ્યાં મુશ્કેલ છે તે ડોલરિયા દેશમાં છાપવું અને ફેલાવવું એ તો નેવાનાં પાણી મોભિ ચઢાવવાં જેટલું મુશ્કેલ કાર્ય. આ કાર્ય કરનાર કિશોરભાઈ દેસાઈ અને આ ગુજરાતી ડાયજેસ્ટના સંપાદન વિષે અત્રે જાણીએ.

1938ની સાલમાં જન્મેલા કિશોરભાઈ દેસાઈનું મૂળ વતન વાપી (ગુજરાત). પ્રાથમિક શિક્ષણ વાપીમાં લીધા બાદ મુંબઈ આવ્યા. ત્યાં માધ્યમિક અને કોલેજનું શિક્ષણ લઈ વડોદરાની એમ. એસ. યુનિવર્સિટીમાં ઈલેક્ટ્રીકલ અને મિકેનીકલ ઍન્જિનિયરીંગમાં દાખલ થયા અને B.E. ની ડિગ્રી મેળવી. આ જ ગાળામાં હંસાબહેન સાથે લગ્ન થયાં. ફરી મુંબઈ આવી મિકેનીકલ ઍન્જિનિયરીંગમાં માસ્ટરની ડિગ્રી મેળવવાની સાથે સાથે ભારતીય વિદ્યાભવનની ઍન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં અધ્યાપક તરીકે પણ કામ કર્યું.

1971માં અમેરિકા સ્થળાંતર કરીને પેન્સિલવેનિયા સ્થાયી થયા. ફિલાડેલ્ફીયા ગીઅર કોર્પોરેશનમાં સીનિયર મિકેનીકલ ડિઝાઇન ઍન્જિનિયર તરીકે 30 વર્ષો કામ કરી 2008માં રિટાયર્ડ થયા.

ત્રણ પુત્રીઓ પાડ, રૂપા અને અમિતામાંથી સૌથી નાની અમિતાના લગ્ન એપ્રિલ 2009માં થયા. પાડ એના પતિ ઝીઆ અને બે દીકરીઓ સનમ અને સાયરા તેમ જ રૂપા તેના પતિ રોબર્ટ અને બે સંતાનો Raina અને Ryan સાથે કિલ્લોલ કરે છે. ધર્મ અને રંગભેદની સીમાઓ ઓળંગીને વિસ્તરતો એમનો પરિવાર હૃદયની વિશાળતા દર્શાવે છે.

એમની કર્મનિષ્ઠા અને લગ્ન તો “ગુર્જરી” થકી સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને માતૃભાષા પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધા ન હોત તો “ગુર્જરી” સામાયિકની શરૂઆત જ ન થઈ હોત. “ગુર્જરી” થકી કિશોરભાઈએ મારા જેવા કેટલાયની કલમમાંથી સમયાંતરે ટપકતી શાહીને સૂકાવા નથી દીધી. કિશોરભાઈને વાંચન સાથે પ્રવાસ અને અંગ્રેજી તથા હિન્દી ફિલ્મોનો શોખ પણ છે.

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” વિષે કિશોરભાઈના શબ્દોમાં :

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ”નો આરંભ 1988માં થયો. જાન્યુઆરી 31, 1988ના રોજ પ્રથમ અંક પ્રગટ થયો. સ્વ. કવિ ‘આદિલ’ની સ્મૃતિમાં જાન્યુઆરી-2009નો અંક બહાર પડી ચૂક્યો ત્યારે “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” એના પ્રકાશનના બાવીસ (22)માં વર્ષમાં પ્રવેશ કરેલાં.

હું પોતે કોઈ સાહિત્યકાર નથી, લેખક, કવિ કે વાર્તાકાર નથી. વ્યવસાયે હું ઍન્જિનિયર છું. બાવીસ વર્ષ પહેલાં એવું લાગેલું કે અહીં અમેરિકામાં એક નાનો વર્ગ છે - ગુજરાતીઓનો - જેઓ માતૃભાષામાં લખાયેલું વાંચવા માટે ઉન્સુક છે. એવા પણ કેટલાક છે જેને માતૃભાષામાં લખવું છે એટલે કે સાહિત્ય સર્જન કરવું છે, પણ એમને માટે કોઈ પ્લેટફોર્મ નથી. આમ બે હેતુથી આ સામાયિક કાઢવાનો વિચાર કરેલો. એક, અહીં વસતા ગુજરાતીઓને સાહિત્ય સર્જન માટે પ્લેટફોર્મ આપી પ્રોત્સાહન આપવું અને બીજું ગુજરાતી ભાષામાં

• દીપક મહેતા

એક જમાનો એવો હતો કે વિદ્યાની કોઈ પણ શાખામાં જે કોઈએ પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી મેળવી હોય તો તેણે અસાધારણ સિદ્ધિ મેળવી છે એમ મનાતું. એ વખતે બીજી કેટલીક શાખાઓની તુલનામાં ભાષા-સાહિત્યના ક્ષેત્રે પીએચ.ડી. કરનારાની સંખ્યા તો ઘણી ઓછી હતી. ૧૯૪૯માં ગુજરાત યુનિવર્સિટી શરૂ થઈ તે પહેલાં તો મુંબઈ રાજ્યના તમામ ગુજરાતીભાષી પ્રદેશો યુનિવર્સિટી ઓફ બોમ્બે હેઠળ આવતા હતા અને ૧૯૪૭ સુધી મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીમાં પીએચ.ડી. કરવાની સગવડ નહોતી. જે કે પહેલવહેલો થિસિસ છેક ૧૯૩૧માં નોંધાયેલો જેવા મળે છે. ટી. એન. દેવેનો ‘અ સ્ટડી ઓફ ધ ગુજરાતી લેંગ્વેજ ઈન ધ સિક્સીન્ય સેન્યૂરી’એ ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય વિશેનો પીએચ.ડી. માટેનો પહેલવહેલો થિસિસ. પણ તેમણે આ કામ આપણા દેશની કોઈ યુનિવર્સિટીમાં નહીં, યુનિવર્સિટી ઓફ લંડનમાં કરેલું. આજે આપણે ભલે અંગ્રેજીને અને એમની શિક્ષણ પ્રણાલીને ગમે તેટલી ગાળો ભાંડીએ, આપણા દેશની કોઈ યુનિવર્સિટી કરતાં પહેલાં લંડનમાં આવી સગવડ હોય, એ નોંધપાત્ર તો ગણાય. જે કે તેનાથી ૫ બે વર્ષ પહેલાં, ૧૯૨૯માં જે ઉત્તમ સાહિત્ય સર્જન થાય છે, તેને એમની સમક્ષ રજૂ કરવું અને સાથે સાથે ભારતનાં સાહિત્યકારો અને પુસ્તકોનો અહીંના વાચકોને પરિચય કરાવવો.

ગુજરાતી સામયિક અહીં વેપારી ધોરણે ચાલી જ ન શકે એવી ત્યારે ઘણા મિત્રોની સલાહ હતી અને સાચી જ હતી. એ ખ્યાલમાં રાખી બિનવ્યાપારી ધોરણે non profit સંસ્થા બનાવી અમે આરંભ કર્યો. એમાં મારી પત્ની અને બાળકોનો સહકાર રહ્યો એટલે કામ સરળ થયું. બાકી સામયિક પ્રકાશનનું આ કામ થકવી નાખે તેવું છે. પ્રકાશન સંબંધી બધાં જ કામ જાતે કરવાનાં અને તે ય રોજી રળતાં. એકવીસ વર્ષમાં પરિશ્રમ અને કષ્ટ ઘણાં પડ્યાં પણ સાથે આંતરિક આનંદ પણ આવ્યો.

આ સામયિકથી ઘણી કલમોને પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. અને અહીંના સાહિત્ય સર્જનમાં “ગુર્જરી”નો ફાળો રહ્યો છે એમ હું માનું છું. ઘણા વાંચકો સામયિક બાબત ઉત્સાહભર્યો પ્રતિભાવ આપે છે એ પણ સંતોષ આપનારી વાત છે. “ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” ત્રૈમાસિક હોઈ વર્ષમાં ચાર વખત પ્રગટ થાય છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓવ અમેરિકા માટે લવાજમના દર ત્રણ વર્ષના 50 ડોલર, પાંચ વર્ષના 75 ડોલર અને આજીવન 200 ડોલર. આ કામ જાતે જ કરવાનું હોય manpowerની અભાવે વાર્ષિક લવાજમની પ્રથા રાખી નથી. છતાં કોઈનો આગ્રહ હોય તો 20 ડોલરમાં વાર્ષિક લવાજમ ભરી શકે. હાલ લગભગ 600 થી 650 ગ્રાહકો છે. જેમાં પાંચસો જેટલા આજીવન સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. હવે તો અહીં ગુજરાતીમાં ઘણું લખાય છે, છપાય છે અને કમ્પ્યુટર યુગમાં કેટલાય blog ઉપલબ્ધ છે. આ જાણીને આનંદ થાય છે. આ જાતની પ્રવૃત્તિ કરનારાઓની ભાવના પોતાની માનુભાષા ગુજરાતી પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરવાની જ હોય છે અને બધા નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રમાણિકતાથી આ પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છે એમ હું માનું છું.

ગુજરાતી ભાષાના ટકવા વિશે ભારતમાં તથા અહીં ઘણા લોકો શંકા સેવે છે, પણ હું દૃઢપણે માનું છું કે જ્યાં સુધી ગુજરાત છે, ગુજરાતી પ્રજા છે અને દેશ પરદેશમાં રહી ગુજરાતી ભાષાનું જતન કરનારા ભાષાપ્રેમીઓ છે ત્યાં સુધી ગુજરાતી ભાષા ટકશે જ.

“ગુર્જરી ડાયજેસ્ટ” વિશે વધુ માહિતી : સંપાદક/પ્રકાશક : કિશોર દેસાઈ • સંપર્ક : Gurjari Publication, Inc., 130 Lattice Lane, Collegeville, PA 19426 • Phone: 00 - 1 - 610 - 454 - 7803 • Email: gurjaridigest@gmail.com

(સદ્ભાવ : <http://gujaratisahityasangam.wordpress.com/2009/03/01/gurjari-digest-kishor-desai/>)

‘એક્સન્ટ ઈન ગુજરાતી’ (ગુજરાતીમાં સ્વરભાર) વિષેનો થિસિસ લંડન યુનિવર્સિટીએ મંજૂર કર્યો હતો, પણ તે એમ.એ.ની ડિગ્રી માટે. એના લેખક હતા એન. જી. સારસ્વકર. તે પછી યુનિવર્સિટી ઓફ બોમ્બેમાં પહેલવહેલો થિસિસ મંજૂર થયો તે પ્રસન્ન વકીલનો, જે પછીથી ‘કવિ પ્રેમાનંદની સંદિગ્ધ કૃતિઓ’ નામે પુસ્તકાકારે પ્રગટ થયો હતો. ૧૯૪૯ના વર્ષમાં આ જ યુનિવર્સિટીએ બે થિસિસ મંજૂર કર્યાં. રતન માર્શલનો ગુજરાતી પત્રકારિત્વનો ઇતિહાસ અને બિપિન ઝવેરીનો, રમણભાઈ નીલકંઠ : એક અધ્યયન. ૧૯૭૦ સુધીમાં દેશની અને પરદેશની જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓએ સ્વીકારેલા ૧૦૦ શોધનિબંધની સૂચિ ૧૯૭૦માં પ્રગટ થઈ. એ તૈયાર કરેલી મુંબઈના ભારતીય વિદ્યાભવનના પુસ્તકાલયના ખંતીલા ગ્રંથપાલ નિપુણ પંડ્યાએ.

એ વખતે તો જેને સંશોધન-રિસર્ચ-માં ખરેખર રસ હોય તેવા થોડા અભ્યાસી જ પીએચ.ડી. કરતા. એ વખતે પીએચ.ડી. કરવાથી કોઈ આર્થિક કે વ્યવહારિક લાભ મળતા નહોતા. થિસિસ તૈયાર કરવામાં અને પછી તે પ્રગટ કરાવવામાં લોહીનું પાણી કરવું પડતું.

પણ પછી યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશને અને જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓએ યુનિવર્સિટીના અને કોલેજોના અધ્યાપકો પર પીએચ.ડી. કરવા માટે સીધું - આડકતરું દબાણ મૂકવાનું શરૂ કર્યું. આશય હતો અધ્યાપકોનું સ્તર ઊંચું લાવવાનો. પરિણામે ઢગલાબંધ થિસિસ લખાવા લાગ્યા. એક ને એક કે એક ને મળતા આવે તેવા વિષયો પર પાંચ-પંદર થિસિસ સહેલાઈથી મળે. પસંદ કરેલા વિષયમાં પણ દે દામોદર દાળમાં પાણી જેવા મળે. આજથી દાયકાઓ પહેલાં ચુનીલાલ મડિયાએ કહેલું કે પીએચ.ડી. થવા માટે બે જ વસ્તુની જરૂર પડે : કાતર અને ગુંદરનું માટલું. બિનજરૂરી ઢગલાબંધ અવતરણો, અગાઉ પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી બેઠા ઊતારા, રિસર્ચ મેથડોલોજીની એસી તૈસી અને છતાં ક્યારા જેવા થિસિસ પણ પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી મેળવી આપે! કારણ જુદી જુદી યુનિવર્સિટીના માર્ગદર્શકો વચ્ચે વાટકી વ્યવહાર ચાલે. થિસિસ મંજૂર કરવા માટેના રેડ્ડી તરીકે ‘અપનાવાલા’ને જ ગોઠવાય. ક્યારેક કોઈક માથાભારે રેડ્ડી મંજૂરીની ના પાડી દે તો નિયમોની આંટીઘૂંટીનો (ગેર)લાભ લઈ તેના અહેવાલને તડકે મૂકી દેવાય. ઘણા ગાઈડ તો વળી એવા કે પોતાને વિષે જ ‘સંશોધન’ કરવાની સીધી કે આડકતરી પ્રેરણા થિસિસ લખનારને આપે અને હવે તો સાંભળ્યું છે કે વિદ્યાર્થીએ પોતે થિસિસ લખવાનું પણ જરૂરી નથી રહ્યું. દોઢેક લાખ રૂપિયા ખર્ચો તો તમારા વતી થિસિસ લખનારા મળી જાય છે. પીએચ.ડી. થયા પછી જે પ્રમોશન મળે, પગારવધારો મળે, તેમાંથી ખર્ચેલી રકમ તો બે-પાંચ વરસમાં વળી જાય અને સાહિત્ય જગતની ભલભલી જાણીતી હસ્તીઓ બીજા માટે થિસિસ લખવાનું કામ કરે છે, એમ કહેવાય છે. થિસિસ એ હવે રિસર્ચની વસ્તુ નથી રહી, એસેમ્બલી લાઈનથી તૈયાર થતી પ્રોડક્ટ બની ગઈ છે.

(સૌજન્ય : ‘વર્ડનેટ’, “મુંબઈ સમાચાર” 15.03.2012)

e.mail : deepakbmehta@hotmail.com

હતાશ નાવિકને

• દીપક બારડોલીકર

હોડી ડૂબી ગઈ તો છો ડૂબી
કેવો ગમ ને ભલા શી મજબૂરી
એક હોડી ગઈ તો લે બીજી
બાજી હારેલ, લે ફરી જીતી
રાખ શ્રદ્ધા કે દરિયો તારો છે
તારા કિસ્મતનો તું સિતારો છે
તારી હિમ્મત છે તારી કુવ્વત પણ
કામિયાબીનું એક લક્ષણ પણ
બાથ ભીડી લે તું તરંગોથી
પામે ચૈતન્ય વીર, જંગોથી
ઊંઠ, તારો તું રાહબર થઈ જા
લક્ષ્ય સાધી લે માતબર થઈ જા
ડૂબે હોડી તો એનું માતમ શું
મદને રંજ શું અને ગમ શું

જેસેફ લેલિવેલ્ડને પત્ર

• દીપક ધોળકિયા

- ૧૦ -

પ્રિય ભાઈ લેલિવેલ્ડ,

આજે આપણે તમારા પુસ્તકના દસમા પ્રકરણ Village of Service પર નજર નાખવી છે. આ પ્રકરણમાં તમે ચાર બાબતોની છણાવટ કરી છે: ગાંધીજીનો સેવાગ્રામમાં નિવાસ, આંબેડકર સાથેના એમના સંબંધો, બ્રહ્મચર્યના પ્રયાસોમાં એમને નડેલી મુશ્કેલીઓ અને કેલનબેંકનું આગમન.

તમે કહો છો કે કોંગ્રેસે એમના અસ્પૃશ્યતાના મુદ્દા પર ધ્યાન ન આપ્યું. ગાંધીજીએ દેશમાં યાત્રા કરીને જોઈ લીધું કે આ બાબતમાં એમના પ્રયાસો ફાલ્યા નથી. વળી, રૈંટિયો પણ બહુ પ્રચલિત થયો નહીં. આથી, ગાંધીએ એમના દક્ષિણ આફ્રિકાના અનુભવનું ભાથું ફેંકેલી જેયું અને ગામડામાં જઈને જ રહેવાનો નિર્ણય કર્યો. ગાંધીજીએ લખ્યું કે "ગામડામાં લોકો નિષ્પ્રાણ જીવન જીવે છે. એમનું જીવન એટલે ધીમો ભૂખમરો". આ સ્થિતિનો સામનો કરવા માટે "આપણે અબોલ મજૂર બનીને ગામડામાં રહેવું પડશે." ૧૯૩૪ના ઓક્ટોબરમાં મુંબઈ કોંગ્રેસ પછી તેઓ તરત વર્ધા ચાલ્યા ગયા. તે સાથે દેશની રાજકીય પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર પણ જાણે વર્ધામાં ખસી ગયું.

કોંગ્રેસે એમના રચનાત્મક કાર્યક્રમને ગંભીરતાથી ન લીધો, એ સારું, પરંતુ આ સાચી વાત આપણે કોંગ્રેસના કે બીજા કોઈના દૃષ્ટિકોણથી નથી જોવાની! આપણે એ સ્થિતિમાં ગાંધીજીએ શું કર્યું તે જોવાનું છે. કોઈ સાથે ન આવે તો પણ એકલા જ જવાની ગાંધીજીને ફાવટ હતી. એમાં નિરાશા

નહોતી. જે માણસ એકલો જવા માગે એની સામે નિરાશા આવે જ નહીં કારણ કે એ નિરાશાના સંયોગો માટે તૈયાર જ હોય. આમ, ગાંધીજીએ વર્ધામાં વસવાનો નિર્ણય કર્યો તેની પાછળ આ આત્મબળ કામ કરતું હતું. આ પત્રમાં હું જેટલી સ્પષ્ટતાથી આ વાત કહી શકું છું તેની એક ઝલક પણ તમારા પુસ્તકમાં હોત તો સાડું થયું હોત. તમે જાણો છો કે તમારે ગાંધીની પ્રશંસા કરવી જોઈએ, પરંતુ કરી નથી શકતા!

જૂઓ ને, એટલે જ તમે ક્યાંક ખૂણખાંચરેથી એક અર્થહીન વાત શોધી લાવ્યા છો (અને તમે જે રીતે લખ્યું છે, તે દેખાડે છે કે તમને પોતાને પણ એ બહુ અર્થહીન લાગે છે). એ અરસામાં બોસ્ટનમાં કોલ પોર્ટરનું નાટક Anything goes પહેલી વાર તપ્પા પર ભજવાતું હતું. આમાં એક ગીત હતું: "You are the top, you are Mahatma Gandhi, you are the top, you are Napoleon brandy!" આ પ્રસંગ અહીં આપવાનો અર્થ શો છે? ક્યાંકથી પણ, ગાંધી વિરુદ્ધ જે પણ હાથ લાગે તે ઘસડી લાવવું, તે સિવાય આને શું કહી શકાય?

ગાંધીજીને લાગ્યું કે એમણે હજી પણ નાનું ગામડું પસંદ કરવું જોઈએ, અને તેઓ ૧૯૩૬માં સેગાંવ ચાલ્યા ગયા, જે તે પછી સેવાગ્રામ તરીકે જાણીતું થયું. ત્યાં એમના મિત્ર જમનાલાલ બજાજે એમની જમીન ગાંધીજીને આપી દીધી. આ સ્થળે ગાંધીજી ૬૦૦ અછૂત કુટુંબો સાથે રહેવા લાગ્યા.

જે કે, એમના અંતેવાસીઓને ત્યાં રહીને કામ કરવાના સારા અનુભવ ન થયા. કારણ કે ગંદકી લોકોના સ્વભાવમાં ઊતરી ચૂકી હતી. ખુલ્લામાં જાજર જવામાં લોકોને કશું અજૂગાતું નહોતું લાગતું. ગાંધીજીએ લોકોને સમજાવવા માટે આની સફાઈ કરવાનું કામ એમના અંતેવાસીઓને

સોંપ્યું. લોકો પર આની કંઈ અસર ન થઈ. હવે સફાઈ ન થાય તો લોકો ગાંધીજીના અનુયાયીઓનો વાંક કાઢતા થઈ ગયા! અંતેવાસીઓ કંટાળ્યા હતા. એમણે ફરિયાદ પણ કરી, પરંતુ, ગાંધીજીએ આશા ન છોડી. આ જ ગામમાં ગાંધીજીએ એમની કેટલીયે અખિલ ભારતીય સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી - ગ્રામોદ્યોગ સંઘ, હરિજન સેવક સંઘ, વાણકર સંઘ વગેરે.

આમાં એમને જેસેફ કોર્નેલિયસ કુમારપ્પા જેવા અર્થશાસ્ત્રીની મદદ મળી. એમનું નામ તો તેઓ વર્ધા પહોંચ્યા તે પછી જે.સી. કુમારપ્પા તરીકે જ વધારે પ્રખ્યાત થયું. એમણે કોર્લેબિયા યુનિવર્સિટીમાં અર્થશાસ્ત્રની ડિગ્રી લીધી હતી અને મુંબઈમાં સ્થાયી થયા હતા, પણ ગાંધીજીનું કહેણ મળતાં બંધું છોડીને ગામડામાં પહોંચી ગયા. અર્થશાસ્ત્રનું લક્ષ્ય છેક છેવાડેના માણસની સ્થિતિ સુધારવાનું હોવું જોઈએ, એ વાત પર દુનિયાનું ધ્યાન ખંચનારા સૌ પહેલા અર્થશાસ્ત્રી કુમારપ્પા હતા. એમણે માત્ર સૈદ્ધાંતિક વાતો ન કરી, પણ ગામડામાં જઈને કામ કરી દેખાડ્યું. આમાંથી ગાંધીજીના આર્થિક ચિંતન પર પણ તમે કશુંક લખ્યું હોત તો સાડું થાત. તમારા ધ્યાનમાં એ વાત નથી આવી કે આ પ્રયોગ દ્વારા ગાંધીજી એમના 'હિન્દ સ્વરાજ' પુસ્તકનાં પાનાંઓને વ્યવહારમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ કરતા હતા, તમે પછીથી એનો અછડતો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ એને બરાબર ન્યાય આપી શક્યા નથી. બીજા બાજુ, તમે ગાંધીના આ પ્રયોગની નિષ્ફળતાને ભવ્ય અંજલી આપી છે, એ વાતની પણ નોંધ લીધા વિના ચાલે એમ નથી. તમે લખો છો કે "ભારતના સૌથી ગરીબજનો સાથે 'એકત્વ' સાધવાના આ

બાપુકુટિર - સેવાગ્રામ

પ્રયાસોના નકરા વર્ણન પરથી એમ લાગે કે એ અસફળ કે હતાશામાંથી પ્રગટેલાં હવાતિયાં હતાં. પરંતુ એક વાત બહાર આવે છે તે એ કે, મહાત્માજી સ્વરાજના પોતાના દર્શન પ્રત્યે સનિષ્ઠ રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા... દાયકાઓ પછી આજે જે વાત સામે આવે છે તે એની વ્યર્થતા નહીં પણ એક પ્રતિબદ્ધતા છે." તમે આજના ભારતની સ્થિતિની ચર્ચા કરતાં લખો છો કે ૨૦૦૯માં સતત ચાર વર્ષ ૯ ટકાનો વૃદ્ધિ દર સિદ્ધ કર્યા પછી પણ ૧૯૩૦ કરતાં આજની સ્થિતિ બહુ જુદી નથી. ગાંધીવાદી અર્થશાસ્ત્રને આજના ગ્લોબલાઈઝેશનના જમાનામાં અસંગત કે યુટોપિયન ગણાવીને રદ કરતાં પહેલાં એના પર નમ્રતાથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. લેલિવેલ્ડભાઈ, સાવ સાચી વાત છે, તમારી.

ગાંધીજી સેવાગ્રામ પહોંચ્યા તેના ચોવીસ જ કલાકમાં ડૉ. આંબેડકર એમને મળવા પહોંચી ગયા. એમના વચ્ચે શી વાતચીત થઈ એની વિગતો તો તમને મળી નથી, પરંતુ તમે આ ઘટનાનો બત્રેની તુલના કરવામાં સારો ઉપયોગ કર્યો છે. જમનાલાલ બજાજે ડૉ. આંબેડકર સાથેની ચર્ચામાં એ સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો કે આંબેડકર અને ગાંધીજીનાં કાર્યો એકબીજાંનાં પૂરક છે અને બત્રે સાથે મળીને કામ કરી શકે. પરંતુ, આંબેડકરે કહ્યું કે બત્રે વચ્ચે ઘણું અંતર છે. ગાંધીજી જે કે આ અમ્તર ઓછું થાય એવા પ્રયાસ કરતા જ રહ્યા હતા. એમણે જાતિપ્રથાને વર્ણાશ્રમ ધર્મની વિરુદ્ધ ગણાવતો લેખ પણ લખ્યો. પરંતુ 'ડિપ્રેસડ ક્લાસિસ' માટે શું કરવું જોઈએ, એ બાબતમાં બત્રેના દૃષ્ટિકોણ વચ્ચે ખાઈ વધતી જતી હતી. મંદિર પ્રવેશની બાબતમાં પણ બત્રે એક જ સમયે એક જ મનોસ્થિતિમાં કદી ન આવ્યા. જ્યારે ગાંધીજી માટે એ ગૌણ મુદ્દો હતો ત્યારે આંબેડકર માટે એ મુખ્ય મુદ્દો હતો. ગાંધીજી જ્યારે વાઈકોમ સત્યાગ્રહમાં અછૂતોના મંદિર પ્રવેશના સંઘર્ષમાં સક્રિય હતા ત્યારે આંબેડકર હિન્દુ ધર્મ છોડવા તત્પર હતા અને શીખ ધર્મમાં જવાનું વિચારતા થઈ ગયા હતા.

અંબિડકરની નજરે ગાંધીજી અછૂતોને હિન્દુ ધર્મમાં જ ટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ અછૂતો હિન્દુ ધર્મની અંદર જ રહે તો એમનો ઉદ્ધાર થાય એમ જ નહોતો. એમણે સંકલ્પ કરી લીધો હતો કે હિન્દુ તરીકે જન્મ ભલે થયો, પરંતુ હિન્દુ તરીકે મૃત્યુ ન થવું જોઈએ. અંતે બાબાસાહેબે એમના હજારો અનુયાયીઓ સાથે બૌદ્ધ ધર્મ સ્વીકાર્યો. તેઓ દલિતોના મસીહા છે અને એમના સંઘર્ષનાં સુફળ હજી મળવાનાં બાકી છે. લેલિવેલ્ડભાઈ, મને ડી. ડી. કોસાંબીનું એક અવલોકન યાદ આવે છે: ભારતમાં ઉપાસના પદ્ધતિમાં ઉદારતા છે, પણ સામાજિક રચનામાં નહીં. આથી, તમે ભગવાન બદલી શકો; પરંતુ જાતિ નહીં. એ બાબતમાં જરા પણ ઉદારતા નથી. આ બહુ સચોટ અવલોકન છે. આજે બૌદ્ધ બન્યા પછી પણ દલિતોની સ્થિતિ જે હતી તે જ રહી છે. માત્ર ધર્મ બદલવાથી સામાજિક ઉત્થાન સિદ્ધ નહીં થાય, એ વાત ગાંધીજી જેવા આર્ષદૃષ્ટા કદાચ સમજી શક્યા હશે.

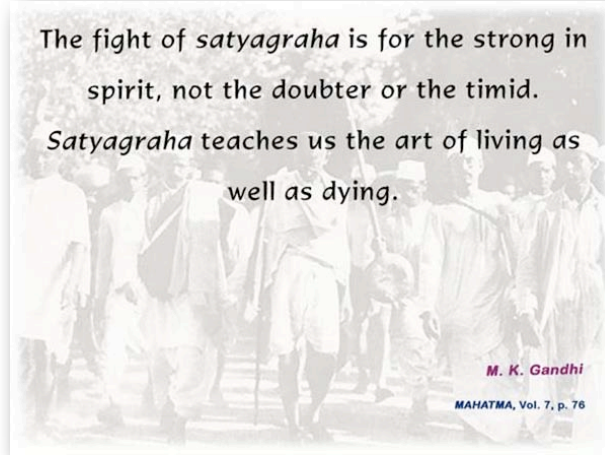
આ સમયગાળા દરમિયાન બ્રહ્મચર્ય બાબતમાં પણ ગાંધીજીના પ્રયાસ અને ચિંતન ચાલુ જ હતો. ગાંધીજીની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મચર્ય વ્યક્તિના આત્મસંયમની અંતિમ કસોટી હતી. જનસેવામાં પડેલો માણસ પોતાની કામકતાને જીતી લે તો એની સામેનું એક મુખ્ય શસ્ત્ર અસફળ રહે. ગાંધીજી કામવૃત્તિને કાબુમાં રાખવામાં પોતાની નિપૂણતાનો એકરાર જાહેરમાં કરતા રહ્યા. ૧૯૩૬માં સેગાંવ આવ્યા તે પહેલાં મુંબઈમાં ડાઈ બ્લડ પ્રેશરને કારણે એમને પથારીવશ રહેવું પડ્યું હતું. તે પછી ડૉન્ટિસ્ટ પાસે એમના બધા દામ્ત કઢાવતા હતા ત્યારે એમને સમ્ભોગની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ આવી. એ વખતે એમની ઊંમર ૬૭-૬૮ની હતી. મહિનાઓ પછી ગાંધીજીએ એમની એક બ્રહ્મચર્ય સમર્થક સાથીને પત્ર લખ્યો તેમાં આ વાત જણાવી છે - " બહુ જ કોશિશ કરવા છતાં શિશ્ન ટટ્ટાર રહ્યું...આ બહુ જ વિચિત્ર અને શરમ જનક અનુભવ હતો."

લેલિવેલ્ડભાઈ, મેં પહેલાં જ કહ્યું છે કે તમે ધીરે ધીરે ગાંધીની મોહિનીમાં બંધાતા ગયા છો. ચોથા પ્રકરણ Upper Houseમાં તમે ગાંધીજી અને કેલનબેકના સંબંધોમાં અજુગતું શોધવાનો પ્રયાસ કરતા જણાવ્યો છો, પરંતુ અહીં તમારો દૃષ્ટિકોણ બદલાયેલો છે. તમે કબૂલ કરો છો કે ગાંધીની આ નિરસ્ત્ર કરી દે એવી નિષ્વાલસતા છે. તમે એ પણ માનો છો કે આવી વાતો કહી દેવાનું ગાંધીજી માટે કઈ બંધનકર્તા નહોતું;

બ્રહ્મચર્યની વાતનો વળ કેલનબેક પર જ આવવાનો હોય એમ હવે એમનો પ્રવેશ થાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બંને સાથે હતા ત્યારે ગાંધીજી પોતાને 'અપર હાઉસ' અને કેલનબેકને 'લોઅર હાઉસ' ગણાવતા હતા. આમાંથી એમના વચ્ચે સજાતીય સંબંધો હોવાના 'સાંયોગિક' પુરાવા આપવાનો તમે નબળો પ્રયાસ પણ કરી ચૂક્યા છો. કેલનબેક મૂળ તો ગાંધીજી સાથે જ ભારત આવવાના હતા અને એમણે હિન્દી શીખવાની શરૂઆત તો ૧૯૧૪-૧૫માં જ કરી દીધી હતી. પણ એમના ભારત પ્રવેશ પર બ્રિટને પ્રતિબંધ મૂકી દીધો હતો અને પહેલું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે એમને અટકાયતમાં લઈ લીધા. છેક ૧૯૩૭માં તેઓ ભારત આવી શક્યા. મુંબઈ ઊતરીને એમણે પહેલાં તો ખાદીનાં વસ્ત્રો ખરીદવાનું કામ કર્યું! સેવાગ્રામમાં બંને મિત્રો મળ્યા. ગાંધીજી ખરેખર ખુશ થયા. કેલનબેક અહીં એમના ટોલ્સ્ટોય ફાર્મની જેમ જ રહેવા લાગ્યા.

પરંતુ આ વખતે, એમના આવવાનો એક ઉદ્દેશ પણ હતો, લીગ ઓફ નેશન્સ પેલેસ્ટાઈનના શાસન માટે બ્રિટનને 'મૅન્ડેટ' આપ્યો હતો. ત્યાંની યહૂદી

એજન્સી હકીકતમાં તો પેલેસ્ટાઈનની શાસક હતી, કારણ કે બ્રિટને એને છૂટો દોર આપી દીધો હતો. આને કારણે આરબ-યહૂદી સંઘર્ષો વધ્યા હતા. બીજી બાજુ, દુનિયા આખીના યહૂદીઓ ઈઝરાએલ એમનું મૂળ વતન પાછું મેળવવા માગતા હતા. એજન્સીને કેલનબેક અને ગાંધીજીના સંબંધની જાણ થતાં એના પોલિટિકલ ડિપાર્ટમેન્ટે એ સમયના "સૌથી મહાન જીવિત હિન્દુ"નો ટેકો મેળવવા કેલનબેકની મદદ લેવાનું વિચાર્યું. કેલનબેક સંમત થયા. અહીં એમણે ગાંધીજી સાથે આ બાબતમાં ચર્ચા કરી. ગાંધીજી આરબો સાથે થતા અન્યાયને જોઈ શક્યા હતા અને પેલેસ્ટાઈનની આરબોની હિમાયત કરતા હતા. કેલનબેકે એમને યહૂદીઓની દૃષ્ટિએ આખો પ્રશ્ન તપાસવા વિનંતિ કરી. ગાંધીજીએ પણ વચન આપ્યું. કેલનબેકે યહૂદી એજન્સીને પત્ર લખીને જાણ કરી અને ગાંધીજીને દસ્તાવેજી મોકલવા જણાવ્યું. તે પછી કેલનબેક જોહાનિસબર્ગ પાછા ચાલ્યા ગયા. ગાંધીજી આ દસ્તાવેજીથી પ્રભાવિત તો થયા અને યહૂદીઓના 'માદરે વતન'ના અધિકારનો પણ સ્વીકાર કર્યો, પણ કેલનબેકને લખ્યું કે " મારો મત છે કે યહૂદીઓએ શસ્ત્રોના રક્ષણ હેઠળ પોતાનાં અસ્માન પૂરું કરવાનો ઈરાદો છોડી દેવો જોઈએ અને આરબોની શુભિચ્છા પર આધાર રાખવો જોઈએ. આરબો માને ત્યાં સુધી એમણે રાહ જોવી જોઈએ." કેલનબેક પર આની શી અસર થઈ તે આપણે જાણતા નથી, પરંતુ એમણે યહૂદી એજન્સીને આ પત્ર મોકલી આપ્યો એટલે કદાચ એમને આ રસ્તો પસંદ આવ્યો હશે. બીજી બાજુ યહૂદી

સૌજન્ય : મુંબઈ સર્વોદય મંડળ - ગાંધી બુક સેન્ટર - ગાંધી રિસર્ચ ફાઉન્ડેશન

એજન્સી તો દેખીતી રીતે જ આ "સૌથી મહાન જીવિત હિન્દુ"ના વલણથી નિરાશ થઈ હોવી જોઈએ, કારણ કે ગાંધીજીનો આ પત્ર કદી પ્રકાશિત ન થયો.

બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે નાઝીઓએ યહૂદી જાતિનું નિકંદન કાઢી નાખવા માટે રાક્ષસી અત્યાચારો કર્યા એની દારૂણ કથાઓથી આપણે અપરિચિત નથી. હિટલરે જે દેશ પર ફતેહ મેળવી તે દેશમાં યહૂદીઓ એના અકલ્પનીય અને અમાનુષી જુલમોનો ભોગ બન્યા. બદલામાં યુદ્ધમાં વિજયી થયા પછી મિત્ર રાષ્ટ્રોએ આખી દુનિયાના યહૂદીઓ માટે ઈઝરાએલને 'હોમ લેન્ડ' જાહેર કર્યું અને એમના હાથમાં સત્તા સોંપી દીધી. આ સાથે બ્રિટનના મૅન્ડેટનો પણ અંત આવ્યો. બ્રિટને જાતિગત સમસ્યાનું નિરાકરણ લાવવાનો કઈ જ પ્રયાસ ન કર્યો. ૧૯૪૭માં જ્યારે ભારત આઝાદ થયું ત્યારે પણ એણે કોમી સમસ્યાનો દાવાનળ સળગતો જ રહેવા દીધો, એ અહીં યાદ કરવા જેવું છે.

હિટલરના અત્યાચારોથી ભાગી છૂટેલા યહૂદીઓએ હવે બદલ્યું અને પેલેસ્ટાઈનની આરબોને તગેડી મૂક્યા. ઈઝરાએલ સંપૂર્ણ રીતે યહૂદીઓનો દેશ બની ગયું અને આરબો - મુસલમાન હોય કે ખ્રિસ્તી - આજે બીજા આરબ દેશોમાં શરણાર્થી કેમ્પોમાં રહે છે. યહૂદીઓના 'હોમ લેન્ડ' માટે ચિંતા કરનાર ચર્ચિલ. રુઝવેલ્ટ અને સ્ટાલિનની ત્રિપુટિએ એ પરવા ન કરી કે એક ખોટું સુધારવા માટે બીજું ખોટું કરવાનું જરૂરી નથી. 'નાનું ખોટું' અને 'મોટું ખોટું' એવાં વર્ગીકરણ ન થઈ શકે. ખોટું એટલે ખોટું. ખરેખર તો યહૂદી પ્રજાને માદર વતન આપીને યુરોપે લડાઈઓથી મુક્તિ મેળવી લીધી અને એમની લડાઈની એશિયામાં નિકાસ કરી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી યુરોપમાં ક્યાંય પણ લડાઈ નથી થઈ પરંતુ, એ જ વિશ્વયુદ્ધના પરિપાક રૂપે પેદા થયેલી પેલેસ્ટાઈનની સમસ્યા આજે પણ લોહી નીંજાતા જામ જોવી બની રહી છે. ધર્મ અને કોમના ધોરણે સમસ્યાઓનું સમાધાન નથી નીકળતું એ તો સ્પષ્ટ થાય છે.

આ પ્રકરણમાં અંબિડકર વિશેની ચર્ચામાં આપણે એ જ વાત જોઈ અને ઈઝરાએલ-પેલેસ્ટાઈન સમસ્યામાં પણ એ જ જોવા મળે છે. તે પછી ભારતના

પ્રસિધ્ધ અને લોકપ્રિય નામ સાથેના જોડાણમાં એક મોટું જોખમ રહે છે. કોઈ જ નવી ઓળખાણ થાય અને સવાલ આવે, ‘તમે ફલાણાના કાંઈ સગા?’ શરમાવે એવા બીજા સવાલ પણ આવે, ‘સગા દીકરા?’. ‘કાંઈ લખો છો કે નહીં? એ તો તમારા લોહીમાં જ હોવું જોઈએ.’ આ બધાથી ટેવાયા વગર તો છૂટકો જ નહીં પણ એક વાત કહેવાનું મન થાય છતાં કહેવાતી નથી. લોહીના જે સંસ્કારની આશા દર્શાવાતી હોય છે એ કાંઈ એક જ બાજુથી આવી શકે એવું થોડું છે?

મારાં બાનો જન્મ નેપાળના એક બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં પંડિતશિરોમણી પિતા અને વિદુષી માતાને ત્યાં ૧૯૧૦માં થયો. જ્યેષ્ઠ એ પુત્રીનું નામ પડ્યું ચિત્રાદેવી. પિતા નેપાળનો રાજદરબાર છોડી મુંબઈ આવી વસેલા. બાર-તેર વરસની ઉંમરે લગ્ન થયાં પછી ચિત્રાદેવી બે જ વરસમાં વિધવા થયાં. થોડાં વર્ષો પછી, ૨૪ વર્ષની ભરયુવાન વયે એ મારા વિધુર પિતાના પરિચયમાં આવ્યાં અને ૧૯૩૪માં લગ્નગ્રંથિથી જોડાયાં. વિધવા પુત્રીનું એક વણિક સાથેનું પુનર્લગ્ન એ સમયના નેપાળી બ્રાહ્મણસમાજને અસ્વીકાર્ય હશે, અને પિયરે તરછોડેલાં બા બધું જ છોડીને સાવ નવા સમાજ અને કુટુંબમાં પ્રવેશ્યાં. એ છેદ એવો થયો કે બાને પોતાને કે એમનાં પાંચ સંતાનોમાંથી અમને કોઈને અમારું મોસાળનું ઘર જોવા નથી મળ્યું. લગ્ન પછી ૨૦-૨૨ વરસે, કદાચ જૂની પેઢીના ગયા પછી અને રૂઢિનાં બંધનો ઢીલાં થતાં, અમારા બે મામાઓ ભાવનગર બાને મળવા આવેલા અને એક તો બે-ત્રણ મહિના રોકાયેલા પણ ખરા. પણ મારા મનથી મોસાળ એટલે લોહીની કોઈ જ સગાઈ વગરના પણ ખરા વડીલ ‘ખારાસાહેબ’નું ભાવનગરનું ‘ખારા નિવાસ’ જ રહ્યું છે.

૧૯૪૭માં મારા બાપુજીના અકાળ અવસાને ૩૭ વર્ષનાં બાને બીજાવાર વૈધવ્ય આપ્યું. તેર વર્ષના એ લગ્નજીવન દરમ્યાન જન્મેલાં અગિયાર અને અઢી વરસ વચ્ચેની ઉંમરનાં પાંચ બાળકોને એકલે હાથે ઉછેરવાનું કામ બાને માથે આવ્યું. હું ત્યારે હજી ચાર વરસનો પણ નહોતો. પણ બાએ એ પછી જે અસામાન્ય સ્વમાન સાથે અને હિંમતથી અમને ભાગલા અને હિન્દુ-મુસ્લિમ વૈમનસ્ય, બાંગ્લાદેશનો જન્મ વગેરે દોખારે છે કે ગાંધી દૃષ્ટિ કેટલી સાચી હતી. જે માણસ પોતાને ધાર્મિક તરીકે ઓળખાવતો હતો તે ધર્મની આઈડેન્ટિટીની સીમા, અને એ આઈડેન્ટિટીનાં નકારાત્મક પાસાં પણ જાણતો હતો. એને ખબર હતી કે ધર્મ અને કોમના ભેદભાવ વિના છેક તળિયે રહેલા માણસનો આર્થિક અને સામાજિક ઉદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી આરો નથી. આજે પણ દુનિયા એ જ કારણસર ગાંધીને યાદ કરે છે.

તો, ભલે, લેલિવેલ્ડભાઈ, હવે તમારા પુસ્તકના ૧૧મા પ્રકરણની ચર્ચા આગળ અલગ પત્રમાં કરીશું ત્યારે ફરી મળીશું.

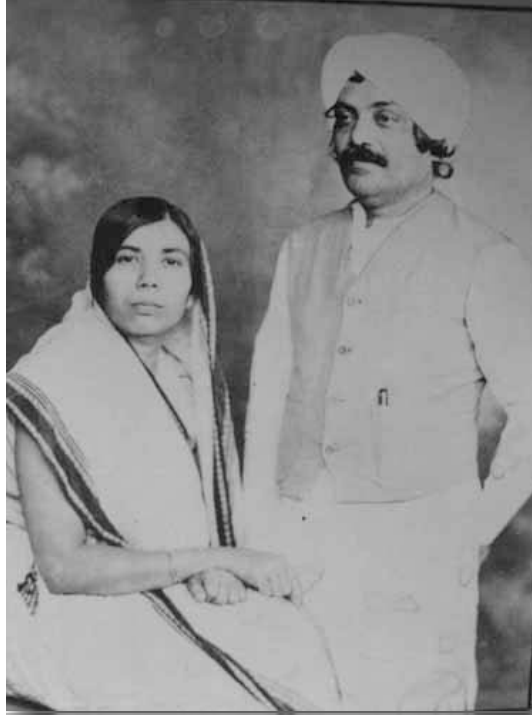
કુશળ હશે.

લિખીતંગ

દીપક ધોળકિયા

(વધુ હવે પછી)

e.mail : dipak.dholakia@gmail.com

ચિત્રાદેવી અને ઝવેરચંદ કાળિદાસ મેઘાણી

છબિ સૌજન્ય : <http://www.jhaverchandmeghani.com/>

મોટા કર્યા એનો હું સાક્ષી છું. આજના જમાનાની ‘એકલ માતા’ને ભોગવવી પડતી મુશ્કેલીઓની વાત સાંભળું ત્યારે હું દર વરસ પહેલાંના ગુજરાતમાં યુવાન વિધવા બાની શી કપરી હાલત હશે એની કલ્પના પણ કરી શકતો નથી.

બાપુજીના બહોળા સંબંધો એમના અવસાન પછી પણ બાએ ઘણી કાળજીથી સાચવ્યાનો મને ખ્યાલ છે. બાપુજીનાં ખૂબ નજીકનાં સ્નેહીઓ રવિશંકર રાવળ અને વિજ્યાબહેન-દુર્લભજીભાઈ પરીખ સાથે જિંદગીભર સંપર્ક રાખ્યો અને જ્યારે જ્યારે તક મળી ત્યારે એમને પોતે મળવા અને પ્રસંગોપાત અમને મેળવવાનું પણ બા ચૂક્યાં નથી. ખૂબ આત્મીયતાથી એમની રસોઈના અને પોતાની માનીતી વાનગી પૂરણપોળીનાં નામ દર્શને વખાણ કરતાં ઉમાશંકર જોશીને પણ સાંભળ્યાની સ્મૃતિ છે.

કોઈની પાસે હાથ લાંબો કરવાનું તો એમના સ્વભાવમાં નહોતું. બાપુજીના મૃત્યુ પછી ‘જન્મભૂમિ ટ્રસ્ટે’ બાળકોના ભાણતર માટે મહિને રૂ. ૧૦૦ની વ્યવસ્થા કરેલી. પણ એ સિવાયની એકમાત્ર આવક એ બાપુજીનાં પુસ્તકોની રોયલ્ટીનો પોતાના ભાગે આવતો હિસ્સો. એમાંથી છ માણસનું ઘરખર્ચ ચલાવવું અશક્ય જ હશે એમ હું માનું છું. એ ખૂટને પહોંચી વળવા આવકનાં બીજાં સાધનો ઊભા કરવાના પ્રયત્નો કર્યા. પરંપરાગત સોરઠી ભરત – ચાકળા, તોરણ, વગેરે ‘સોરઠી શણગાર’ એવા નામથી વેચવાનો બાપુજીની હયાતીમાં શોખથી શરુ કરેલો પ્રયત્ન હવે ધંધાદારી રીતે ઘણા વખત સુધી ચાલુ રહ્યો. લોકભરતના એ કામની અસલિયાત જાળવવા બોટાદનાં એક કુંભારણ બહેનને ભાવનગર બોલાવી સળી અને શાલીથી હાથી, મોર સહિતની પરંપરાગત ડિઝાઈન એમને હાથે આગેખાવતાં. એના પર સૂતર અને હીરના દોરાનું ભરત ભાવનગરની બહેનો પાસે પોતાની રંગની ઊંડી સમજ વાપરીને તૈયાર કરાવતાં. દિલ્હીના કોટેજ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ એમ્પોરિયમ

સુધી પહોંચાડતાં. થોડો સમય અથાણાં બનાવીને મોટા સ્ટોરોમાં પહોંચાડવાનો અસફળ પ્રયત્ન પણ કરેલો.

આવી સામાન્ય આર્થિક હાલત છતાં અમને પાંચ સંતાનોને અમે જે, જેટલું અને જ્યાં ભાણવાને શક્તિમાન હતા તે કરવાની તક બાએ ગમે તેમ કરીને પણ પૂરી પાડી. બોટાદનું ઘર આ બધી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા વેચેલું એવો ખ્યાલ છે. બાની એ મદદ વગર હું એન્જનીઅર બની શક્યો જ ન હોત. મારી સમજ પ્રમાણે એ માટેની બાની આણકહી શરત એક જ હતી – સંતાનોએ પોતે જ પસંદ કરેલા ક્ષેત્રના ભાણતરમાં એક વરસની પણ નાપાસી સદંતર અસ્વીકાર્ય હતી.

જન્મજાત સંસ્કાર વિશેની ખૂબ પ્રચલિત માન્યતા મેં કદી સ્વીકારી નથી. સંસ્કારી મા-બાપનાં અસહ્ય સંતાનો આપણે બધાંએ ઘણાં જોયાં હશે. સંતાનનું ખરું ઘડતર મા-બાપે પોતે જ બેસાડેલા દાખલા વગર થઈ ન શકે એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે. અમારા ઘડતરમાં બાપુજીની પરોક્ષ અસર જરૂર હશે, પણ પ્રત્યક્ષ અને સતત અસર તો એક બાની જ. સાચા-ખોટાની સમજણ મળવાની શરૂઆત બાને ખોળે બેસીને સાંભળેલી ‘મહાભારતનાં પાત્રો’ની – ખાસ કરીને ભીષ્મની – વાતોમાંથી મળી અને પછી એમની દેખરેખ નીચે જ આકાર પામી. બાએ પોતાનાં વર્તનથી કે વાણીથી ખોટી કેળવણી આપી હોય

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું ...

સત્યનારાયણની કથામાં પેલો સાધુ વાણિયો પરદેશ કમાવા ગયેલો, તેમ આવે છે. અને પછી, પાંચ પ્રકરણની તે વારતામાં, વહાણ ભરીને દોલત ઘર ભેગી કર્યાના ઉલ્લેખો છે. ... વારુ, કેટકેટલા કારણોને ખાતર, દાયકાઓથી શું, સૈકાઓથી, અનેકો પેટિયું રળવા દરિયો ખેડવા ગયેલા. કેટલાકે તો વળી નવી ભૂમિમાં જઈ પણ જમાવટ કરી. જગત ભરની આવી ખેપમાં આફ્રિકાનો પૂર્વ કિનારો આપણી જમાતને ભરપેટ ફળ્યો છે. આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ‘પૂર્વ આફ્રિકામાં’ લખે છે ‘... અહીંના લોકો આપણા સામા કાંઠાના પાડોશીઓ જ છે. અહીંના મોજાંઓ ત્યાં અથડાય છે, ત્યાંનાં અહીં અથડાય છે.’

આવા સામા કાંઠાના પડોશી મુલકમાં, કેન્યામાં, ગઈ સદીના આરંભે, ક્યારેક લેવાયેલી આ છબિ કેટકેટલી વાત માંડે છે. તેને માટે કાનને આંખ સાથે જડબેસલાક જોડી દેવી રહે. ઈ.સ. 1896ના અરસામાં, એક પંજાબી બિરાદર, નામે શેઠ ઈબ્રાહિમ કરીમબક્ષ રોજગારી અને સલામતીની શોધમાં કેન્યા આવે છે. હિંદી મહાસાગરના એક અગત્યના બંદરી નગર મોમ્બાસા ખાતે લાંગરે છે અને ત્યાંથી તે વેળાના નાના અમથા નૈરોબી વાટે નકુરુ વિસ્તારની વાટ લે છે. વાલજી ભાણજી નામે એક બીજા નામી સાહસિકના પરિચયમાં આવે છે, અને બંને ભાગીદારીએ ધંધો આદરે છે. હવે જુઓ તો ખરા, પતરાના આવા ‘બાન્ડા’માં દુકાન માંડી છે તેની આ છબિ છે. અને તે દુકાનની આગળ, આ પેઢીના કર્મચારીઓનું જૂથ આપણે અહીં જોઈએ છીએ. કહે છે કે આ જૂથ ફોટામાં, જમણેથી ત્રીજા પેલા શેઠ ઈબ્રાહિમ કરીમબક્ષ છે. બીજાનાં નામો કોણ કહી શકે ? અહીં ઈતિહાસ ટૂંકો પડે છે.

ચિત્રમાં, કુલ મળીને પંદર છઠ્ઠાઓ અને ત્રણ બાળકો છે. તેથી એક વાત પાકી કે ત્યારે કેટલાક પોતાની પરણેતરને તેડાવીને તે મુલકમાં રહેતા હતા. મોટે ભાગે તે ત્રણ બાળકો કરીમબક્ષ પરિવારનાં જ ફરજંદો હોય તેમ લાગે છે.

નવ જણને માથા પર ટોપીઓ સોહે છે, જ્યારે છને માથે પાઘ છે. અને પાઘડીની પધ્ધતિ પરથી તે ઈસમ કયા પ્રદેશમાંથી આવ્યા હોય તેની ચાડી ખવાતી હોય તેમ વર્તાય છે. પહેલી હરોળે, ડાબેથી પહેલા, કોઈક પારસી સજ્જન હોવાના. તે દિવસોમાં ધોતિયું પહેરવાનો ચાલ ચોમેર એક સરખો હતો તેમ પણ કદાચ કહી શકાય. વળી, દરેકે ડગલો પહેર્યો છે. અને ધરમકરમના ભેદ અહીં છતા થતા હોય તેમ પણ વર્તાવું નથી.

કહે છે કે ઈબ્રાહિમ કરીમબક્ષે આરંભે એક નાનકડો તંબુ ઊભો કરીને ધંધો આદરેલો. રોજ-બ-રોજની સામગ્રીનો તે રોજડિયો વેપાર હતો. રાની પશુઓનો રંજાડ ભારે રહેતો અને તેનો તે સામનો કરતા રહેલા. ઝાડની ડાળીઓ, ઝાંખરાને પોતાની ચોતરફ ખડકીને તેમને રાતવાસો કરવો પડતો. તેમની દુકાનની સામગ્રી જ્યારે ખૂટી પડે ત્યારે તે નૈરોબીની વાટ લેતા, અને ક્યારેક છેક મોમ્બાસા લગીની ય ખેપ મારતા. આમાં દિવસો નીકળી જતા. પ્રવાસમાં તે ખચ્ચરનો ય ઉપયોગ કરતા. આવું એક પોતીકું ખચ્ચર, કહે છે કે, ત્યાંની મરણતોલ ત્સે ત્સે માખીના ઉપદ્રવમાં મરી પણ ગયેલું.

આ સાહસિકો જે વિસ્તારમાં વસ્યા હતા તે વિક્ટોરિયા સરોવરથી દૂર નહીં. કાકાસાહેબ પોતાના પ્રવાસમાં લખે છે : ‘... હવે અમારી આગળ છનું થયું વિક્ટોરિયા સરોવર. આ સરોવર આખા આફ્રિકા ખંડના વૈભવરૂપ છે. મીઠા પાણીનું આવડું મોટું સરોવર દુનિયામાં બીજું ભાગ્યે જ હશે. 27,000 ચોરસ માઈલનો મીઠા પાણીનો વિસ્તાર એ કંઈ નાનીસૂની વસ્તુ છે ! અગસ્તિનું સ્મરણ કરી બે અકિં એ આખો વિસ્તાર પી જવાનાં ફાંફાં માર્યાં. જમણી બાજુ દૂર કિસુમુ શહેર, વાછરું ગાયને વળગે તેમ, વિક્ટોરિયા સરોવરને વળગેલું દેખાયું. ...’ [આવૃત્તિ જુલાઈ 1953; પૃષ્ઠ 163]

આ કરીમબક્ષ પરિવારની દાસ્તાવેજી વિશેષ વિગતો જાણવા, વાચક દોસ્ત, તમને ઈન્ટરનેટનું માધ્યમ જ ચારી આપશે. લો, આ વેબપેઈજની મજા માણો, ત્યારે : <http://karimbuxhousenakurukenya.blogspot.com/>

ફોનની ઘંટડી રણકીને રસોડામાં કામ કરતી પત્ની બોલી : 'જરા ફોન લેશો? મારા હાથ લોટવાળા છે.'

'તમારા હુક્કમને નકારાય !' સોફામાંથી ઊભા થતા થતા હું બોલ્યો.

'આમ વ્યંગમાં ના બોલતા હોવ તો ના ચાલે?' ધર્મપત્ની જરા બગડ્યાં.

ફોન મેં લીધો ને પત્ની તરફ ધરતાં મેં કહ્યું : 'તમારો છો! હવે તો તમારે લેવો જ પડશે !'

'કોણ છે?'

ધર્મપત્નીને હતું કે કોઈ એમની બહેનપણી હોય તો ફરી ફોન કરવાનું મારી પાસે જ કહેવડાવી દેવું હશે, પણ મેં જ સ્પષ્ટતા કરતાં કહી દીધું : 'આ બહેન તો તમારી સાથે જ વાત કરવાનો આગ્રહ રાખે છે.' ઝટપટ હાથ ધોઈ, સાડીના છેડે હાથ વૂસતાં વૂસતાં મારા હાથમાંથી એમણે ફોન લઈ લીધો, મારો આભાર માન્યા વગર જ!

ફોન કરનાર કોણ હશે એ જાણવાની મને પણ ઈન્તેજારી જાગી. એટલે હું એમના મોઢાના ભાવ વાંચવા આઘો ન ખર્યો. એમનો ચહેરો ચાડી ખાતો કહી રહ્યો હતો કે તેઓ પણ આ ફોન કરનારને ઓળખતા લાગતા નો'તા!

આમ તેા ચાલુ ટી.વી.એ પણ એ વાત કરવા ટેવાયેલા છે, પણ આજે એ વાત કરતાં કરતાં અંદરના રૂમમાં ચાલ્યા ગયાં. એ જોઈ મારું કુતૂહલ પણ વધ્યું. એકાદ બે કીડી કરી જાય ને જેમ મન ઘડી ઘડી ત્યાં પહોંચી જાય, એમ મારું મન પણ ઘડી ઘડી શી વાત હશે એ જાણવા પહોંચી જતું હતું !

વાતચીત પતાવીને ધર્મપત્ની જ્યારે મારી પાસે આવીને બેઠાં ત્યારે મારા મનને શાંતિ થઈ.

હજુ હું એમને પૂછું ત્યાં જ એ વઘ્યાં : 'આપણાં લોકો પણ ખરાં છે ?'

'પણ થયું શું ?' મારાથી પૂછાઈ ગયું. મેં ન પૂછ્યું હોત તો પણ એ કહેવાના તો હતાં જ, પણ જે વચમાં કૂદી ન પડીએ તો પછી પટેલ ભાયડા ન કહેવાઈએ ને!

'આ પણી દીકરી નયનાના લગ્નની વાત કરવા કોઈ બહેનનો ફોન હતો. મેં

એમને કહ્યું કે તમે તમારા દીકરાનો ફોન નંબર આપો. મારી દીકરી તમારા દીકરાને ફોન કરશે. એક બીજને વાત કરી લેવા દે, પછી આપણે આગળ વાત ચલાવીએ. પણ આ બહેન તો કહે કે અમારે તો પ્રથમ તમને મળવું છે. આપણે એક બીજને મળીએ, ઓળખીએ પછી આગળ વાત ચલાવીએ.'

'તો તે શું કહ્યું?' કોઈ વાત કરતું હોય તો એની વાત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી વચમાં ન બોલવાનો નિર્ણય હું કાયમ કરું છું, પણ લાંબો ટકતો નથી!

'આગળ સાંભળો તો ખરા.' આંખો પહોળી કરી, ડાંટતાં પત્ની બોલી.

'મે તો એ બહેનને સાફ સાફ કહી દીધું કે હું એમની સાથે બિલકુલ સંમત નથી.'

'બહુ સરસ જવાબ તે આપ્યો. ગુડ ..'

'આ પહેલી વાર તમે મારી સાથે સંમત થયા છો!'

..... મૂક રહેવામાં જ આજે મારી સલામતી હતી !!

અમેરિકામાં એવાં મા-બાપો છે કે જેઓ ભારતની, ચાલી આવતી, કેટલીક જૂની પ્રથાઓને છોડવા તૈયાર નથી. પરિણામે, અહીં જન્મી મોટા થયેલા કેટલાંક બાળકોનાં લગ્નોના પ્રશ્નો વિકટ બની જાય છે, બની ગયા છે.

ધર્મપત્નીનાં એક જાણીતા બહેનપણીના એકના એક દીકરાને ૩૨ થવા આવ્યા છે, પણ હજુ સુધી, એના લગ્નનું ઠેકાણું પડ્યું નથી. એનું કારણ પણ જાણવા જેવું છે. આ બહેન ખૂબ દેખાવડાં છે એટલે એ રૂપાળી પુત્રવધૂની ખોળમાં છે. છોકરીઓના ફોટા એમની પાસે આવે, ત્યારે જે એમને ન ગમે, તો એ ફોટાઓ પછી ત્યાં જ ઘર કરીને રહી જાય છે; ન એમના પતિને કે ન એમના દીકરાને એ ફોટાઓ જોવા મળે છે! જેવાની ખૂબી તો એ છે કે આ બહેન બધાને કહેતાં ફરતાં હોય છે કે જન્મ અને મરણ તો ઉપરથી લખાઈને જ આવ્યા હોય છે. તો પછી, એ ફોટાઓ દીકરાને બતાવવામાં જોખમ ખરું? આ બહેનને ગોળાકાર મુખ ગમે છે પણ, દીકરાને એ ન પણ ગમતું હોય. દરેક વ્યક્તિનો

'નેતા આવે, અભિનેતા આવે ... રે ... વેતા વિનાના નેતા આવે !'

જાણીતા લોકગાયક પ્રફુલ્લ દેવેના 'ફેઈસબુક' પાન (30.03.2012) પરથી સાભાર

અનેક મતવિચારકો વચ્ચે મહેન્દ્રસિંહ વાઘેલા લખતા હતા : પોતાને કોમન મેન તરીકે ગણાવતા આ મુખ્ય મંત્રીનો ઠાઠ જુઓ; (બતાવાના અને ચાવવાના જુદા). તેમની આ શાહી સવારી નીકળે છે ત્યારે કલાકો સુધી ટ્રાફિક બંધ થઈ જાય છે. તદુપરાંત તેમના નીકળવાના રસ્તા પરની દુકાનો પણ બંધ કરી દેવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી ઠીક છે, પણ તેમની આ શાહી સવારીને કારણે ટ્રાફિક બંધ થવાથી દરદીઓનાં મૃત્યુ થયાંના પણ દાખલા છે. તેમના નિવાસ સ્થાનથી કાર્યક્રમના સ્થળ સુધી, સાહેબ પરત ફરે ત્યાં સુધી, દર ૧૦૦ મિટરે એક પોલિસ કોન્સ્ટેબલ ઊભા રાખવામાં આવે છે. સાહેબ, ગાડીમાંથી બહાર નીકળીને, એક વાર તો, આ પોલિસ જવાનને પૂછો કે જરૂર ડિઝી ગરમીમાં રોડ પર, પાણી વગર, એની શું હાલત થાય છે ? જે આટલું કરશો તો પણ તેને આનંદ થશે, પણ કોને પડી છે પ્રજાની ? અને આ પોલિસ જવાનની ? એમનું જે થયું હોય તે થાય, પણ સાહેબ સલામત રહેવા જોઈએ ... એ.સી. કેબિનમાં બેસી, આતંકીવાદીઓને લલકારતા, આ મુખ્ય મંત્રી કોનાથી આટલા ડરે છે ?

દૃષ્ટિકોણ અલગ અલગ હોય છે, એ આ બહેન કેમ ભૂલી જતાં હશે? તમે નહિ માનો પણ, સાથે નોકરી કરતી એક ગોરી છોકરી સાથે લગ્ન કરવાના એમના દીકરાના મક્કમ નિર્ણયને જ્યારે આ બહેન એમના બધા ઉપાયો છતાં બદલી ન શક્યા, ત્યારે એમના દુઃખની કોઈ સીમા નોંતી! સુખે દુઃખે દીકરાના લગ્ન તે કરાવ્યા પણ, આખી જિંદગી એક ડંખ એમને ખૂચ્યા કર્યો કે જે એમણે એ બધી ભારતીય છોકરીઓના ફોટાઓ દીકરા સુધી જવા દીધા હોત, તે ભારતીય પુત્રવધૂના એમનાં સ્વપ્નાઓ સાકાર તે થયાં હોત. આ દ્વિધામાં એમની પુત્રવધૂને એ દિલથી આજીવન ન અપનાવી શક્યાં, કે ન એને જોઈતો સહકાર આપી શક્યાં. પરિણામે, આજ એમની આઘેડ વય વખતે પુત્ર ને પુત્રવધૂ વચ્ચેનું અંતર ઘટવાને બદલે વધી ગયું છે!

મારા એક મિત્રની દીકરીની વાત અત્રે યાદ આવી જાય છે. છોકરાઓની વાત લઈ મિત્રો કે સગાંઓ ફોટા આપી જાય, ત્યારે દીકરી મા-બાપને ખુશ રાખવા, એક પછી એક ફોટાઓ જોઈ તે જાય પણ, દીકરીનો કાયમ એક જ જવાબ હોય કે એને કોઈ છોકરો ગમતો જ નથી! સારા ને સંસ્કારી કુટુંબના છોકરાઓના માંગાઓની દીકરી સાથે ચર્ચા કરી કરીને મા-બાપ હવે ખૂબ કંટાળી ગયા હતાં. એટલે એક દિવસે દીકરીને પાસે બેસાડીને એને પૂછ્યું : 'તને સારા, દેખાવડા ને સંસ્કારી છોકરાઓ બતાવીએ છીએ ને તું એમની સાથે વાત કર્યા વગર જ ના પાડી દે છે, તે તારું કારણ અમને કહીશ ? તારાં ધ્યાનમાં જે કોઈ છોકરો હોય, તે અમને કહે, અમને એનો વાંધો નથી.'

'એવું કંઈ નથી, ડેડી.' દીકરી બોલી.

'તો પછી તને શો વાંધો છે, તે અમારે આજે તે જાણવું જ છે.'

દીકરીને પણ ઘણા દિવસથી થતું હતું કે મા-બાપ પાસે બેસીને આ અંગે સ્પષ્ટતા કરી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે. કાગને બેસવું ને ડાળને પડવું.

'ડેડી, ખોટું ન લગાડતા, પણ હું સમજું છું તે પ્રમાણે મા-બાપે બતાવેલા છોકરા સાથે કરેલા લગ્ન 'એરેન્જ મેરેજ' ગણાય છે ને 'એરેન્જ મેરેજ'ના કિસ્સાઓ સાંભળી મને એને માટે એક પ્રકારની નફરત થઈ ગઈ છે.' દીકરીએ પેટ છૂટી વાત કરી. આ સાંભળી મા-બાપતો બેઘડી આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયાં! પછી, દીકરીના બાપે પોતાનો ખુદનો દાખલો આપીને દીકરીને 'એરેન્જ મેરેજ' કોને કહેવાય એ સવિસ્તાર સમજાવ્યું ને મા-બાપ તે 'મેસેન્જર'નો રોલ ભજવી રહ્યાં હોય છે, એની પણ સ્પષ્ટતા કરી લીધી. પેટ છૂટી વાતો કરીને દીકરીને એ દિવસે ખૂબ ખૂબ સમજાવી.

દીકરીને પણ એ દિવસે મા-બાપની વાત ગળે ઉતરી ને એની વર્તણૂકમાં ફેર પડ્યો; ને એ છોકરાઓના ફોટાઓમાં રસ લઈ, ફોન પર વાત પણ કરવા લાગી. થોડાક જ સમયમાં એના પણ લગ્ન ધામધૂમથી લેવાઈ ગયા!

અમેરિકામાં કેટલાંક ભારતીય કુટુંબો એવાં પણ છે કે ભારતના એમના પૂર્વજોએ ઊભા કરેલા ગામના વાડાઓની અંદર જ એમના અમેરિકામાં જન્મેલા કે અહીં આવી મોટા થયેલા છોકરા- છોકરીઓનાં લગ્ન થાય, એવો અંદરથી આગ્રહ રાખે છે. એ પૂર્વજો જરૂર હોશિયાર હશે ને એમના એ ગામના વાડાઓ બાંધવાના કારણો પણ હશે. એ વખતે નોકરી માટે ગામ છોડીને બહાર જનારા બહુ જ ઓછા હશે. એટલે છોકરા - છોકરીઓના વિવાહ અંગે ગણ્યા ગાંઠ્યા ગામના પરિવારોનો કૌટુંબિક પરિચય રાખવો સરળ બની રહેતો હશે; ખાસ કરીને દીકરીઓ માટે. અજાણ્યાં પાણીમાં પડવાની એ પૂર્વજોની તૈયારી નહિ હોય. ગામના છોકરાઓ ગામમાં, એમની નજર આગળ જ રમે એવી એમની આગવી સૂજ હશે.

અમેરિકામાં જન્મેલા કે અહીં આવી મોટા થયેલાં છોકરા-છોકરીઓને આ પૂર્વજોએ રચેલાં ગામોમાં પરણાવાનો આગ્રહ રાખતાં પહેલાં એમને એ આગ્રહ પાછળની ફિલસૂફી જે સમયસર નહિ

સમજાવીએ તે આ બાળકો મા-બાપના વિચારો વિરુદ્ધ ડગ ભરશે. ભારતમાં સ્થાયી થયેલા જે અમુક ગામોનો આગ્રહ રાખે એ વાત સમજાય છે પણ, પરદેશમાં રહેતાં પરિવારો અંદરબાને આ આગ્રહ રાખે એ સમજાતું નથી. આ પરિવારોએ એમનાં મા-બાપોની ઈચ્છા મુજબ લગ્નોની બાબતમાં એ ગામોની સરહદો ભલે ઓળંગી નથી, પણ પૈસા કમાવવા તે એ સરહદો જરૂર ઓળંગી ગયાં છે. એમ કરવામાં એમના દિવંગત (પરલોક વાસી) પૂર્વજોના આત્માઓને એમણે કેટલું દુઃખ પહોચાડ્યું હશે, એ કોને ખબર? ગામો છોડી, દેશ છોડી, પરદેશમાં આવવાની આપણે હિમ્મત કરી તે આપણાં બાળકો આપણાથી સવાયા નીકળે તે એમાં નવાઈ શી ?!

ગામના છોકરાઓને ગામમાં રમવું હવે ગમતું નથી. ગામનાં આંગણાંઓ એમને હવે નાના પડે છે. રમતો બદલાઈ ગઈ છે, ને રમનારા બદલાઈ ગયા છે! નવા યુગના એ યુવાનો પાસે આધુનિક સુખ સગવડો હવે આવી ગઈ છે. પટેલને પટેલમાં પરણવું નથી, ને મા-બાપોને પરણે તેમને પરણાવવા છે. પર નાતમાં, પર પ્રાન્તમાં કે પરદેશીને પરણીને એમનાં ભાવિ બાળકોના 'જન'માં ફેરફાર લાવવાના એમના આધુનિક વિચારોને સમજવામાં આપણને સમય લાગશે. એમને એમનાં બાળકો ખડતલ, ઊંચા, દેખાવડા ને 'ઈન્ટેલીજન્ટ' જોઈએ છે, જેની સમજણ એમને આવી ગઈ છે. ને એ સમજણ જે મા-બાપોમાં આવી જાય તે સોનામાં સુગંધ ભળી જાય. પરિવારોની પ્રજ્ઞોના પ્રશ્નો પણ હળવા થઈ જાય. દુઃખના ડુંગરમાં દટાયા વગર સ્વર્ગીય સુખનો લ્હાવો આ ઘરની પર જ મરતાં પહેલાં માણી શકાય.

માંડ માંડ છોકરો કે છોકરી હા પાડે ને પછી જે જન્માક્ષરો મળતા ન આવ્યા કે ગ્રહોના ગોટાળોમાં જે ગુંચાયા તે લગ્ન અટકી ગયા સમજો.

આવો એક પ્રસંગ યાદ આવી જાય છે. છોકરો-છોકરી છ મહિના ફર્યા, ખૂબ વાતો કરી ને જ્યારે બંને લગ્નના નિર્ણય પર આવ્યાં, ત્યારે જન્માક્ષર જોનારે કહ્યું કે આ 'કપલ'ને બાળકનો યોગ નથી. છોકરાના પિતાએ તે પહેલેથી જ કહી દીધેલું હતું કે તેઓ જન્માક્ષરમાં માનતા નથી. પણ દીકરીની મા આ ભાવિ સંજોગો સામે આંખ આડા કાન કેમ કરી શકે? દીકરીનો બાપ વિચારતો હતો કે આજની મેડિકલ સિધ્ધિની સહાયથી આ આગાહીને ખોટી પૂરવાર કરી શકાય. પણ પત્નીને પડકારવામાં સાપના દરમાં લાથ નાખવા જેવું હતું. ગૌણ વાત હતી એ મહત્વની બની ગઈ, ને મહત્વની વાત ગૌણ બની રહી ગઈ. લગ્નની વાત ત્યાં જ અટકાઈ ગઈ! થોડા સમય પછી છોકરાનું તે બીજી કોઈ છોકરી સાથે ઠેકાણું પડી ગયું. પણ પેલી છોકરીનું જન્માક્ષરોને કારણે લંબાઈ ગયું છે.

જન્માક્ષરો બનાવનાર કે જન્માક્ષરો વાંચનાર પાસે ગ્રહોનું જ્ઞાન જરૂર હશે, પણ એને અનુસરીને કરેલાં લગ્નો બધાં શું સફળ નીવડે છે ? ને ન અનુસરેલા બધાં શું નિષ્ફળ જાય છે? પરદેશમાં શનિ-રવિના સમયની સગવડ

'He's a man way out there in the blue, riding on a smile and a shoeshine. And when they start not smiling back - that's an earthquake Nobody dast blame this man. A salesman is got to dream, boy. It comes with the territory.'

આર્થર મિલરનાં એક ખૂબ વખણાયેલાં નાટક 'હે ઓવ્ અ સેલ્સમેન'ની આ ઉક્તિ મને ખૂબ જ સ્પર્શી ગયેલી. કેટલીક ઉક્તિઓમાંની એક છે, અને જે મને તાજી થઈ ગઈ એક પુસ્તકને લીધે. ... તાજેતરમાં જ વાંચેલાં એ પુસ્તકનો અનુભવ તમારી સાથે ન વહેંચવા જેટલી સ્વાર્થી તો હું કેવી રીતે થઈ શકું ?!

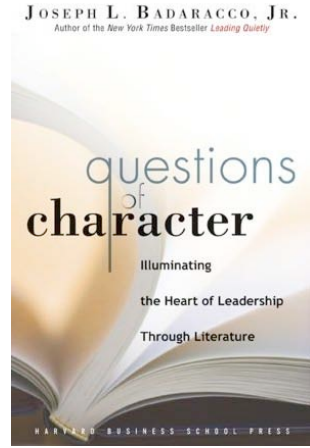
મારે વાત કરવી છે અંગ્રેજી પુસ્તક 'Questions of Character : Illuminating the Heart of Leadership through Literature' વિશે, જેના લેખક છે જોસેફ એલ. બાદરાકો. તેઓ હાવર્ડ સ્કૂલ ઓફ બિઝનેસમાં પ્રાધ્યાપક છે; એ જ શિક્ષણસંસ્થા જેને બિઝનેસ મેનેજમેન્ટનું મક્કા ગણી શકાય. સ્વાભાવિક રીતે જ આ પુસ્તક પણ મેનેજમેન્ટના સ્નાતકો કે શિક્ષકો માટેનું હશે, એમ માનવું અસ્થાને નથી, પણ હું આ બેમાંથી એકેય ન હોવા છતાં પણ એ મને શા માટે ગમ્યું ? એવું તે શું છે એમાં ?

નવ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલાં 221 પાનાંનાં આ પુસ્તકમાં છે વિશ્વની આઠ અલગ અલગ સાહિત્યિક રચનાઓના અંશો; જેમાં નાટક, નવલકથા, ટૂંકી વાર્તા - બધાંયનો સમાવેશ છે, જેમાંનું એક એટલે આર્થર મિલરનું 'હે ઓવ્ અ સેલ્સમેન'. એમાં વાત છે વિલિ લોમાન, એક સેલ્સમેનની ... મોટા ભાગના શ્રોતાઓ ને વાચકો વિવિધની આત્મહત્યા સાથે પૂર્ણ થતાં નાટકને એક કુશળાન્તિકા તરીકે બિરદાવીને અટકી જતા હોય છે. પણ એ દુઃખદ અંતનાં મૂળ તપાસતાં કંઈક ઘણું પાયાનું જડી આવે છે, જે આવા બીજા અનેક વિવિધો વિલય થતો અટકાવી શકે ... સતત સ્વપ્નમાં રાચતા એ કુટુંબપ્રેમી વિવિધો અંત આવો કેમ ? એ કઈ એવી ભૂલ કરી બેઠો ? સ્વપ્ન જેવાં એ તો કોઈ ગુનો નથી ... ! લેખક અહીં 'લોરેન્સ ઓવ્ અરેબિયા' તરીકે ઓળખાતા અંગ્રેજ પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રી ટી.ઈ. લોરેન્સને ટાંકે છે : 'All men dream : but not equally.' હા, સ્વપ્ન રચાયેલાં હોવાં જેઈએ વાસ્તવિકતાના મજબૂત પાયા પર. પોતાનાં સામર્થ્ય ને સંજોગોની સમજ પર ... 'Do I have a Good Dream ?' આરંભે છે એક સફર આત્મખોજની. અને એમાં ભળે છે બીજા અનેક સાથીઓ; પાત્રો અને પ્રશ્નોના પરિવેશમાં, જુદી જુદી કર્મભૂમિકા ને પાર્શ્વભૂમિકા સાથે. અહીં 'હે ઓવ્ અ સેલ્સમેન' ઉપરાંત આગળ અપવાદોને આપમેળે આપણે આવકારી લઈ, અવસર તો સાચવી લઈએ છીએ, ત્યારે થોડા અપવાદો વધે તો વાંધો ખરો?

છોકરા-છોકરીના જન્માક્ષરો જેવાને બદલે બંને પક્ષના પરિવારોને મેડિકલ રિપોર્ટ જેવો હવે વઘારે જરૂરી છે. છોકરીને ગાંઠડિયે કે છોકરાને પાઘડીએ મંગળ નીકળે તો ચલાવી લેવાશે, પણ બંનેના પરિવારમાંથી કોઈ ડાયાબિટીસ કે હૃદયરોગ જેવા વંશીય રોગો ભાવિ પ્રજામાં ન આવી જાય, એ માટે સજાગ થવાનો સમય પાકી ગયો છે. જેમ સામાવાળાના જન્માક્ષર માગતાં આપણને જરાયે ક્ષોભ થતો નથી તેમ મેડિકલ રિપોર્ટ માગવામાં ક્ષોભ રાખવા જેવો હવે નથી.

પરદેશમાં આજની આપણી પ્રવૃત્તિ જોઈ, આપણા દિવંગત પૂર્વજો હવે જરૂર હરખાતા હશે. પણ આપણે જ્યારે એ અવસ્થાએ પહોંચીશું ત્યારે આપણાં બાળકો માટે અહીં જ થઈ રહ્યું છે, ને જે થવાનું છે, એ જાણી હરખાઈશું કે કેમ એ પ્રશ્ન મને તો રાત-દી મૂંઝવી નાખે.

e.mail : chiman_patel@hotmail.com

લેખકે - પીરસ્યાં છે 'થીંગ્ઝ ફોલ અપાર્ટ' (શિન્વા અશેબેઈ), 'બ્લેસ્ડ અશ્યોરન્સ' (એલન ગર્ગાનસ), 'ધ લવ ઓવ્ ધ લાસ્ટ ટાયકૂન' (એફ. સ્કોટ ફિત્ઝરલ્ડ), 'ધ સિક્રેટ શેરર' (જેઝક કોનરાડ), 'આઈ કમ એઝ અ થીફ' (લૂઈ ઓકિન્ક્વોઝ), 'અ મેન ફોર ઓલ સિઝન્સ' (રોબર્ટ બોલ્ટ) અને 'એન્ટીગોન' (સોફોકલિસ).

શું આ બધી એ લેખકોની શ્રેષ્ઠતમ કૃતિઓ છે ? ના, એવું નથી. લેખક ખુદ આનાં કારણો તરીકે પ્રસ્તુત કરે છે આ કૃતિઓમાં રહેલી આંતરદૃષ્ટિ ... એનાં પાત્રોને વીંટળાઈ વળેલી જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓ ... પરિસ્થિતિ કે ભાગ્યજન્ય પ્રશ્નો ... મૂંઝવતા, ઘેરી વળતા પ્રશ્નો ... અને આ પ્રશ્નો જ પાથો છે આ પુસ્તકનો. લેખકે આઠ પ્રશ્નો તારવ્યા છે, આ આઠ કૃતિઓ પરથી. આમ તો એ આપણને સમજાવે છે કારણો જુદાં જુદાં પાત્રોની સફળતા કે નિષ્ફળતા પાછળનાં ... પણ જે ધ્યાનથી, મનથી કોશિશ કરીએ તો જણાય છે કે આ પ્રશ્નો તો છે મારા, તમારા, આપણા સૌના. લેખકનો આ પુસ્તક પાછળનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ છે; સફળ નેતૃત્વને અવરોધતા પ્રશ્નો રજૂ કરવાનો ... મોટી મોટી કંપનીઓના સી.ઈ.ઓ. કે મેનેજરો સમક્ષ મૂકવાનો ... કેવી મજાની વાત છે કે લેખક નથી તો નેતૃત્વ ઉપર કોઈ ભાષણ આપતા કે અપાવતા, નથી તો નેતૃત્વનાં સારાં કે માઠાં પરિબળો કે પરિણામો વિશે નિબંધો લખાવતા ... એ તો બધી જ પરિસ્થિતિઓ અને પ્રશ્નોને પ્રસ્તુત કરે છે એનાં મૂળ સ્વરૂપે, અને પ્રેરે છે આત્મસંચન ... જેમાંથી વિષ પણ નીકળે ને અમૃત પણ ... ! ... એ જ તો ખૂબી છે આ પુસ્તકની.

જો પાથો ખમતીધર તો મકાન પણ ... મૂળ વિચારને લેખકે ખૂબ જ સુંદર અને સરળ શૈલીમાં ઢાળ્યા છે. નાટક ને વાર્તાઓના ટુકડાઓ એમ ને એમ ન મૂકી દેતાં, એમણે સસંદર્ભ પરોવ્યા છે. ક્યાં ય પણ ઉપદેશાત્મક ન બનવાની જાણે કે પ્રતિજ્ઞા ન લીધી હોય ... !? ક્યાંક બૌદ્ધ કે આફ્રિકન વિચાર તો ક્યાંક કોઈ ફિલોસોફરને ટાંક્યા છે ... આજના ઈન્ટરનેટ યુગમાં વાર્તા કે નવલકથાના ટૂંકા ફ્કરાઓ કે ફિલસૂફી અવતરણો મેળવવાં અઘરાં નથી. પણ મુશ્કેલ છે, એનું સરળ અને સસંદર્ભ મળવું અને તે પણ એકી સાથે ... આપણને ભાવે અને ફાવે તે રીતે ... આપણે શું એક યા બીજી રીતે જીવનમાં નેતૃત્વ નથી લેતાં ? નિર્ણાયક નથી હોતાં પોતાની પરિસ્થિતિઓનાં ? અને શું એ અસર નથી કરતું પોતાને કે આસપાસની વ્યક્તિઓ કે સંજોગોને ? એક નેતાનું પહેલું લક્ષણ હોય - કોઈ બાબત માટે સ્વપ્ન જેવાનું, પછી એ વિશે વિચારવાનું અને પછી એ દિશામાં પગલાં લેવાનાં ... એમાં સફળતા ય મળે ને નિષ્ફળતા પણ ... ત્યાં અટકી જવું કેટલે અંશે યોગ્ય છે ? શું એવું અતિ મહત્ત્વનું ચૂકી જવાનું હોય છે ? - હા, અહીં કહી બતાવે છે, વણ કહે ... !

ફિલ્મો જેતી વખતે કે વાર્તાઓ વાંચતી વખતે આપણે જાણ્યે અજાણ્યે સરખાવીએ છીએ આપણી જાતને એનાં પાત્રો સાથે, એની પરિસ્થિતિ સાથે ... બસ, આ જ માનવ સહજ ટેવને લેખકે બહુ જ અર્થપૂર્ણ રીતે ઉપયોગમાં લીધી છે. એક અરીસો ધર્યો છે માત્ર. જે ઘટના કે દુર્ઘટના પ્રસ્તુત પાત્રોને ભોગવવી પડી, એ આપણે આપણાં જીવનમાં આવતી અટકાવી શકીએ. એક ખૂબ અગત્યનું કામ કરીને; માત્ર થોડાં અટકીને, આસપાસ જેઈને, આત્મચિંતન કરીને ... કનફ્યુશિયસના શબ્દોમાં સમજાવે તો -

'Seek self-knowledge derived from everyday experience ... by looking to the right and to the left, at the people around us'

લેખક માને છે કે, શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય બે કસોટીમાંથી ખરું ઉતરે છે : એક સમયની; જે જકડી રાખે વાચકોને માત્ર દિવસો કે વર્ષો નહીં, પણ સદીઓ સુધી ... અને બીજી, સમૃદ્ધ સમજણની; જે પ્રગટાવે આત્મસંચન. એક વાર વાંચ્યા

ગુજરાતી ભાષાની અનોખી સેવા કરનાર મહેન્દ્ર મેઘાણી રિટાયર થવાના મુઠમાં લાગે છે. અરધી સદીની વાચન યાત્રાના ચોથા ભાગના પ્રકાશન પછી નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે કલમ ટેબલ પર મૂકી દેવાની લાગણી વ્યક્ત કરી છે. એમને 84 વર્ષ થયા છે, આંખિ તકલીફ છે. (પાંચેક સાલ પહેલાં લેખકે આ લેખ લખ્યો હોય. : તંત્રી) સતત પ્રવૃત્તિશીલ આયખું વટાવ્યા પછી મહેન્દ્રભાઈ વાંચન, લેખન, પ્રકાશનની રજા માંગવાના પૂરા અધિકારી છે.

પણ, પછી વાંચન વિમુખ થતા જતા આપણા જેવાનું શું ? જો કે આશાનું એક કિરણ તો છે જ. હમણાં જ એમણે સંપાદન કરેલો વિવિધ લેખકોના ગાંધીજી વિષેના ત્રીસેક લેખોનો સંગ્રહ, 'ગાંધી ગંગા' પ્રકાશિત થયો. 'ગાંધી ગંગા'નો આ પહેલો ભાગ છે એવું કહેવાયું છે. આથી એવું ઈંગિત થાય કે બીજો ભાગ કે ભાગો આવશે. (તા.ક. બીજો ભાગ ગત સપ્તાહે પ્રકાશિત થઈને ઉપલબ્ધ થઈ ગયો છે.)

વિશ્વમાં સેટેલાઈટ ટેલિવિઝનના આગમન સાથે છપાયેલા શબ્દનું મહત્વ ઘટવા લાગ્યું છે એવું મનાય છે. છપાયેલા શબ્દ પર થયેલા સાંસ્કૃતિક આક્રમણને ખાળવા તે એકલવીર વર્ષોથી અવિરત ઝઝૂમતા રહ્યા છે. આમ તો એ સુંદર ગુજરાતી લખી શકે છે, મૌલિક વિચારણા કરી શકે છે. વિશ્વવ્યાપી ટ્રિબિયુટ રાખે છે અને 84 વર્ષે પણ સ્ફૂટિથી કામ કરે છે. એના પિતા ઝવેરચંદ મેઘાણી પેઠે શબ્દને સમર્પિત શાગિર્દનું જીવન ગાળે છે.

સફેદ પાયજામો, રંગીન કુર્તા અને ભૂરી ટોપીમાં સજ્જ એવા આ માણસ જીવનના 84મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે, પણ હજુ આજે 500 જણ સાંભળવાના હોય કે પાંચ, વિશ્વના ને ગુજરાતીના સારામાં સારાં.

પછી ન અટકતાં જે વાંચવાનું વારંવાર મન થાય અને દર વખતે ઉઘડે નવા નવા અર્થ ... અને આજ કારણે લેખકે પસંદ કરેલી આઠ કૃતિઓ; 'serious fictions', સફળ છે આ બંને કસોટીમાં ...

એક વિશેષ આનંદની વાત કહીને અટકવું છે કે, આ પુસ્તક સંકલન છે લેખકે હાર્વર્ડમાં લીધેલ વર્ગોનું ... ! એક શિક્ષક તરીકે આજ સુધી મને કેમ આવો વિચાર ન આવ્યો ? 'શીખવવા'ની માનસિકતામાંથી તાત્કાલિક ધોરણે બહાર આવીને 'શીખતાં કરવાની' ઈચ્છા અને તત્પરતા કેળવવી જ રહી. અને એ ય સતત 'શીખતાં' રહીને ... છેલ્લે, આમાંની જ એક બૌદ્ધ કહેવત ટાંકું છું :

'When the student is ready, the teacher appears' અને ... એ પુસ્તક સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે ... !

e.mail :
jelamhardik@gmail.com

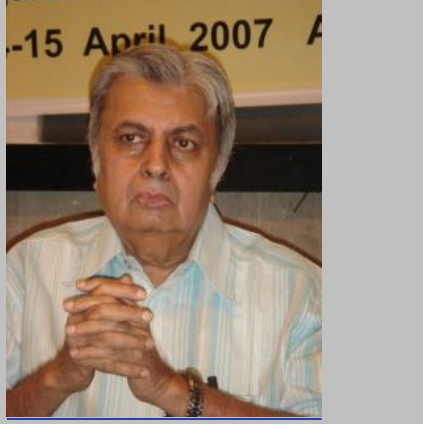
પુસ્તકોનું રસપાન કરાવવા તે સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા છે. 1923ની 20મી જૂને જન્મેલા મહેન્દ્ર મેઘાણીની બચપણમાં ખૂબ ભાણવાની ખ્વાહિશ હતી. ભાણવા માટે અવિરત વાંચવું પડે, પચાવવું પડે. આજે પણ ખંતીલા વિદ્યાર્થીની અદ્યથી વાંચવામાં અને વાંચન માધુકરીમાંથી ગુજરાતીઓને સદ્વાચનની ટેવ પડે તે માટે શાળા, કોલેજ અને યુનિવર્સિટીઓમાં પુસ્તકપઠન ગુજરાતભરમાં કરે છે.

શાળાઅભ્યાસ ભાવનગર અને મુંબઈમાં કર્યો અને અમદાવાદમાં બે વર્ષ કોલેજ કર્યા પછી સ્કોલરશીપ મળી એટલે મુંબઈની એલિફિન્સ્ટન કોલેજમાં ભાણવા ગયા. આ સાલ હતી 1942ની. જૂનમાં કોલેજમાં દાખલ થયા અને ઓગસ્ટમાં ભારત છોડોની હાકલના પડઘામાં એ કોલેજ છોડી નીકળી ગયા. નિખાલસપણે મહેન્દ્રભાઈ કહે છે, 'દેશ ખાતર નીકળ્યો, દેશ ખાતર ભણતર છોડ્યું એ ખરું, પણ મને ભાણવામાં રસ ન રહ્યો. વાચવામાં ખરો. આથી હું પાછો કોલેજમાં ન ગયો અને પછીના છ વર્ષે ઝવેરચંદ મેઘાણી જેડે એમના પત્રકારત્વનો મદદગાર રહ્યો.

1948માં એમણે એક અન્ય ભાવનગરી, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી અમેરિકામાં કોલંબિયા યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે એમ જાણ્યું. શ્રીધરાણી પાસે પ્રેરણા મેળવી હું અમેરિકા પત્રકારત્વનો અભ્યાસ કરવા ગયો. અમેરિકામાં હું યુનિવર્સિટીમાંથી પત્રકારત્વનું જેટલું ભણ્યો તેનાથી ય વધુ ત્યાંના ત્રણ પત્રોમાંથી શીખ્યો. આ હતા "રીડર્સ ડાયજેસ્ટ", "ક્રિશ્ચિયન સાયન્સ મોનિટર" અને "ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સ". હું કચેરીએ જતો, ચર્ચાઓ સાંભળતો અને વિશ્વ નાગરિક બનવાનાં શમણાં સેવતો.

મહેન્દ્રભાઈ કહે છે, 'હું મારી જાતને વિશ્વનો નાગરિક માનું છું. હું ભૂરા રંગની ખાદીની ટોપી કેમ પહેરું છું, તેની પાછળ એક રહસ્ય છે. 'સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ'ના ધ્વજનો રંગ ભૂરો છે અને વિશ્વ નાગરિકત્વ માટે તરસતા મેં પણ મારી ટોપીમાં આ રંગ અપનાવ્યો છે. "રીડર્સ ડાયજેસ્ટ", "મોનિટર" અને "ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સ"નું મને લગભગ બંધાણ થઈ ગયું હતું. આ પત્રોમાંથી હું શીખ્યો કે, 'સારું પત્રકારત્વ કોને કહેવાય, જે વાચકને માનથી જુએ. જે સમજે કે વાચક બુદ્ધિશાળી છે, તેની પાસે જાતજાતની વિશ્વક વાતો સમજવાની આવડત છે. પણ સમય, નાણાં, કે બીજી સગવડો નથી. પત્રકારત્વનું કામ સારી વાતોનું દોહન કરી વાચકને પહોંચાડવાનું છે, જેથી આમઆદમીની જિંદગી વધારે વિચાર સમૃદ્ધ બને.'

આવા વિચારો લઈ મહેન્દ્રભાઈ 50મા મુંબઈ આવ્યા અને "રીડર્સ ડાયજેસ્ટ" ઢબનું "મિલાપ" શરૂ કર્યું. વિવિધ સામાયિકો અને દૈનિકોમાંથી સુંદર સાહિત્ય પસંદ કરી "મિલાપ" મારફત ગુજરાતીઓને પહોંચાડ્યું.

તુષાર ભટ્ટ : પત્રકાર પિતાના પત્રકાર પુત્રનું અવસાન

લેખક - પત્રકાર તુષાર ભટ્ટ(જન્મ : 7 જાન્યુઆરી 1942)નું શુક્રવાર, 30મી માર્ચ 2012ના રોજ અમદાવાદ ખાતે અવસાન થયું છે. તેઓ છેલ્લા એક - સવા વર્ષથી ગંભીર માંદગીથી પીડાતા હતા. પત્રકાર પિતા શંકરલાલ ભટ્ટના પુત્ર, તુષારભાઈ, સક્રિય પત્રકારત્વનાં અંતિમ વર્ષોમાં, અમદાવાદથી પ્રકાશિત થતા અંગ્રેજી દૈનિક "ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા" (ગુજરાતી આવૃત્તિ સહિત) અને આર્થિક જગતના અખબાર "ઈકોનોમિક ટાઈમ્સ"ના તંત્રી હતા. આ દૈનિકોના તેઓ છેલ્લા તંત્રી હતા, એમ પણ કહી શકાય. કેમ કે તેમના અનુગામી તંત્રીઓ હવે 'બિઝનેસ હેડ' કે 'માર્કેટિંગ હેડ' જેવા વધુ રૂપાળા હોદ્દાઓથી ઓળખાય છે.

ટાઈમ્સ ગૃપમાંથી વ્યવિવૃત્ત થયા બાદ, તેઓએ સામાજિક ગુજરાતી અખબાર "ગુજરાત ટાઈમ્સ"નું તંત્રીપદ સંભાળ્યું હતું, જે અખબાર આજે પણ અમેરિકા - કેનેડાથી પ્રકાશિત થાય છે.

સક્રિય પત્રકારત્વમાંથી નિવૃત્તિ બાદ તુષારભાઈએ બે પુસ્તકો લખ્યા. અંગ્રેજીમાં 'Sketches in the Sand' (પ્રકાશન વર્ષ : 1997) અને ગુજરાતીમાં 'રેતીમાં રેખાચિત્રો' (પ્રકાશન વર્ષ : 2003). તેમની પેઢીના લેખકો - પત્રકારો માટે 'આઠમી અજાયબી' કહેવાય, તેવી બ્લોગ લેખન પ્રવૃત્તિમાં પણ તુષાર ભટ્ટ સક્રિય હતા. એક નહીં બે બ્લોગ. વાંચવા ઈચ્છતા સૌ કોઈ માટે આ રહી લિન્ક

<http://tusharbhattsgujarat.blogspot.in/>
<http://tusharbhatt.wordpress.com/>

તુષારભાઈના શેષ પરિવારમાં એમનાં માતા, પત્ની - હંસાબહેન તેમ જ અભિજિત ભટ્ટ (પુત્ર), શિલ્પા અને વિવેક જિતેન્દ્ર દેસાઈ(પુત્રી - જમાઈ)નો સમાવેશ છે.

- બિનીત મોદી
(અમદાવાદ)

આ પણ 1978 સુધી ચાલ્યો. પછી નાણાકીય અને બીજી અગવડોને કારણે “મિલાપ” બંધ થયું. આમ તો મહેન્દ્રભાઈ નિરપૂલી છે, પણ આ વાત કરતાં એમના મૃદુ અવાજમાં વિષાદની થોડી છાંટ પડે છે. “મિલાપ” શરૂ થયું, ત્યારે એના બે હજાર ગ્રાહક હતા. બંધ થયું ત્યારે પણ બે હજાર ગ્રાહક હતા. આપણી પ્રજાની સંસ્કારીરૂઢિ પર આનાથી વધારે કડ્ડણ અને વેધક કોમેન્ટ બીજી કોઈ હોઈ શકે ?

વિશ્વના દેશો અને ભારતના લોકો એકબીજાને વધુ સારી રીતે સમજી શકે એ હેતુથી યુવાનોના આંતરરાષ્ટ્રીય આદાનપ્રદાનનો કાર્યક્રમ એમણે ઘણાં વર્ષ સુધી ચલાવેલો. 1951માં એ મુંબઈ છોડી ભાવનગર આવેલા. ‘મારી ઈચ્છા તો ભાવનગર જિલ્લામાં કોઈ રેલવે સ્ટેશનવાળા ગામમાં રહેવાની હતી, પણ એ બર આવી જ નહિ.’

એમણે એક પુસ્તક ભંડાર પણ શરૂ કર્યો, જ્યાં વાચકોની અભિરૂચિને પોસે તેવાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે. પુસ્તક પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિના મંડાણ પણ કર્યાં. આજે ‘લોકમિલાપ’ પુસ્તક ભંડાર ગુજરાતના ઉત્તમ પુસ્તકભંડારમાંનો એક છે. લોક મિલાપ પ્રકાશનનું ગુજરાતી પ્રકાશનમાં સૌથી મોટું પ્રદાન એ છે કે એણે શિષ્ટ વાચનનાં પુસ્તકો ઓછી કિંમતે લોકોને પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. ઉત્તમ ગુજરાતી સાહિત્યની સસ્તા દરની આવૃત્તિ ઓ લાખોની સંખ્યામાં પ્રકાશિત કરી એમણે વિક્રમ સર્જ્યો છે. 1972માં ઝવેરચંદ મેઘાણીની 75મી જયંતી નિમિત્તે ‘કચ્છીનો રંગ’ નામે મેઘાણી સાહિત્યનાં

સોજન્ય : નિર્મિશ ઠાકર
e.mail : nirmish1960@hotmail.com

ત્રણ પુસ્તકોનો એક સેટ એમણે પ્રગટ કર્યો. આની એક લાખથી પણ વધુ નકલોની આગોતરી વરદી નોંધાયેલી. તે પછી તો ચૂંટેલાં પુસ્તકો અને સંક્ષિપ્તકરણ પાછળ મક્કસદ હતી. 1989માં એમણે ગુજરાતી સાહિત્યના પાંચ ચરિત્રગ્રંથોને ટૂંકાવીને ચંદનના ઝાડ નામે એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું, જેની એક લાખ નકલો પ્રિન્ટ ઓર્ડર હતો. મહેન્દ્રભાઈ માને છે કે ઉત્તમ સાહિત્યની મૂળ આવૃત્તિનાં મોટાં પુસ્તકો વાંચવાનો આજે લોકો પાસે સમય નથી કે નથી એની મોંઘી કિંમત ચૂકવવાની તાકાત. આથી ટૂંકાવેલ સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ સસ્તા દરે પ્રગટ થાય તો લાખો લોકો સુધી એ પહોંચે. પછી ઘણા મૂળ ગ્રંથ તરફ પણ વળે.

તેઓ માને છે કે સારાં પુસ્તકોને લોકો સુધી લઈ જવાં હોય તો પુસ્તક પ્રદર્શનો યોજવા પડે. વર્ષો સુધી એમણે પુસ્તક મેળાઓ કર્યાં છે અને બાર્કીના સમયમાં ગુજરાતભરની શાળા કોલેજમાં પસંદગીનાં પુસ્તકોનાં પઠન માટે એ ખૂંદી વળે છે. સાહિત્ય પ્રચારના એ એવા તો ભેખધારી છે કે ભાવનગરમાં થોડાં વર્ષ બાળ સાહિત્ય ભરેલી હાથલારી પણ એ ચલાવતા. બીજા લારીવાળાઓની જેમ સાંજે જ્યાં જ્યાં લોકોની ભીડ હોય ત્યાં એ લારી લઈને ઊભા રહેતા. અંગત જીવનમાં એ ચુસ્ત ગાંધીવાદી રહ્યા છે. વર્ષો સુધી એમના કુટુંબને જરૂરી અનાજ એ જાતે જ દળતા. ‘ઘંટી ચલાવવી એ મારા માટે ગાંધીજીના રૈટિયાની જેમ ધ્યાનનો એક પ્રયોગ હતો. મને ઘણા સારા સારા પ્રોજેક્ટો દળતાં દળતાં સૂએલાં.’ સાદગીના આગ્રહી આ માણસને અંગત જિંદગીમાં એક જ શોખ છે, આઈસ્ક્રીમ ખાવાનો.

સંક્ષિપ્તકરણ ઉપરાંત મહેન્દ્રભાઈની અનુવાદો કરવાની હથોટી છે. વિક્ટર હ્યુગોના નાઈન્ટી થ્રી, થોર હાયરડાલના કોન્ટ્રી એક્સપિડિશન અને

હેનરિક હેરના સેવન યર્સ ઈન તિબેટના ગુજરાતી અનુવાદો એમણે કરેલા છે. એમણે ઘણાં પુસ્તકોનાં સંપાદન પણ કરેલાં છે. સાહિત્ય અંગે વાતો કરો તો મહેન્દ્રભાઈ ખુલ્લા દિલે વાત કરે, પણ વ્યક્તિ તરીકે એમના જીવન વિષે કુતૂહલ દાખવો તો એ કાચબાની જેમ જાતને સંકોરી લે. ‘મારામાં કશું અદ્વિતિય નથી કે તમને જાણવામાં રસ પડે.’ પણ એમનામાં ઘણું અદ્વિતિય છે. સાહિત્ય પ્રેમને એમણે સામાન્ય જનતાને પોતે જે અનુભવે છે તે અનુભવવાની તાલાવેલી લગાડી છે. એમણે જે લખ્યું છે તે પરથી એટલું તો ચોક્કસ છે કે એ ઘણું સારું લખી શકે છે, પણ એમણે મૌલિક લેખનની બહુ તમા રાખી નથી, કેમ ? ‘મારી હેસિયત જ નથી. મારી સામે કેવા કેવા આદર્શ પડ્યા છે. કાકા સાહેબ કલેલકર, સ્વામી વિવેકાનંદ, ઉમાશંકર જોષી, દર્શક અને મારા પિતા ઝવેરચંદ મેઘાણી. આ બંધા હિમાલયના ઉત્તંગુ શિખરો જેવા સર્જકો જે ભાષામાં હોય તેમાં મારી કેટલી ગુંજાઈશ ?’

આ શરમાળપણું છે કે સ્વને ઓગાળી નાખવાની સભાન પ્રક્રિયા છે એ વિશે કોઈ ખુલાસો તમે મહેન્દ્રભાઈ પાસે નહિ મેળવી શકો. ‘આ જન્મે તો ઉત્તમ સાહિત્ય વાંચવું જ છે અને બીજાને વંચાવવું છે. પૂરતું ભાષ્યું બંધાઈ જાય આ જન્મે તો કદાચ આવતા જન્મે મૌલિક લખવાની હિંમત કરીશ.’

ગુજરાતી ભાષા ટકી જશે તો તેની પાછળ આવા નિષ્કામ શાગિદોના ઋષિકાર્યો જ હશે.

(દિવંગત લેખકની કલમે લખાયેલાં રેખાચિત્રો માંહેની એક પ્રસાદી)

ગુફ્તગૂ -

લંડનના વસાહતીઓના સાહિત્યની

અવગણના કરતા મેયર

• યોગેશ પટેલ

‘વડે મસાલા’ પ્રોજેક્ટ દક્ષિણ એશિયાના વસાહતીઓના સાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવાનું કાર્ય કરે છે. જેમાં લોર્ડ ધોળકીઆ, લોર્ડ પારેખ અને કવિ દેબજાની ચેટર્જીનો ફાળો પણ છે. તાજેતરમા એનું કાર્યક્ષેત્ર વિશ્વભરનાં વિવિધ વસાહતી વર્ગનાં સાહિત્યને આવરવા સુધી પ્રસર્યું છે. લંડનમાં મેયરની ચૂંટણી દરમ્યાન મેં ઉમેદવારોનો સંપર્ક કર્યો. વધુ નક્કર ચર્ચા કરવા માટે લંડનની ભૂગર્ભ રેલવેમાં જાહેરાતોના પોસ્ટરોને સ્થાને, પ્રગટ થતાં કાવ્યોની પસંદગીનો વિષય મેં એમની સામે છંછેડયો. પસંદ થતાં અગડમબગડમ કાવ્યોને લંડનની પચરંગી પ્રજા સાથે શું સંબંધ ? પ્રવાસી લેખકોએ સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રની જેમ અનેકવાર મને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

બીજી બાજુ, એ પણ નોંધવું જોઈએ કે લંડનગરનાં સૌથી વધુ આ રેલવેનો ઉપયોગ કરે છે. લંડનમાં આશરે ૪૨.૩ ટકા જેટલી વસાહતી પ્રજા છે. તેમાં ૧૩.૩ ટકા દક્ષિણ એશિયાના વસાહતીઓ, ૧૦.૬ ટકા આફ્રો-કરિબિયન અને ૧૧.૩ ટકા પરદેશી ગૌરવાર્ણીય વસાહતીઓ આવી જાય છે. રેલવેને એમનાં ભાડાથી ફાયદો તો થતો હશે ને ? બીજાં બહાના તો સમજ્યા, પણ એમનાં ભાડાથી થતાં ફાયદાને શું કામ આ સત્તાધારીઓ અવગણતા હશે ?

સમજ્યા કે ‘પોએમ્સ ઓન અન્ડરગ્રાઉન્ડ’ પ્રવૃત્તિ અમેરિકન લેખક જ્યુડીથ શરનેઈક દ્વારા ચાલે છે, પરંતુ એ ‘ટી.એફ.એલ.’, આર્ટ કાઉન્સિલ અને લંડનના મેયરના આશીર્વાદથી થનગને છે. મેયરમાં કૌવત હોય તો પસંદગીમાં દખલ થઈ શકે. ફૂંડના દમની વાત છે.

કેન લિવિંગસ્ટન અનુભવી છે તેથી તેમનો પ્રત્યુત્તર શ્રેષ્ઠ છે. ‘હું સહમત થાઉં છું કે લંડનમાં કલા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ પ્રજાના વૈવિધ્યને નથી પ્રગટ કરતી. મારો પ્રયત્ન હંમેશાં લંડનના આર્ટ્સ બોર્ડ અને રાજકીય સંસ્થાઓમાં લઘુમતિની હાજરી વધારવા પ્રતિનો રહ્યો છે. એને માટે 2000 અને 2008 વચ્ચે, મારા સમય દરમ્યાન, મેં મેયરની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. મારી આ શરત મુજબ નિમણૂક અયોગ્ય હોય, તો મેં નિમણૂક નકારી છે. મેં GAIN જેવી લઘુમતિને બોર્ડનો સ્તર સુધી તૈયાર કરતી પ્રવૃત્તિને માટે ફૂંડ પણ ફાળવ્યું હતું.’ સ્વાભાવિક છે કે એંગલો ઈન્ડિયન સિઓબેન બેનિટા પાસે કેન લિવિંગસ્ટનનો અનુભવ નથી,

પરંતુ કશું પરિવર્તન લાવવની ધગશ તેમનામાં જાહેરી છે. તેમનું કહેવું છે કે 'ટ્યુબ લક્ષી તમારા પ્રશ્નનો આભાર. મારા પ્રચારનું કેન્દ્ર લંડનના સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય પ્રગટ કરવાનું છે તેથી તમારી ભાવનાને હું સમજું છું. હું આ માટે ચોક્કસ પ્રયત્ન કરીશ.'

આ ઉમેદવારોની સરખામણીમાં બોરિસ જલોનસનનું વર્તન શરમજનક પુરવાર થયું. આજકાલ કરતાં કરતાં અંગત પ્રતિભાવ આપવાનો તો બાજુ પર રહ્યો, પરંતુ નેગેટિવ પ્રચારના ચક્રમાં એમના મિડીઆ ડાયરેક્ટર સેમે બીજા ઉમેદવારો શું કહે છે, તેની પૂછતાછના ચક્રની બહાર ના નીકળી શક્યા. મેં જરા ખંખર્યા ત્યાર પછી પણ બોરિસ જલોનસનવતી એ જ બોલ્યા. તે પણ કોઈ સંદર્ભ વગ. પ્રચારના પતાકડામાં હોય, એવી અનેક ઠેકાણે કરેલા મોટા કાર્યોની યાદી ઠપકાવી. એમનો અભિપ્રાય છે કે એ બધાનો આડકતરો ફાયદો યાદ રાખો. આશા રાખીએ કે બોરિસ બાઈક ઉપરથી ક્યારેક તો ઊતરશે. ચૂંટણીઓ આવશે ને જશે. ઉમેદવાર પ્રચાર દરમ્યાન જે જવાબ નથી આપી શકતો, તો ચૂંટાઈને શું કરવાને હતો ?

ખેર 'વર્ડ મસાલા'નું કાર્ય, વિષય વિશે, જાગૃતિ લાવવાનું છે. હાલમાં, એક એક્સપેટ બ્લોગમાં, મેં 'વર્ડ મસાલા' પ્રોજેક્ટ વિશે લખ્યું. બે જ દિવસમાં ૫૦૦ ઉપરાંત લેખકોએ પ્રતિભાવ અને કાવ્યો મૂક્યાં. એમાંથી એ શીખવાનું છે કે રાજકારણમાં પહેલા નેતાઓ ભૂલે છે કે સાહિત્ય જીવનનું એક અગત્યનું અંગ છે.

e.mail : vat.consultants@gmail.com

ઓળખ ગુજ્જુઓની દુનિયામાં છાપવી છે
ઢોકળાં, ગાંઠિયાં, ને કઢીની
ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે
ઓળખ ગુજ્જુઓની દુનિયામાં છાપવી છે
પેટન્ટ ગુજરાતી થાળીની
ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે
ઓળખ ગુજ્જુઓની દુનિયામાં છાપવી છે
જલેબી, ફાફડા ને મેથીના ગોટા સાથે ચટણી ફ્રીની
ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે
રેકડી લારી ઉપર ઊભા રહીને અડધી યા
ચાર મિત્રોમાં વહેચીને પીવી છે
અમદાવાદી ઓળખ આપવી છે
સૌરાષ્ટ્રની બગાવત ને બહાદુરીની ઓળખ આપવી છે
બાજરીનો રોટલો ને ઓળખની સાથે
છાશની ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે
વાતમાં એકાદી મીઠી ગાળ ન હોય તો સુરતી શાનો ?
સુરતની ધારી ને કાલી વાણી સાથે
ખમણ ખમણીની ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે
અલ્યા, હું, સ ?
ઈમ નાં બોલે તો
મેહાણિયો શાનો ?
વલ્લ લેવલે ગુજરાતી શીખવાડવી છે
અલ્યા, રયો, જ્યો, તો એમ કહી
અન્ગ્રેજોને તાડૂકી ને બોલનાર
'ચીયો છ લ્યા એની બોનનો મોટી'
મણિબહેન પટેલની નીડર, નિખાલસ, નિર્દોષ
વાણી શીખવાડવી છે
ગાંધીની ખાદી સાથે સાદગીનું, સત્ય ને અહિંસા રીત

શીખવાડવી છે

નીડર વલ્લભ પટેલની સરદારી બતાવવી છે

મુન્સદી મોરારજીની વહીવટી ક્ષમતા કુશળતા શીખવાડવી છે

ગુજરાતીની ઓળખ દુનિયામાં દેખાડવા

મારે ફ્રેન્ચાઈઝ આપવી છે

- ભૂમિત પટેલ

(ફ્રેઈસબુક' પરથી, 27.03.2012)

- એતાનશ્રી

તેમના જેવા બેચાર નેતાઓ જે સ્વતંત્ર ભારતને મળતા રહ્યા હોત

• “ઓપિનિયન”ના છેલ્લા અંકમાં ઋતુલ જેથી અનુવાદિત ભગતસિંહનું લેખન ‘હું નાસ્તિક ...’ વાંચવાની બહુ જ મજા આવી. ૨૩ વર્ષના એક ‘છોકરા’એ કરેલ વિશાળ વાંચન, તેનું ગહન વિશ્લેષણ, જીવનના ટૂંકા પણ ધારદાર અનુભવો અને આ બધા પર આધારિત એવો તેનો નાસ્તિકતા પરનો પત્ર આશ્ચર્યજનક અને હૃદયવેદક છે. ૨૩ શું ૩૨ની વયના આજના વ્યાવસાયિક યુવાનો (જેમાંનો હું એક છું, ભલે ૪૮નો અને આસ્તિક), કે જે ઈજનેરી, વાણિજ્ય કે વિત્તીય ઉપાધિઓ રળી લાવી શકે છે, તેમની પાસે આવી કે આના દશમા ભાગની બુદ્ધિસામર્થ્ય અને આત્મિક વિશુદ્ધિસભર ચર્ચાની અપેક્ષા કરવી વિકટ છે.

અનુવાદકે કહ્યા પ્રમાણે ભગતસિંહ હવે ફક્ત એક પ્રતિમા [icon] બની રહી ગયા છે અને દેશે તેમને જાણવાની કોઈ તકલીફ લીધી નથી. આજ મને પહેલી વાર તેમના અકાળ બલિદાનનું દુઃખ થાય છે. તેમના જેવા બે ચાર નેતાઓ જે સ્વતંત્ર ભારતને દર પેઢીએ મળતા રહ્યા હોત, તો આજે આપણા દેશની પરિસ્થિતિ ઉત્તમ હોત ! ... ચાલો આપણે તેમના અમુક ગુણોને ‘to do’માં લાવીએ ...

આટલા સુંદર લેખ માટે તમારો ય ખૂબ ખૂબ આભાર.

- ચેતન શાહ

(રિયાઝ, સાઉદી અરેબિયા)

e.mail : chetan.gshah@gmail.com

સુખદુઃખનો ઓટલો ગુમાવવાથી થતો ખાલીપો

• માર્ચ અંકમાં રાધેશ્યામ દૂબેએ સ્વ. અતુલભાઈ સવાણીની વિદાયને સ્મૃતિ અંજલિ આપતાં લખ્યું : ‘દાયકાઓનો સાથ છૂટ્યો’. અને દીપક ધોળકિયા એ વસમી વિદાયને ‘અબ અતુલભાઈ દૂર અસ્ત’ કહે છે. અમીષ શેઠે લખ્યું : ‘સુખદુઃખની વાતો કરવાનો ઓટલો ગુમાવ્યો.’ વિપુલ કલ્યાણી અને પ્રકાશ ન. શાહ પણ અતુલભાઈના આત્મીય ને અંતરંગ મિત્રો હતા. અને એ બંને મિત્રોને અતુલભાઈની વિદાયથી જે આઘાત, શોક લાગ્યો હતો, એની કળ વળી નથી.

ભગવદ્ગોમંડળમાં મિત્ર શબ્દના વીસથી વધુ અર્થ આપેલા છે. પરંતુ આ દિવસોમાં હું મિત્રનો અર્થ કરું છું ‘અંતરંગ આત્મીય સંબંધ; બે જીવોનો મેળ’ અને અમીષભાઈ કહે છે તેમ ‘સુખદુઃખની વાત કરવાનો ઓટલો’. એવો ઓટલો એવો આત્મીયજન, મિત્ર માર્ચની ૩૦મીએ ગુમાવ્યો. ધનસુખ વિઠ્ઠલભાઈ મિસ્ત્રી તેનું નામ. ધનસુખભાઈની કેન્યાના દિવસોમાં અલપઝલપ ઓળખાણ. અમે બંને ત્યાં શિક્ષક હતા. આ દેશના વસવાટ પછી અમારી મૈત્રી બહુ જ ઘટ્ટ બની અને અમે અરસપરસ ઓટલો બની રહ્યા. ૧૯૮૦માં મારી પત્ની કમુના અવસાન પછી ધનસુખભાઈએ મારી વિધુરાવસ્થામાંનો ખાલીપો ઘણું અંશે દૂર કર્યો. અને અમે નિકટના આત્મીય મિત્રો બનીને રહ્યા.

દિવંગત ધનસુખભાઈ અને મારી નિકટતાને શબ્દોમાં ઉતારનાર ગુજરાતના જાણીતા પત્રકાર અને લેખક સ્વ. જયન્ત પંડ્યા. ૧૯૯૭-૯૮માં જયન્તભાઈની સટન કોલ્ડફિલ્ડની મુલાકાત પ્રસંગે ધનસુખભાઈ અને હું એમને બલ્લીગામ રેલવે સ્ટેશને લેવા ગયા હતા. તે પ્રસંગને યાદ કરતા જયન્તભાઈએ લખ્યું : ‘કાર ધનસુખભાઈ હાંકતા હતા. રેલવે સ્ટેશનથી મુકામ સુધીની સફરમાં ધનસુખભાઈ સાથે વાત થઈ તે ઉપરથી તેમના સ્વસ્થ અને સમતાપૂર્ણ જીવન

વ્યવહારનો ખ્યાલ આવ્યો. આત્મિક ઊંચાઈ એમની સહજ રીતે દેખાઈ આવતી હતી. ધનસુખભાઈ સાથેની પહેલા મેળાપમાં સુજનતાની છાપ પડી આજે પણ એટલી જ લીલીછમ લાગે છે.’ ધનસુખભાઈ અને મારા અંતરંગ સંબંધની નીકટતાનું કારણ આપતાં એમણે લખ્યું : ‘ડાહ્યાભાઈ અને ધનસુખભાઈને એક સૂત્રે બાંધે એવું કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે ચિંતન’.

બે વરસ પર, એપ્રિલ 2010 વેળા, ધનસુખભાઈ બાયબલમાં આવતી ઉંમર સિત્તેરે [three scores and ten] પહોંચ્યા ત્યારે નાનો સરખો ‘હાર્ટ એટેક’ થયો. સારવાર અને સર્જરી બાદ બેત્રણ મહિનામાં હરતા ફરતા, કામ કરતા થયા. પરંતુ આ ઘટના પછી, એમના મનમાં વિચાર રહ્યો કે હવે પછીનો સમય હશે તે ઈશ્વરની દેન હશે. આથી તેનો ઉચિત ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એ વિચારને અમલમાં મૂકી જુલાઈ 2010ના રોજ એક શાનદાર મિજબાની રાખી - એક શામ આપ કે નામ - જેમાં એમણે પોતાનાં તમામ મિત્રોને, સગાંસંબંધીઓ, વ્યવસાયમાં કામ કરતાં સાથીઓ અને વેપારીઓને આમંત્ર્ય આપ્યું.

ધનસુખભાઈનું આ આમંત્રણ સ્વીકારતાં મેં એમને લખ્યું હતું : ‘વહાલા ધનસુખ. 36 વર્ષના જલાલુદ્દીન રુમી અને 38 વર્ષના દરવેશ જેવા શક્તિશાળી મિલન અને સંગતમાં અજબનો જાદુ હતો. બંનેએ એક બીજાનાં જીવનમાં કેવા કેટલા રંગ પૂર્યા એ કહી - જાણી ન શકાય એવી મિત્રતા રહી. બંને જણ ધ્યાનમાં વખત ગાળતા અને આધ્યાત્મિક ચર્ચામાં ડૂબતા અને સંગીત - કવિતા - નર્તનની વાતો કરતા. કંઈક અંશે, ધનસુખ, આપણી આવી મિત્રતામાં વર્ષો ગયાં એનો આનંદ રહ્યા કરવાનો. એ જ આપણા જીવનની શામ - સુંદર, સરળ અને સુખી. રુમીના શબ્દો - Blessed time / When we are sitting / I and thou / In delight / We are united. આવી શામો આપણે ઘણી વિતાવી. ખાસ ગોઠવેલી શામમાં આવવાનો આનંદ રહેશે. - મસ્ત એ સરામ આમાદ, નૂરે નજરમ આમાદ.’

ધનસુખભાઈએ પ્રતિભાવ આપતા લખ્યું : ‘ડાહ્યાભાઈ. પરમ હિતરથુ સખા / કે જિગરના કિલ્લા. કેવી રીતે સંબોધું ? સદ્ભાગ્ય મારા કે જિદગીમાં તમારો મેળાપ થયો.’

આવો આત્મીય મેળાપ 35 વર્ષો પછી તૂટી પડતા મારું હૃદય તૂટ્યું છે. ખાલીપો અનુભવી રહ્યો છું. હજુ પંજના કાપા જેટલા જ દિવસો ગયા છે, અને એમની હયાતીના, કરેલી ગુફતગૂ, વાતો, હસી-મજાકના ભાણકારા જીવંત છે. In sorrow I feel lonely and lost.

- ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રી

[‘Kamal Kunj’, 3 Buckingham Mews, SUTTON COLDFIELD, West Midlands, B73 5PR, U.K.]

ગુજરાતી ભાષા પર, માતૃભાષા પર હોય એવું, પ્રભુત્વ નહીં હોય

• “ઓપિનિયન”માં મારા ગુજરાતી ભાષા પરના લેખનો ભાવાનુવાદ વાંચી આનંદ થયો. આ લેખ મેં વરસો પહેલાં લખેલો. ત્યારે ઘણા બધા ‘વિદ્વાનોએ’ (જેમાં દયાશંકર જેથીનો પણ સમાવેશ થાય છે) વિરોધ કરેલો. આજ હું સાચો પડી રહ્યો છું, એનું મને દુઃખ છે. મારું કહેવું એટલું જ છે કે જે ગુજરાતી ભાષાનું આમને આમ ધોવાણ થતું રહેશે, તો આપણી પાસે ગુજરાતી લખતા-બોલતા માણસો હશે, પણ એ લોકોનું ગુજરાતી ભાષા પર, માતૃભાષા પર હોય એવું, પ્રભુત્વ નહીં હોય. તમે ભોળાભાઈ પટેલ અને ગુણવંતભાઈ શાહના લેખો મૂક્યા એ પણ ગમ્યું.

- બાબુ સુથાર

e.mail : basuthar@gmail.com

• “ઓપિનિયન”નો અંક મળ્યો. ગુજરાતી ભાષા વિશેષાંક બદલ ખૂબ ખૂબ અભિનંદન. ભગતસિંહ વિષેનો માહિતી સભર લેખ પણ ગમ્યો. બધા જ કાવ્યો પણ ગમ્યા.

- હરીશ ત્રિવેદી

e.mail : harisht895@sbcglobal.net

• મારી કવિતા “ઓપિનિયન”ના માર્ચ ‘12ના અંકમાં પ્રગટ કરવા માટે તમારો આભારી છું. આવા સામયિકમાં મારી કવિતા જોઈને મને પોરસ ચરે છે.

- ચિંતન શેલત

e.mail : cdselat@gmail.com

• માર્ચનો અંક મળ્યો. આભાર. ભોળાભાઈ પટેલનો તેમાં લેખ જોઈને આનંદ થયો. સન 1952માં અમે એક જ હાઈ સ્કૂલમાંથી ઉત્તીર્ણ જાહેર થયા હતા. મારો એમની સાથેનો સંપર્ક હજુ રહ્યો છે.

- ચીમન પટેલ ‘ચમન’

e.mail : chiman_patel@hotmail.com

‘બન્દોકે લિફ રોના હી તો રોનક હૈ’

• માર્ચ અંક મળ્યો. આબિદાજી મારી પસંદગીનાં ગાયક છે. એમને સાંભળ્યા વિના રહી નહીં શક્યો. માનશો, આ આખી મુલાકાત મારે મન સત્સંગ બની રહી. પોરસાવતી મુલાકાત હતી. એમણે, જુઓને, કહ્યું : ‘બન્દોકે લિફ રોના હી તો રોનક હૈ’. ઈસ્લામની વ્યાખ્યા પણ જયી ગઈ. ફરી આભાર.

- કિશોર દેસાઈ

e.mail : kdesai1938@gmail.com

• મારી કૃષ્ણ વિશેની વાત પ્રગટ કરીને તમે મારા પર ઉપકાર કર્યો છે. લેખન માટે આમ તમે મને પ્રોત્સાહિત કર્યો. જુઓ ને, હવે ‘ફેઈસબુક’ પર પણ મેં Ravi Gujarati (રવિ ગુજરાતી) નામક એક નવું જૂથ શરૂ કરી દીધું છે. તેને સારુ ય મને સૂચન કરતા રહેજો.

- રવિ પટેલ

e.mail : ravipatel122788@gmail.com

તેની જ મને નવાઈ છે ...

• “ઓપિનિયન” હરહંમેશ સમયના બોગદા વાટે, મારી જાત સાથે મને સતત જોડતું આવ્યું છે. મારા આત્માને કોઈક ધૂળની ડમરીઓનાં વાદળ ઘેરી વળ્યાં છે, અને તેની ભાળ પણ તે આખી જાય છે. દૂરસુદૂરની જૂની યાદની વાર્તા માંડતી અને વતનની ખુશબૂ ફેલાવતી, એક પા પહેલા વરસાદની ઝડી તેમ જ બીજી પા આનંદની ઘડી બેઘડીની મોજને જાણે કે પોતાની છબિમાં અંકિત કરી લેવા તડપતાં ગૌરવભરે ડોલતાં ડેફોડિલ ફૂલો વચ્ચેની અહીં કોઈ સ્પર્ધા જામતી ન હોય, તેવું લાગે છે.

આ બંધી મારા અંતઃકરણની અતાગ ભૂમિની વાતો છે જેને આપણે વળગી તો નથી રહ્યા ને ? તેની જ મને નવાઈ છે ...

- યોગેશ પટેલ

e.mail : vat.consultants@gmail.com

• “ઓપિનિયન” મેગેઝિનને વિગતે વાંચ્યું. ઘણા આર્ટિકલ્સ ગમ્યા. આગામી અંકો ય મેળવવા ગમશે. ... મને ખુશી થઈ કે મારી કવિતા છાપવાને યોગ્ય લાગી. દુર્ગેશભાઈ ઓઝાના emailથી થોડુંક સુખદ આશ્ચર્ય થયું હતું.

- મુનિરા અમી

e.mail : munira.ami@gmail.com

તે ક્યારે ય અટપટું બન્યું નથી, દરેક વખતે વિચારપ્રદ જ રહ્યું છે

• અંક પાઠવવા માટે આભારી છું. “ઓપિનિયન” સરસ પ્રગતિ સાધી છે. તમને અભિનંદન હજો. “ઓપિનિયન” વાંચવાનો આનંદ છે. તે ક્યારે ય અટપટું બન્યું નથી, દરેક વખતે વિચારપ્રદ જ રહ્યું છે.

આબિદાની ‘લિન્ક’ તથા ગુજરાતના 2002 વેળાના કોમી તોફાનો અંગેની ચર્ચાઓ ભારે રસદાયક રહ્યાં. આપણી માતૃભાષા અંગેના લેખો ખરેખાર આંખ ઉઘાડનારા છે.

- ઉષા ઠક્કર

e.mail : ushathakkar@yahoo.com

• હાર્દિક અભિનંદન. તમારા તરફથી નિયમિતપણે વિગતો, માહિતીઓ અને પત્રાચાર મળતાં રહ્યાં છે. તેનો આનંદ.

- ઈમિતયાજ પટેલ

e.mail : imy.patel@hotmail.co.uk

• ખૂબ ખૂબ અભિનંદનો. ભારે મોટી સિદ્ધિ.

- જવાહર બક્ષી

e.mail : baxi_jawahar@hotmail.com

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરથી)

ફ્લાઈટ લેન્ડ થતાં નીલીને મેં મારી માતાના હાથમાં આપી દીધી પણ મેં જોઈ લીધું કે પિતાજી આંખના ખૂણાથી તેને જોઈ રહ્યા હતા. તેમને હતું કે નીલી જ્ય જેવી અમેરિકન-શ્વેત હશે ! પણ નીલી ઘઉંવાર્ણી કરતાં ઊજળી ને શ્વેત ઓછી એવી આકર્ષક ઘાટીલી હતી. તેના ઉછળતા હાથપગ કદાચ પિતાજીને મારું બાળપણ યાદ અપાવતા હશે. નીલીની આંખો એકદમ ચમકદાર, પિતાજીના જેવી જ હતી. જાણે તેજકિરણોના ફુવારા તેમાંથી ઊડતા હોય ! નીલી નાનીમાના હાથમાં સ્નેહથી સમાઈ ગઈ હતી. પણ પિતાજી કશું બોલ્યા નહીં. જ્યે સ્નેહથી મારો વાંસો થપથપાવ્યો ને કહ્યું, 'ડોન્ટ બી અપસેટ ! નેચર વિલ ટેક ઈટ્સ કોર્સ !' પણ મારા મનમાં અવઢવ હતી. કરશે?

સાંજના ભોજન પછી હું ને જ્ય મારા પહેલાંના બેડરૂમમાં ગયાં. મારો રૂમ જોવો હતો તેવો જ સજાવવામાં આવ્યો હતો. નીલીની જાણે ચિંતા અમને ઓછી થઈ ગઈ હતી. આ દેશમાં પતિઓ પણ બાળકોને દૂધની બોટલ પીવડાવે છે, દૂધ ગરમ કરે, બાળકોના નેપીઝ - બાળોતિયાં બદલાવે, નવડાવે, કપડાં પહેરાવે. ભારતીય પતિઓને આવું બધું ન ફાવે કે પછી ભારતીય પત્નીઓએ જ ભારતીય પતિઓને બગાડ્યા હશે ! અહીંની ભાષામાં 'સ્પોઈલ' કર્યા હશે ! જ્ય ખુશીથી બોલ્યો, 'હાશ ! આજ રાત્રે મારે નીલીને દૂધ પિવડાવવા નહીં ઉઠવું પડે !'

મને યાદ આવી ગયું, મારા પિતાજી હું નાની હતી ત્યારે મને નવડાવતા, કપડાં પહેરાવતાં. માતાજી બોલતાં કે લાવો હું કરી નાખીશ, પણ પિતાજી ન માનતા. કેટલું વહાલ મને તેઓ કરતા. 'મોના, શું વિચારે છે?' જ્યે પૂછ્યું. 'પિતાજીએ નીલીને તેડી પણ નહીં ! આટલો ગુસ્સો !' દુઃખને લીધે કે ઘવાયેલી લાગણીઓને લીધે હું ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી.

મધરાતે માતાસહજ સ્કુરણાથી હું જાગી ગઈ. નીલીની બોટલનો ટાઈમ થયો હતો. પણ માતાપિતાના રૂમમાંથી નીલીના રડવાનો અવાજ નોતો આવતો, એને બદલે દીવાનાખંડમાંથી ધીમોધીમો નાની છોકરીના ખિલખિલાટ હાસ્યનો અવાજ સંભળાયો.

યુપકીથી હું દાદાર પર આવીને નીચેનું દ્રશ્ય જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. નીલી, દીવાનાખંડના ગાલીયા પર ઓશીકા પર સૂતી હતી. તેના હાથપગ ખુશીથી ઊછળતા હતા. તે જાણે તેના પર ઝળૂંબી રહેલા એક ભારતીય ચહેરાને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. એ ઝળૂંબી રહેલો સખત ચહેરો જાણે મખમલી સ્નેહનો સાગર લાગતો હતો. મોઢા પર એક ચમકતું હાસ્ય હતું. આંખોમાં ખુશીના ચમકારા હતા. પિતાજી નીલીને બોટલ પીવડાવી રહ્યા હતા ને નીલીના બચકારામાંથી જાણે પ્રેમનો સાગર વહેતો હતો. તેઓ નીલીના પડખામાં આંગળીઓથી

ગુદગુદી કરતા હતા. એનો ખિલખિલાટ મને સંભળાતો હતો.

બેડરૂમમાં આસ્તેથી સરકી મેં જ્યને ઉઠાડ્યો. 'જ્ય, જ્ય, ચાલ તો બહાર, તને કંઈક બતાવું !' જ્ય તો આભો જ બની ગયો. પિતાજીને મનાવી લેવા જેટલી હું આતુર હતી તેટલા જ પિતાજી પણ આતુર હતા, પણ તૂટેલા સ્નેહના સેતુને ફરી બાંધવો કેવી રીતે તે અમને આવડતું નોતું. નીલી એ સેતુ બની ગઈ. નીલીએ દૂધ પી લેતાં પિતાજીએ તેને તેડી, તેને ઓડકાર ખવડાવ્યો, ને થપથપાવતાં રૂમમાં ફરતા ફરતા ગાવા લાગ્યા. 'વાદળઘેર્યા આભમાં, તું જ મારું તેજકિરણ, તું જ મારું તેજકિરણ.'

જ્યે સમજપૂર્વકની દ્રષ્ટિ મારા પ્રત્યે કરી. નજીક સરી તેની ગોદમાં હું લપાઈ. મારા ચહેરા પર તેણે પણ એ જ તેજકિરણ જોયું. મારા પિતાજી મારા ચહેરા પરથી પરાવર્તિત થયેલું એ જ તેજકિરણ અત્યારે નીલીના ચહેરા પર જોઈ રહ્યા હતા !

(સૌજન્ય - પુન:પ્રકાશિત : <http://www.readgujarati.com/2011/09/06/vadalgheerya/>

e.mail : navinvibhakar@hotmail.com

ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

• દીપક બારડોલીકર

સળગ્યું છે સળંગ ઉપવન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ
નથી કો આશરો, આસન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

અમે તો પ્રેમનાં પુષ્પો
લઈને થાળમાં ફરીએ
છે સામે તેજનું શાસન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

કદાચિત્ત કરબલાનો સિલસિલો
છે આજ પણ ચાલુ
કતલ છે, આગ છે, પલટન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

પરાયા હોય તો પડકારીએ
બેશક લડી લઈએ
અહીં તો છે સ્વજન દુઃશ્મન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

છે શાહી તોર મુનસફનો
અદાલતના નિયામકનો
છે ભીનાં ન્યાયનાં લોચન
કહો, ફરિયાદ ક્યાં કરીએ

[136, Stamford Street, Old Trafford,
MANCHESTER M16 9LR, U.K.]

વળગણનો વળગાડ

• ધીજલાલ શાહ

માણસ જન્મે છે ત્યારથી જ કોઈ વળગણ વળગતું જાય છે. અને જેમ જેમ તે મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેને અનેક જાતનાં વળગણો વળગતાં જાય છે. તદુપરાંત આજના સમાજની, આજના વેપારની, આજના અર્થતંત્રની અને આજના રાજતંત્રની કાર્યવાહી અને યોજનાઓ, વળગણો વધાર્યે જાય છે. પરંતુ વળગણો ઘટાડવાની કોઈ વાત કરતું નથી.

જેમ ઘરમાં વળગણી ઉપર દિવસે દિવસે લૂગડાંનો ભાર વધતો જાય છે, તેમ આપણા જીવનમાં પણ વળગણોનો એ ભાર સહન થઈ શકતો નથી, ત્યારે જેમ વળગણી ભેવડી વળતી જાય છે, તેમ માણસ ભેવડ વળતો જાય છે. અને અંતે ભાર વધી જતાં જેમ વળગણીનું દોરડું તૂટી જાય છે, તેમ માણસના જીવનનો દોર તૂટી જાય છે અને માણસ રામશરણ થઈ જાય છે. કારણ કે વળગણીના દોરડાને માણસ સાંધી શકે છે અથવા નવું બાંધી શકે છે, પરંતુ જીવનના દોરને માણસ નથી સાંધી શકતો કે નથી નવું બાંધી શકતો.

જેમ જેમ ભૌતિક સાધનો વધતાં જાય છે, તેમ તેમ માણસના જીવનમાં વળગણોનો ભાર વધતો જાય છે અને જેમ જેમ ભાર વધે છે તેમ તેમ ચિંતા વધે છે અને તણાવ પેદા કરે છે. પરિણામે રોગ વધતા જાય છે, દવાઓ વધતી જાય છે અને નિદ્રા ઘટતી જાય છે. આ વળગણોના ભારની જવાબદારી આપણી પોતાની હોવા છતાં આપણે તેને ઘટાડવા પ્રયત્ન કરતા નથી. બલકે ભેગું કરવાનો લોભ, પ્રતિષ્ઠાનો મોહ અને આપણો અહમ્, આપણાં વળગણોમાં વધારો કરે છે. આમ વળગણોનો ભાર વધતો જાય છે.

આપણાં શાસ્ત્રો આપણને કહે છે, 'ભાઈ ! ત્યાગીને ભોગવ !' પરંતુ આજના ભૌતિકવાદમાં આપણી હિંમત ચાલતી નથી. પરિણામે વળગણોનો ભાર મોટો અને મોટો થતો જાય છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે ધન, દોલત, સત્તા, સંપત્તિ, માન, પ્રતિષ્ઠા વગેરેમાંનું કશું જ સાથે આવવાનું નથી. છતાં આપણે તે વળગણો ભેગાં કરીએ છીએ અને વળગી રહીએ છીએ. કારણ કે આપણે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ ભૂલી ગયા છીએ અથવા જાણતા નથી.

જેમ ચા, બીડી, દારૂ, તમાકુ વગેરેના વળગાડને ધીમે ધીમે દૂર કરી શકાય છે, તેમ આપણા વળગણોના વળગાડને પણ ધીમે ધીમે દૂર કરી શકાય છે. પરંતુ તે માટે આપણે પાકો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને સંનિષ્ઠ પ્રયાસ પણ કરવો જોઈએ. પરંતુ આપણે એવો કોઈ પ્રયાસ કરતા નથી. ઉપરથી રોજ રોજ નવાં વળગણો ઉમેરતા જઈએ છીએ અને તેમાં ફસાતા જઈએ છીએ. જે આપણે ત્યાગીને ભોગવીએ અને ધીમે ધીમે વળગાડથી અલિપ્ત થતા જઈએ તો આપણાં વધારાનાં, બિનજરૂરી વળગણો શૂન્ય થઈ જશે. જેમ સૂના ઘરમાં વળગણી શૂન્ય થઈ જાય છે તેમ.

[46 Greensward Lane, SUGAR LAND,
TX 77479 U.S.A.]

વાદળઘેર્યા આભમાં,
તું જ મારું તેજકિરણ,
તું જ મારું તેજકિરણ

‘અરે! જય, આપણને મોડું તો નહીં થાય ને?’

‘મોના, કેટલી અધીરી થઈ ગઈ છે તું? સાત વાગ્યાની ફ્લાઈટમાં જવા તે મને ને નીલીને ચાર વાગ્યાનાં ઉઠાડી તૈયાર કરી દીધાં છે. હજી પાંચ વાગ્યા છે. આપણે ટાઈમ પર લગવાડિયા એરપોર્ટ પહોંચી જશું. જરા શાંતિ રાખ !’ જયે શાંતિથી તૈયાર થતાં બંગ્લૂ વગેરે ગોઠવતાં કહ્યું.

‘ન્યુયોર્કથી લૉસ એન્જલસ બહુ લાંબી ફ્લાઈટ! કેમે કરતાં સમય પસાર નહીં થાય. તે મારાં વાંચવાનાં મેગેઝિન્સ લઈ લીધાં ને?’ મેં ગળામાં ચેન પહેરતાં કહ્યું. જય એની અધીરાઈ પર મનમાં હસ્યો, પણ બહુ સમજી હતો ને મારી અધીરાઈનું કારણ પણ સમજતો હતો.

જય ને હું આજે પાંચ વરસ પછી, લગ્ન પછી પહેલીવાર, લૉસ એન્જલસ મારા પિતાને મળવા ને નીલીને બતાવવા લઈ જતાં હતાં. નીલી હજી ત્રણ જ મહિનાની થઈ હતી. પ્લેનમાં બેઠા પછી હું વિચારે ચડી ગઈ. મારા મનમાં દ્વિધા હતી કે પિતા તરફથી કેવો આવકાર મળશે ! માતાએ તો અમારાં લગ્ન સ્વીકારી લીધાં હતાં. પણ પિતાજી ! જે સમય હર્ષોદ્ઘાસનો હોય તેને બદલે ! મારા પિતા સાથે પાંચ વરસમાં મેં ભાગ્યે જ વાત કરી હશે ! ન્યુયોર્કથી જ્યારે ફોન કરતી, પિતાજી ઉપાડતા ને મારો અવાજ સાંભળી તરત જ માતાજીને આપી દેતા. મારા પિતાજી ખૂબ જ કડક સ્વભાવના. શિસ્તમાં, સંસ્કૃતિમાં, રીતભાતમાં બહુ જ માનતા. એક ભારતીય પિતામાં હોવા જોઈએ તે બધા જ ગુણો તેમનામાં હતા. દીકરી મોટી થાય એટલે તેને ભારતીય સંસ્કાર પ્રમાણે રસોઈ બનાવતાં આવડવી જ જોઈએ, આછકલાં કપડાં પહેરવાં ન જોઈએ, અમુક રીતે જ બેસાય, વડીલોનો માન-મરતબો જળવાવો જોઈએ વગેરે ખૂબ જ કડકાઈથી શીખવતા. હું એકની એક દીકરી એટલે કડકાઈ કરે પણ વડાલ પણ એટલું જ કરતા. નાળિયેર જેવા હતા. બહારથી ખૂબ જ સખત પણ અંદરથી ખૂબ જ નરમ ! ને હું પણ તેમની જ દીકરી હતી – એવી જ સખત ને એવી જ સ્વાભિમાની !

ફોનમાં તેઓ વાત ન કરતા તો હું શેની કરું? એવા અહમમાં પાંચ વરસ નીકળી ગયાં. એકબીજાથી અમે ખૂબ જ દૂર નીકળી ગયાં હતાં. કદાચ પ્રત્યક્ષ રીતે, પણ પરોક્ષ રીતે એક દિવસ પણ હું તેમને ભૂલી નો’તી.

હું બાર વરસની થઈ. મારા પિતાને મન મારી માતા ભારતીય સંસ્કૃતિની જીવંતીજાગતી મૂર્તિ હતી. મને પણ એ જ ઢાંચામાં ઢાળવા તેઓ પ્રયત્ન કરતા. પણ તેઓ ભૂલી જતા કે હું અમેરિકામાં

જન્મી છું, અમેરિકામાં બાળકોનો વધુ સમય સ્કૂલમાં જતો જ્યાં મુખ્યત્વે અમેરિકન વાઈટ બાળકો જ ભણતાં. તેમના સંસ્કાર મારામાં ઝિલાતા. અમેરિકાનો માલોલ એવો કે ભારતની જેમ મોટાં મોટાં મેદાનો કે શેરીઓ ન હોય કે જ્યાં તમે તમારા મિત્રો સાથે રમતગમત રમો કે ધિંગામસ્તી કરો. સ્કૂલથી ઘરે આવે એટલે હોમવર્ક કરો અથવા ટીવી જુઓ. ને અહીં જન્મીને મોટી થઈ હોવાથી ટીવી જોવા કરતાં અમેરિકન પ્રોગ્રામ્સ જોવા ખૂબ ગમતાં. મારી માતા ઘરકામ ઉપરાંત સામાજિક કાર્યોમાં ભાગ લેતી. હિન્દુ તહેવારોમાં પણ સક્રિય ભાગ લેતી. હોળી, જન્માષ્ટમી, દિવાળી જેવા તહેવારો ખૂબ જ હોંશથી ઊજવતી. મને પણ પરાણે ભાગ લેવડાવતી. બાળક હતી ત્યાં સુધી બધું નવું નવું લાગતું.

પણ હાઈસ્કૂલ પૂરી કરતાં પિતાજી મને લોકલ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરવા માગતા હતા અને મારી મહત્વાકાંક્ષાઓને પાંખો આવી હતી. U.C.L.A કે સ્ટેનફોર્ડમાં જવાનું મન હતું. ‘મોના, ચાલ આપણે જરા વોક લઈ આવીએ.’ પિતાજીએ એક દિવસ કહ્યું. હું સમજી ગઈ કે શા માટે તેઓ કહે છે. મને સમજાવવા માંગતા હતા, કારણ કે તેઓ મારી દૂરી સહન કરી શકે એમ નો’તા. વિચાર કરતાં મારી આંખ ભીની થઈ ગઈ. નાની હતી ત્યારે તેમની આંગળી પકડી દરિયાકિનારે ફરવા જતી. મારા બાપુજીને તરવાનો ખૂબ શોખ. રોજ સવારે ઊઠી દરિયે તરવા જતા. મને પણ લઈ જતા ને અડાટ સમુદ્રમાં તરતાં. બીક લાગતી પણ પિતાજીના પ્યાર કે તેમની હૂંફથી હું એક અસાધારણ તૈરાક બની ગઈ. ક્યારેક સાગરકિનારે રેતીમાં ચાલતાં ન ફાવતું તો તરત મને ખંધોલે – ખભા પર તેડી લેતા અને ચાલતા ચાલતા કાવ્યપંક્તિ બોલતા, ‘વાદળઘેર્યા આભમાં, તું જ મારું તેજકિરણ, તું જ મારું તેજકિરણ.’ ‘બેટા મોના, ખરેખર તારે બીજી યુનિવર્સિટીમાં જવું છે?’ વોક લેતાં તેમણે કહ્યું. અમેરિકામાં જન્મતાં અમારી ભાષામાં ગુજરાતી, હિન્દી ને અંગ્રેજી શબ્દોનો પ્રયોગ ખૂબ જ થઈ જતો, જ્યારે મેં હા કહ્યું તો તેઓ તરત મૂંગા થઈ ગયા.

હું તો મારાં સ્વપ્નોની દુનિયામાં વિહરતી હતી. પાંખો ફફડાવી ઊડી જવાનું મન થતું. છેવટે હું સ્ટેનફોર્ડ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થઈ ગઈ. ત્યાં મને જયનો પરિચય થયો. તેનું અમેરિકન નામ Jay હતું, પણ હું તેને જય કહેતી. પરિચય પ્રણયમાં ફેરવાઈ ગયો ને વિચારોની આપ-લે લગ્નના નિર્ણય સુધી પહોંચી ગઈ. જય અમેરિકન વાઈટ ને હું ભારતીય ગુજરાતી ! પળભર માટે પિતાજીને કેમ જણાવવું તે વિચારે જ હું ધ્રુજી ઊઠી. માતા તો પ્રેમાળ હતી. મારા માટે બધું કરી છૂટવા તૈયાર હતી. પણ પિતાજી ! તો ય હું તેમની જ દીકરી હતી ને ! જક્કીપણને અમેરિકન અંગ્રેજીમાં ‘બુલહેડેડ’

કહેવાય. પિતાજી બુલહેડેડ હતા, તેવી જ હું હતી. જયની ભૂરી આંખોમાં જાણે સ્વપ્નિલ સાગર ઊછળતો દેખાતો ! તેના બદામી વાળમાં આંગળીઓ સેરવતાં એક અદમ્ય રોમાંચ અનુભવતી. અમે સાન મોનિકામાં સાદાઈથી લગ્ન ગોઠવવાનું વિચાર્યું. મારો નિર્ણય જાણતાં પિતાજીને શું થયું તે માતા પાસે જાણું ત્યારે દિલ ઉદાસ થઈ ગયું. એક શુદ્ધ ભારતીય પિતા પુત્રીને અમેરિકન પુરુષને જોડે લગ્ન કરવાની સંમતિ તો ક્યાંથી આપે ? પણ વિરોધ કરવાની તેમની રીત પણ અનોખી હતી ને ! લગ્નના બે દિવસ પહેલાં માતાપિતા આવ્યાં. પિતા પહેલી વાર જયને મળ્યા. સંસ્કારી હોવાથી ‘હાયા!’ અમેરિકન રીતથી તેમણે પરિચય કર્યો. બસ. એ પછી પાંચ વરસ નીકળી ગયાં. તેઓ મને કેટલું ચાહતા હતા તે હું જાણતી હતી. હું કેલિફોર્નિયામાં રહીશ તો નજર સામે હોવા છતાં અમે અબોલા લીધા હતા તેથી તેઓ કેટલા દુઃખી થશે તે જાણતી હોવાથી જયને મેં ન્યુયોર્ક તેની સોફ્ટવેર કંપનીમાં બદલી કરવા વિનંતી કરી. જયે ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશે ખૂબ જ વાંચ્યું હતું તેથી તે સમજી હતો. બદલી તો કરાવી પણ ભારતીય સંસ્કૃતિ જાણવી તે એક વાત ને તેને સમજી જીવનમાં ઉતારવી બીજી વાત. ભલભલા ભારતીયો ભારતીય સંસ્કૃતિ સમજી નથી શકતા તો જયનો શો વોક કાઢું? પણ જય એક ઉમદા પતિ પુરવાર થયો હતો. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પતિ અમુક જ કામ કરે ને પત્ની અમુક જ કામ કરે તેવી બંદિશો અમેરિકન સંસ્કૃતિમાં ન હોય. અહીં તો પુરુષને જ્યારે પત્નીની ડિલિવરી આવવાની હોય તો લેબરરૂમમાં હાજર રહેવાની છૂટ્ટી. ઘણીવાર તો ડિલિવરી કેમ કરાય તે પણ તેમને શીખવવામાં આવે ! નીલી વખતે જય મારી પડખે જ ઊભો હતો !

નીલીનો જન્મ થતાં એક જાતનું લોહીનું ખેંચાણ મારામાં જાયું. મારાં માતાપિતાને નીલી બતાવવા જવાનું મન થયું. ‘જય ! નીલીને લઈને લૉસ એન્જલસ જઈશું ?’ કહેતાં મારી આંખમાં પાણી આવી ગયાં. મને બાહુપાશમાં લઈ લેતાં જયે સ્નેહથી કહ્યું, ‘હું સમજું છું મોના, પિતાજીને મળવાનું મન થયું છે ને ! મને બે અઠવાડિયાંની રજા મળશે. એક અઠવાડિયું તારાં માતાપિતા ને એક અઠવાડિયું મારાં માતાપિતા પાસે ગાળશું. કેમ લાગે છે મારો આઈડિયા?’ ‘ઓહ જય !’ કહી ખુશીની મારી મેં તેને ચૂમી લીધો !

ને હવે બળવાખોર પુત્રી આજે નીલી ને જયને લઈને માતાપિતાને મળવા જઈ રહી હતી. ફ્લાઈટ એરપોર્ટ પર આવતાં પિતાનું વર્તન કેવું હશે? અમને સ્વીકારશે? નીલી પ્રત્યે કેવો ભાવ બતાવશે? જો નહીં બોલે કે નીલીને નહીં તેડે તો આ પછી કદાપિ હું તેમને મળીશ નહીં તેવો મનોમન નિર્ણય પણ મેં કરી લીધો.

(અનુસંધાન પાન 27 પરે)